

Серія «Усі уроки в початковій школі»
Заснована у 2006 році

М. О. Володарська, Н. В. Татарінова

Усі уроки ПРИРОДОЗНАВСТВА 2 клас

Книга скачана с сайта <http://e-kniga.in.ua>

Издательская группа «Основа» —
«Электронные книги»

Харків
Видавнича група «Основа»
2013

УДК 37.16
ББК 74.263
В67

Володарська М. О., Татарінова Н. В.
В67 **Усі уроки природознавства. 2 клас. — Х. : Вид. група «Основа», 2013. — 336 с. : табл. — (Серія «Усі уроки в початковій школі»).**

ISBN 978-617-00-1615-7.

Посібник містить орієнтовне календарно-тематичне планування та конспекти уроків природознавства у 2-му класі, складені відповідно до вимог нової навчальної програми (К. : Видавничий дім «Освіта», 2012).

Дидактичні ігри, творчі завдання розвивального характеру, зразки научно-дидактичного матеріалу, опис дослідів і спостережень, цікавий пізнавальний матеріал з курсу природознавства — все це вирізняє запропонований посібник з-поміж традиційних планів-конспектів та надає можливість його використання вчителями, які працюють за різними підручниками.

Для вчителів початкової школи.

**УДК 37.16
ББК 74.263**

Навчальне видання

Серія «Усі уроки в початковій школі»

**ВОЛОДАРСЬКА Марина Олександрівна,
ТАТАРІНОВА Наталя Валентинівна**

УСІ УРОКИ ПРИРОДОЗНАВСТВА. 2 КЛАС

Головний редактор *Ю. С. Бардакова*

Редактор *О. В. Грабар*

Відповідальний за видання *Ю. М. Афанасенко*

Технічний редактор *О. В. Лебедєва*

Коректор *О. М. Журенко*

Підписано до друку 29.08.2012. Формат 60×90/16.

Папір газет. Друк офсет. Гарнітура Шкільна.

Ум. друк. арк. 41,0. Замовлення № 13-02/18-05.

ТОВ «Видавнича група «Основа»»

61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66

тел. (057) 731-96-33

e-mail: office@osnova.com.ua

Свідectво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2911 від 25.07.2007 р.

ISBN 978-617-00-1615-7

© Володарська М. О., Татарінова Н. В., 2013

© ТОВ «Видавнича група «Основа»», 2013

ЗМІСТ

ОРІЄНТОВНЕ КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ	6
ВСТУП	
Урок 1. Явища природи. Вплив Сонця на сезонні явища в природі	10
Урок 2. Земля, її форма. Глобус — модель Землі. Горизонт. Основні сторони горизонту	15
Урок 3. Обертання Землі навколо осі. Доба	21
Урок 4. Рух Землі навколо Сонця. Рік. Уявлення про причини зміни пір року на Землі	27
Урок 5. Гномон. Практична робота. Вимірювання довжини тіні від гномона	31
Урок 6. Які спостереження за природою допомогли людині створити календар?	35
ПРИРОДА ВОСЕНИ	
Урок 7. Осінь. Осінні місяці	40
Урок 8. Ознаки живої та неживої природи. Планування спостережень за природою восени	48
Урок 9. Водойми, їх різноманіття. Водойми свого краю восени	55
Урок 10. Зміна стану води під час нагрівання. Термометр. Практична робота. Вимірювання температури повітря та води	59
Урок 11. Випаровування води й конденсація водяної пари. Утворення хмар та випадання дощу	63
Урок 12. Кругообіг води у природі	67
Урок 13. Погода та її складові. Спостереження за погодою рідного краю. Народні прикмети передбачення погоди восени	72
Урок 14. Які рослини і тварини допомагають людям передбачати погоду? Міні-проект. Будьмо знайомі! (<i>Походження назв рослин і тварин</i>)	77
Урок 15. Осінні явища в житті рослин	85
Урок 16. Однорічні та багаторічні рослини	88
Урок 17. Розмноження рослин. Поширення плодів і насіння у природі	91
Урок 18. Гриби: їстівні та отруйні. Правила збирання грибів	99

Урок 19. Осінні явища в житті тварин	105
Урок 20. Комахи восени. Міні-проект. Як готуються до зими бджоли?	108
Урок 21. Птахи восени. Перелітні й осілі птахи	113
Урок 22. Звірі восени. Підготовка звірів до зими	118
Урок 23. Взаємозв'язки між неживою природою, рослинами і тваринами восени	122
Урок 24. Екскурсія. Спостереження за природою восени	128
ПРИРОДА ВЗИМКУ	
Урок 25. Зима. Ознаки зими в неживій природі. Планування спостережень за природою взимку	133
Урок 26. Замерзання води. Лід. Дослідження замерзання води, властивості льоду (<i>розширення води при замерзанні, плавання льоду у воді</i>)	138
Урок 27. Погода взимку (<i>зміна температури, хмарність, опади</i>)	142
Уроки 28–29. Ожеледиця, заметіль. Народні прикмети про погоду взимку	145
Урок 30. Рослини взимку. Дерева, кущі, трав'янисті рослини взимку	152
Урок 31. Тварини взимку	160
Уроки 32–33. Птахи і звірі взимку. Турбота людей про тварин узимку	164
Урок 34. Екскурсія. Спостереження за природою взимку. Практична робота. Спостереження за формою сніжинок за допомогою лупи	174
ПРИРОДА НАВЕСНІ	
Урок 35. Весна та її ознаки	179
Урок 36. Планування спостережень за природою навесні	183
Урок 37. Повітря та його властивості. Демонстрації та досліди (<i>повітря існує, займає частину простору, розширюється під час нагрівання</i>)	187
Урок 38. Вітер як рух повітря	193
Урок 39. Погода навесні	197
Урок 40. Підвищення температури повітря. Відлига. Повінь. Льодохід	200
Урок 41. Весняні явища в житті рослин. Сокоорух, розвиток бруньок, цвітіння	204

Урок 42. Ранньоквітучі трав'янисті рослини. Міні-проект. Не зривай первоцвітів!	208
Урок 43. Весняні роботи людей на городах, полях та садах у рідному краї	217
Урок 44. Зміни в житті тварин навесні	223
Урок 45. Поява комах	227
Урок 46. Повернення перелітних птахів. Влаштування гнізд, насиджування та виведення пташенят. Охорона птахів	230
Урок 47. Весняні зміни в житті звірів. Розмноження. Піклування про потомство. Практична робота. Виготовлення екологічної листівки «Тиша в лісі»	238
Урок 48. Екскурсія у весняний ліс (<i>парк</i>)	244

ПРИРОДА ВЛІТКУ

Уроки 49–50. Літо та його ознаки	253
Урок 51. Планування спостережень за природою влітку	260
Уроки 52–53. Які рослини можуть слугувати годинником? Міні-проект. Квіти в моєму житті	265
Урок 54. Жива природа влітку	271
Урок 55. Рослини лісу	278
Урок 56. Лікарські рослини лісів. Міні-проект. Лісова аптека	283
Урок 57. Тварини лісу	288
Уроки 58–59. Охорона лісу. Правила поведінки у лісі влітку	292
Урок 60. Коли ліс дякує, а коли ображається? Міні-проект. Книга скарг природи	296
Урок 61. Рослини і тварини луків	301
Урок 62. Життя прісних водойм улітку	309
Урок 63. Діяльність людини в природі	314
Урок 64. Збереження природи	318
Урок 65. Червона книга України. Червонокнижні рослини свого краю	324
Урок 66. Які рослини є символами України?	329
Урок 67. Узагальнення систематичних спостережень за Сонцем	332
Урок 68. Екскурсія до будинку природи (<i>відділу природи краєзнавчого музею</i>)	336

ОРІЄНТОВНЕ КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ

№ з/п	Тема уроку	Дата
ВСТУП		
1	Явища природи. Вплив Сонця на сезонні явища в природі	
2	Земля, її форма. Глобус — модель Землі. Горизонт. Основні сторони горизонту	
3	Обертання Землі навколо осі. Доба	
4	Рух Землі навколо Сонця. Рік. Уявлення про причини зміни пір року на Землі	
5	Гномон. Практична робота. Вимірювання довжини тіні від гномона	
6	Які спостереження за природою допомогли людині створити календар?	
ПРИРОДА ВОСЕНИ		
7	Осінь. Осінні місяці	
8	Ознаки живої та неживої природи. Планування спостережень за природою восени	
9	Водойми, їх різноманіття. Водойми свого краю восени	
10	Зміна стану води під час нагрівання. Термометр. Практична робота. Вимірювання температури повітря та води	
11	Випаровування води й конденсація водяної пари. Утворення хмар та випадання дощу	
12	Кругообіг води у природі	
13	Погода та її складові. Спостереження за погодою рідного краю. Народні прикмети передбачення погоди восени	

№ з/п	Тема уроку	Дата
14	Які рослини і тварини допомагають людям передбачати погоду? Міні-проект. Будьмо знайомі! (<i>Походження назв рослин і тварин</i>)	
15	Осінні явища в житті рослин	
16	Однорічні та багаторічні рослини	
17	Розмноження рослин. Поширення плодів і насіння у природі	
18	Гриби: їстівні та отруйні. Правила збирання грибів	
19	Осінні явища в житті тварин	
20	Комахи восени. Міні-проект. Як готуються до зими бджоли?	
21	Птахи восени. Перелітні й осілі птахи	
22	Звірі восени. Підготовка звірів до зими	
23	Взаємозв'язки між неживою природою, рослинами і тваринами восени	
24	Експедиція. Спостереження за природою восени	
ПРИРОДА ВЗИМКУ		
25	Зима. Ознаки зими в неживій природі. Планування спостережень за природою взимку	
26	Замерзання води. Лід. Дослідження замерзання води, властивості льоду (<i>розширення води під час замерзання, плавання льоду у воді</i>)	
27	Погода взимку (<i>зміна температури, хмарність, опади</i>)	
28–29	Ожеледиця, заметіль. Народні прикмети про погоду взимку	
30	Рослини взимку. Древа, кущі, трав'янисті рослини взимку	
31	Тварини взимку	
32–33	Птахи і звірі взимку. Турбота людей про тварин узимку	

№ з/п	Тема уроку	Дата
34	Експедиція. Спостереження за природою взимку. Практична робота. Спостереження за формою сніжинок за допомогою лупи	
ПРИРОДА НАВЕСНІ		
35	Весна та її ознаки	
36	Планування спостережень за природою навесні	
37	Повітря та його властивості. Демонстрації та досліди (<i>повітря існує, займає частину простору, розширюється під час нагрівання</i>)	
38	Вітер як рух повітря	
39	Погода навесні	
40	Підвищення температури повітря. Відлига. Повінь. Льодохід	
41	Весняні явища в житті рослин. Сокоорух, розвиток бруньок, цвітіння	
42	Ранньоквітучі трав'янисті рослини. Міні-проект. Не зривай первоцвітів!	
43	Весняні роботи людей на городах, полях та садах у рідному краї	
44	Зміни в житті тварин навесні	
45	Поява комах	
46	Повернення перелітних птахів. Улаштування гнізд, насиджування та виведення пташенят. Охорона птахів	
47	Весняні зміни в житті звірів. Розмноження. Піклування про потомство. Практична робота. Виготовлення екологічної листівки «Тиша в лісі»	
48	Експедиція у весняний ліс (<i>парк</i>)	
ПРИРОДА ВЛІТКУ		
49–50	Літо та його ознаки	
51	Планування спостережень за природою влітку	
52–53	Які рослини можуть слугувати годинником? Міні-проект. Квіти в моему житті	

№ з/п	Тема уроку	Дата
54	Жива природа влітку	
55	Рослини лісу	
56	Лікарські рослини лісів. Міні-проект. Лісова аптека	
57	Тварини лісу	
58–59	Охорона лісу. Правила поведінки у лісі влітку	
60	Коли ліс дякує, а коли ображається? Міні-проект. Книга скарг природи	
61	Рослини і тварини луків	
62	Життя прісних водойм улітку	
63	Діяльність людини в природі	
64	Збереження природи	
65	Червона книга України. Червонокнижні рослини свого краю	
66	Які рослини є символами України?	
67	Узагальнення систематичних спостережень за Сонцем	
68	Екскурсія до будинку природи (<i>відділу природи краєзнавчого музею</i>)	

ВСТУП

Урок 1

Тема. Явища природи. Вплив Сонця на сезонні явища в природі

Мета: ознайомити учнів з поняттям «явища природи», «сезонні явища»; розвивати навички спостережливості, допитливості, уваги, вміння працювати в групі; виховувати інтерес до предмета.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

» Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

II. Повідомлення теми і мети уроку

- Діти, який у нас зараз урок? (*Урок природознавства*)
- Чим ми займалися на уроках природознавства у 1-му класі?
(*Відкривали для себе щось нове про природу.*)
- А щоб помітити щось нове, які вміння ви маєте розвивати?
(*Уміння уявляти, слухати, спостерігати, аналізувати.*)
- Для того, щоб ви змогли сформулювати тему уроку, відгадайте загадки.

- Червоне коромисло
Через річку повисло. (*Веселка*)
- Спершу блиск,
За блиском — тріск,
За тріском — плеск. (*Блискавка, грім, дощ*)
- Щось на небі гуркотить,
Наче звір страшний летить.
Сильний дощ на землю лється,
Звір у руки не дається.
Очі світяться яскраво —
Всі у дім тікайте жваво! (*Грім та блискавка*)

— Отже, про що ми говоритимемо на уроці? (*Про веселку, блискавку, дощ*)

— Як об'єднати ці назви спільним поняттям? (*Явища природи*)

— Тема нашого уроку «Явища природи».

III. Вивчення нового матеріалу

1 Бесіда з елементами розповіді

— Сьогодні вранці, збираючись до школи, кожен з вас подивився у вікно. Навіщо? (*Дізнатися, як треба одягнутися.*)

— У природі постійно відбуваються різні зміни: то дме вітер, то йде дощ, то випаде сніг, то з'являється яскраве сонечко. Усі ці зміни в природі називаються *природними явищами*, або *явищами природи*. І ми кожного ранку, виходячи з будинку, повинні враховувати всі природні явища.

— Чому зараз ми не можемо пройтися вулицею у шортах і майці? (*Холодно*)

— Чому холодно? (*Осінь*)

— Сталися природні зміни: похолоднішало, листя жовтіє, перелітні птахи відлітають, зникли комахи. Багато природних явищ пов'язано зі зміною пір року (*сезонів*), тому вони називаються *сезонними явищами*. Ось і названі нами зміни відбуваються восени.

2 Робота в групах

— Які пори року вам відомі? (*Осінь, зима, весна, літо*)

— Скільки їх? (*4*)

— Зараз ми об'єднаємося у 4 групи.

Дітям пропонують вибрати певний жетончик (*жетончики 4 кольорів: жовтий, білий, зелений, червоний*).

— У нас утворилися 4 групи.

— Учні із жетончиками жовтого кольору мають виявити не менше 5 сезонних змін якої пори року? (*Осені*) Правильно.

— Учні із жетончиками білого кольору мають виявити не менше 5 сезонних змін якої пори року? (*Зими*) Правильно.

— Учні із жетончиками зеленого кольору мають виявити не менше 5 сезонних змін якої пори року? (*Весни*) Правильно.

— Учні із жетончиками червоного кольору мають виявити не менше 5 сезонних змін якої пори року? (*Літа*) Правильно.

Вислуховують виступи кожної групи.

На дошку вивішують ілюстрації із цією порою року як допомогу і підтвердження сказаному. Звертають увагу на зміни в живій і неживій природі.

Висновок: кожна пора року гарна по-своєму, має свої особливості, тобто свої сезонні зміни.

► Фізкультхвилинка (пантоміма)

Учні зображують дією текст, що розповідає вчитель.

Учитель. Ви — сніжинки. Вас кружляє вітер, він то підкидає вас угору, то знову опускає на землю. Вдень ви блищите від сонечка, а вночі, коли крутить заметіль, вам хочеться танцювати сніговий вальс.

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота в парах

- Зараз ви працюватимете в парах.
- У сніжинки є подружки. Намалуйте їх.
- Опишіть словесно своїх сніжинок одне одному.
- Які явища природи бувають узимку? (*Снігопад, перший сніг,*

іній)

2 Слухання музики

Звучить п'єса П. І. Чайковського з циклу «Пори року» («Осіння пісня»).

— Заплющте очі, покладіть голови на руки.

— Уявіть, що ми йдемо осіннім лісом, і у нас під ногами різнокольоровий килим. Дивіться — червоний ліхтарик — це осика випустила листячко, далі — жовта зірочка — подарував її клен, а біля ставка мила верба розсипала золотисті рибки — листочки — вузькі, довгі, тонкі. Тихо в осінньому лісі. Шелестить під ногами опале сухе листя. Щось сумне, прощальне чується в осінньому лісі.

— Розплющте очі.

— Діти, як називається природне явище, яке буває тільки восени? (*Листопад*)

— Правильно, це природне явище називається *листопадом*, від слів *листя падає*.

— Раптом подув сильний вітер, дерева загойдалися, листя закружляло в повітрі.

— Підніміть руки і покажіть, як дерева загойдалися.

— Ударив грім. (*Оплески*)

— Пішов дощ. (*Стукають пальцями по столу*.)

— Які ще явища природи ми назвали? (*Листопад, грім, дощ, вітер*)

3 Розглядання картини І. Левітана «Березень»

— Зараз ми слухали п'єсу великого композитора П. І. Чайковського про природу. Художники також часто зверталися до цієї теми.

— Розгляньте картину І. Левітана «Березень», де зображений той момент у житті природи, коли в усьому відчувається передчуття весни.

— Яке явище природи зображене на картині? (*Танення снігу*)

— Повільно осідає сніг, побуріла роз'їжджена саннями дорога, по-весняному сяє небо.

— Які ще явища природи бувають навесні? (*Танення снігу, повінь, льодохід*)

4 Робота за малюнками

1) Поміркуйте і розкажіть, які явища можуть відбуватися із зображеними об'єктами.

2) Розгляньте картинки і знайдіть помилки, яких припустився художник.

— Скільки помилок допущено на 1-й картинці? (5)

- Скільки помилок допущено на 2-й картинці? (4)
- Щоб не припускатися таких помилок, потрібно знати, які природні або сезонні зміни відбуваються в природі.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Що нового дізналися на уроці? (*Про явища природи*)
- Що таке явища природи? (*Явища природи — це зміни, що відбуваються в природі.*)
- З чим пов'язані явища природи? (*З сезонними змінами*)
- Наведіть приклади осінніх змін. (*Дощ, дні коротші, птахи відлітають.*)
- Назвіть, які явища природи бувають узимку? навесні? влітку?
- Яке найулюбленіше й яскравіше явище зимової природи ви знаєте?
- Розкажіть про сезонні явища в житті дерев, за якими ви спостерігали минулого навчального року.

Урок 2

Тема. Земля, її форма. Глобус — модель Землі. Горизонт. Основні сторони горизонту

Мета: допомогти учням усвідомити, що Земля має форму кулі; ознайомити з основними сторонами горизонту; навчати оцінювати роль науки в пізнанні світу; розвивати мовлення, пам'ять, логічне мислення; виховувати інтерес до пізнання природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Як називаються зміни, що відбуваються в природі?
- З чим пов'язані ці зміни?
- Які явища природи бувають узимку? навесні? влітку? восени?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми будемо подорожувати нашою планетою.

— Як називається наша планета, на якій ми живемо? Згадаймо, що ви знаєте про нашу планету?

— Яку ж форму має Земля? *(Це давно всім відомо: Земля має форму кулі.)*

— А якщо вийти на вулицю, чи можна побачити підтвердження цієї версії? Що ми виявимо? *(Нам здається, що ми знаходимося на плоскому предметі.)*

— Ми не можемо швидко обійти Землю, щоб зібрати інформацію. Нам не вдасться подивитися на неї збоку. Що ж робити? *(Звернутися до книг, допомоги дорослих.)*

— Які припущення ми маємо перевірити? *(Земля плоска чи куляста?)*

— Завдання нашого уроку — з'ясувати, яку форму має наша планета, дізнатися, що таке горизонт, ознайомитися зі сторонами горизонту, навчитися визначати сторони горизонту.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Розповідь учителя про форму Землі і глобус

— А чи завжди люди вважали, що Земля має форму кулі?

Ні. Ще в давнину мудреці розмірковували про це. Деякі вважали, що Земля — плоский острів, оточений океаном. Інші уявляли собі Землю у формі половинки яблука, яка плоскою частиною лежить на трьох китах, що плавають в океані. Треті уявляли, що Земля лежить на трьох слонах, а слони стоять на черепасі, яка плаває в океані.

Дивно не те, що люди тривалий час уважали Землю плоскою, як кришка столу. Дивно, що розум людини все-таки зумів дізнатися про істинну форму Землі. Правда, для цього знадобилося багато-багато тисяч років.

У тому, що Земля має форму кулі, люди переконалися ще задовго до того, як піднялися в космос. Це сталося, коли люди навчилися будувати вітрильні кораблі і почали плавати морем. Вони помітили одну цікаву особливість: коли мореплавці зустрічали інший корабель, то спочатку далеко в морі з'являлася щогла корабля, і тільки при його наближенні ставав видимим увесь корабель.

Минуло багато часу, і люди зрозуміли, що так може бути тільки на Землі, яка за формою нагадує кулю.

І ось у наші дні, коли люди запустили в космос космічні кораблі, космонавти на власні очі побачили, що Земля має форму кулі.

Куляста форма нашої планети пояснює, чому людям ніколи не вдавалося дістатися до краю Землі. У неї немає краю. Проте люди можуть здійснювати кругосвітні подорожі: обігнувши Землю, повертатися в те саме місце.

— Відгадайте загадку.

- Тут міста, країни, скелі,
Океани і пустелі,
Гори, ріки і моря —
Мандрувати буду я!
Щоб по світу мандрувати,
Не виходжу я із хати,
Не сідаю у автобус,
А беру у руки... (глобус).

— Глобус — це модель Землі. Глобус — латинське слово. Як ви вважаєте, що воно означає? (*Круглий, кулястий, куля*)

— Правильно. Глобус (*лат.*) — куля. Перший глобус з'явився понад 500 років тому, в Німеччині, і створив його німецький географ Мартін Бехайм. Виготовив він глобус з телячої шкіри, туго натягнутої на металеві ребра. На цьому глобусі не було Америки. Береги Західної Європи і Східної Азії розділені тільки морем. Бехайм назвав свою модель «земне яблуко». Досі перший глобус зберігається в одному з музеїв Німеччини.

— Подивіться на глобус. Чи в усьому він схожий на Землю?

— Глобус — це невелика куля. Він забарвлений різними кольорами. Значну частину займає блакитний. Зустрічаються ще жовтий, зелений, коричневий кольори. Глобус стоїть на ніжці і його можна обертати.

— Як ви гадаєте, що на глобусі зображено синім кольором? А що зображено іншими кольорами?

— Розфарбовування глобуса показує, де поверхня Землі вкрита водою, де на ній суша, гори і річки.

— Блакитний колір — це вода. На землі багато океанів і морів. Коричневий колір — це вся суша і гори. Темно-синім кольором позначені найглибші місця океанів і морів, а темно-коричневим — найвищі гори. Білий колір ближчий до полюсів. Це сніг або лід.

— Глобус можна повернути. Спробуйте обертати глобус. Що допомагає здійснювати цей рух? (*Усередині знаходиться залізна вісь.*)

— А як при цьому розташований глобус? (*Він нахилений.*)

— Для глобуса це вісь обертання. Вона нахилена. Земля обертається навколо уявної осі. Вона так само нахилена. Адже глобус — зменшена копія Землі.

— Як ви вважаєте, чому його зробили таким, що обертається?

— Нам здається, що обертається Сонце, зірки, місяць. А насправді Земля обертається дуже плавно, рівномірно, а ми — разом із нею. Про це у нас піде розмова на наступних уроках.

2 Розповідь про горизонт

— Вирушаючи у подорожі, люди дізнавалися все більше і більше нового про нашу планету. Земну поверхню, яку вони бачили навколо себе, люди стали називати *горизонтом*.

— Ми були на екскурсії і фотографували те, що побачили на землі, на висоті башти, на висоті гори.

— Давайте порівняємо побачене. (*Демонстрування фотографії.*)

— Що ми побачили на землі?

— З висоти башти?

— Чим цей вид відрізняється від попереднього? (*Стало більше об'єктів*)

— А з висоти гори?

— Чи змінилася кількість об'єктів при підйомі?

— Який висновок можна зробити в результаті наших спостережень?

— Чим вище людина піднімається над поверхнею Землі, тим більший простір вона охоплює поглядом.

— Як ви вважаєте, що треба зробити, щоб побачити ще більший простір? (*Подивитися з вертольота або з літака.*)

— Як називається побачений нами простір? (*Горизонт*)

— Чому на Землі існує горизонт? (*Горизонт існує на Землі тому, що вона має форму кулі.*)

— Давайте розглянемо фотографії і назвемо об'єкти, видимі на горизонті.

— Як змінюється горизонт при підйомі? (*Він розширюється.*)

— Розгляньте фотографії з лінією горизонту. Вдалині небо немов сходиться із землею.

— Отже, межа горизонту, де небо немов сходиться із землею, називається *лінією горизонту*.

— Покажіть одне одному в парах лінію горизонту на фотографіях.

— Чи можна дістатися лінії горизонту? Чому не можна? (*Земля має форму кулі, це уявна лінія.*)

— У якій місцевості можна краще побачити лінію горизонту? (*На відкритих поверхнях Землі*)

3 Вивчення сторін горизонту

— Як же знаходили дорогу додому давні мореплавці, мандрівники? (*Міркування учнів.*)

— Як ви знаходите шлях від будинку до школи? (*За певними орієнтирами.*)

— З давніх пір люди вмiли орієнтуватися на місцевості, використовуючи помітні предмети і положення небесних тіл. Вони, наприклад, говорили: «Від великої гори підеш у бік заходу і вийдеш до річки». Розрізняли чотири основні напрями, які називали «сторонами світу». Зараз ми називаємо їх *сторонами горизонту*.

Той напрям, де Сонце піднімається найвище і сильніше гріє, вони назвали *півднем*.

Звідти вітер частіше приносить тепле повітря. Протилежний напрям, де Сонце ніколи не з'являється і звідки дмуть холодні вітри, назвали *північчю*. Вночі на нього вказує Полярна зірка.

— Де Сонце сходить, хто знає? (*На сході*)

— А сідає? (*На заході*)

— На схемах і картах північ завжди позначається вгорі (*Пн*), південь — унизу (*Пд*), захід — ліворуч (*Зх*), схід (*Сх*) — праворуч.

Учитель на дошці показує і малює сторони горизонту.

4 Самостійна робота по визначенню сторін горизонту (на картках)

Взаємоперевірка

— Для чого треба знати сторони горизонту? (*Щоб правильно визначити своє місцезнаходження і знайти шлях додому.*)

» Фізкультхвилинка (визначення сторін горизонту)

— Уявіть, що ви стоїте обличчям на північ (*до учителя*).

— Які сторони горизонту розташовуються навколо вас? (*Ззаду — південь, ліворуч — захід, праворуч — схід*)

— Оберніться обличчям на захід (*до вікна*), південь (*до шаф*), схід (*до дверей*), північ (*обличчям до дошки*).

— Підніміть праву руку, назвіть сторону горизонту (*аналогічно — ліву*).

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

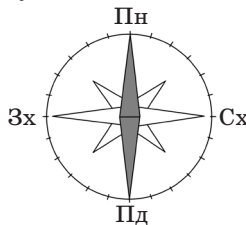
1 Бліцопитування

- Земля має форму... (*кулі*).
- Модель Землі — ... (*глобус*).
- Земна поверхня, яку ми бачимо навкруги, називається... (*горизонт*).
- Уявна межа, де небо немов сходиться із землею, називається... (*лінією горизонту*).
- Основні сторони горизонту називаються... (*північ, південь, захід, схід*).

- Якщо встати обличчям на північ, то позаду буде... (*південь*).
- Якщо встати обличчям на схід, то позаду буде... (*захід*).

2 Тестування

- 1) Продовж визначення: «Земна поверхня, яку ми бачимо навколо себе, називається...»
 - а) горизонт;
 - б) небо;
 - в) лінія горизонту.
- 2) Продовж визначення: «Межа, де небо немов сходиться із землею поверхнею, називається...»
 - а) горизонт;
 - б) перспектива;
 - в) лінія горизонту.
- 3) Яка сторона горизонту знаходиться праворуч від тебе, якщо ти станеш обличчям на південь?
 - а) Північ;
 - б) захід;
 - в) схід.
- 4) У якій частині мапи позначають північ?
 - а) Угорі;
 - б) внизу;
 - в) ліворуч.
- 5) Чи зміниться огляд території, якщо ти піднімешся на гору?
 - а) Не зміниться;
 - б) стане більше видно навкруги;
 - в) стане менше видно навкруги.
- 6) На якій стороні горизонту встає сонце?
 - а) На півдні;
 - б) на заході;
 - в) на сході.
- 7) Які сторони горизонту позначені на схемі?

- а) Головні;
- б) основні;
- в) проміжні.

- 8) Познач рядок, у якому правильно названі основні сторони горизонту.
- а) Північ, захід, південний захід;
 - б) південний схід, північний захід, північний схід;
 - в) північний схід.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Яку форму має Земля? (*Земля має форму кулі.*)
- Хто здійснив першу кругосвітню подорож у космосі? (*12 квітня 1961р. — льотчик-космонавт Юрій Гагарін здійснив перший в історії людства космічний політ, за 108 хвилин зробивши один виток навколо Землі на кораблі «Восток-1».*)
- Що називається горизонтом? (*Земна поверхня, яку ми бачимо навколо себе.*)
- Чому на Землі існує горизонт?
- Що таке лінія горизонту? (*Межа горизонту, де небо немов сходиться із землею.*)
- Як змінюється лінія горизонту при підйомі?
- Чи можна дістатися лінії горизонту?
- У якій місцевості краще можна побачити лінію горизонту?
- Як визначити сторони горизонту?

Урок 3

Тема. Обертання Землі навколо осі. Доба

Мета: ознайомити учнів з обертанням Землі навколо своєї осі як причиною зміни дня і ночі; допомогти з'ясувати послідовність подій протягом доби; актуалізувати знання про явища природи; розвивати вміння аналізувати і знаходити шляхи розв'язання проблеми, що розглядається; виховувати інтерес до пізнання світу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

» Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

II. Актуалізація опорних знань

1 Запитання для повторення

- Яку форму має Земля?
- Що називається горизонтом?
- Як називається межа горизонту, де небо немов сходиться із землею?
- Чи можна дістатися лінії горизонту?
- Як визначити сторони горизонту?

2 Робота над загадками

- Чорна корова всіх поборола.
Білий віл всіх підвів. (*День і ніч*)
- До вечора помирає,
Зранку оживає. (*День*)
- Темно стало на дворі,
Сяє місяць угорі.
Спати треба, певна річ,
Бо прийшла на землю... (*ніч*).
- Підходити до будинку стала,
З неба Сонце вкрала. (*Ніч*)

— Чим день відрізняється від ночі? (*Вдень світить Сонце, співають птахи, а вночі на небі місяць, зірки, природа завмирає.*)

— Чому вдень ясно? (*Тому що на небі Сонце.*)

— Чому вночі темно? (*На небі немає Сонця.*)

3 Робота за картками

1 варіант

Підкресли явища, які відбуваються вдень.

- Співають птахи;
- вилітають сови і кажани;
- закриваються квіти, складається листя;
- літають яскраві метелики;
- літають метелики;
- літають нічні метелики;
- розпускаються квіти.

2 варіант

Підкресли явища, які відбуваються вночі.

- Співають птахи;
- вилітають сови і кажани;
- закриваються квіти, складається листя;
- літають метелики;

- літають нічні метелики;
- розпускаються квіти.

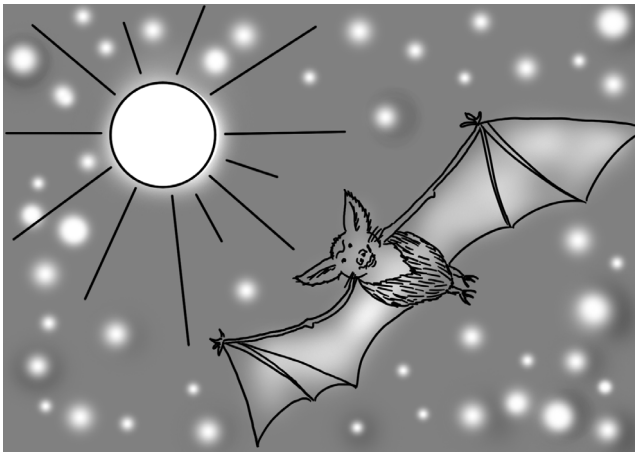
Перевірка (за записом на дошці)

— Виявляється, більшість із живих організмів уміють відрізнити день від ночі і користуватися своїми «живими годинниками» або почуттям часу. Які і як? (*Міркування учнів.*)

— Наприклад, кульбаба розпускається, птахи співати починають, метелики літають — удень, а на ніч кульбаби закриваються, птахи замовкають, але літають кажани і нічні метелики.

4 Робота в парах

— Розгляньте картини одного маленького художника, які лежать у вас на партах.

- Що незвичайного ви помітили на цих картинах?
- Які помилки художника ви помітили?

III. Повідомлення теми і мети уроку

► Обговорення ситуації

— Іноді по телевізору ви бачите прямі трансляції певних спортивних змагань, і диктор говорить, що в Америці зараз інший час. Поясніть, чому так відбувається.

Можливі відповіді

- У нього годинник зламався.
- Він переплутав.
- Не знаємо.

— Сьогодні на уроці ми й намагатимемось зрозуміти і пояснити цю ситуацію.

IV. Вивчення нового матеріалу

1 Бесіда з елементами розповіді

- Що ми зазвичай робимо вранці? вдень? увечері? вночі?
- Чи можна визначити час, якщо у тебе немає годинника?

Яким чином?

- Що ми ніколи не побачимо вночі на небі? (*Сонце*)
- Що таке Сонце? (*Сонце — центральне тіло Сонячної системи. Сонце — найближча до Землі зірка — величезне розжарене космічне тіло.*)
- Що таке Земля? (*Земля — це планета Сонячної системи.*)
- Чи обертається Сонце навколо Землі?
- Яка причина примушує Землю обертатися навколо Сонця?
- Як називається ця іграшка? (*Дзига*)
- Що спільного у планети Земля і дзиги? (*Земля теж обертається навколо своєї осі, тільки у дзиги вісь справжня, а у Землі — уявна.*)
- Що це за предмет? (*Глобус*)
- Що таке глобус? (*Модель Землі*)
- Глобус теж може обертатися навколо своєї осі.
- За скільки годин Земля зробить повний оберт навколо своєї осі? (*Повний оберт вона робить за 24 години (чи за добу), а якщо точніше — за 23 години 56 хвилин.*)

2 Демонстрування обертання Землі

- Як ви вважаєте, що більше — Земля чи Сонце?
- Наші предки не могли знати, велике Сонце чи маленьке. Виявляється, якщо намалювати Сонце розміром з великий апельсин, то Земля виявиться розміром з макове зернятко.

І маса Сонця теж величезна. Для того щоб урівноважити уявні ваги, на одну чашу потрібно покласти Сонце, а на іншу чашу вагів 330 тисяч таких планет, як Земля.

— Що рухається, як ви гадаєте, — Земля чи Сонце? (*Земля, ми рухаємося плавно навколо Сонця, а нам здається, що рухається Сонце.*)

— Обертайте глобус навколо земної осі. Хто знає, що відбувається в результаті обертання Землі навколо своєї осі? (*Відбувається зміна дня і ночі.*)

— Зараз ми в цьому переконуємося.

3 Моделювання зміни дня і ночі за допомогою глобуса і джерела світла

— У мене в руках лампа і глобус. Продемонструйте, як відбувається зміна дня і ночі. (*Діти показують по черзі.*)

— На що ще схоже обертання Землі? (*На дзигу. Вона теж обертається навколо палички-осі.*)

— Усе правильно. Тільки у Землі це уявна вісь, яка проходить через Південний і Північний полюси.

— Що відбувається, коли Земля обертається навколо своєї осі? (*Зміна дня і ночі*)

— Хто може показати, де знаходиться на глобусі Київ? (*Учитель відмічає прапорцем.*)

— Де — Америка? (*Показує вчитель.*)

— Коли ця частина Землі освітлена, то на протилежній стороні — ніч.

— Чому відбувається зміна дня і ночі? (*Земля обертається навколо своєї осі.*)

— Оскільки Земля обертається, Сонце освітлює то одну, то іншу її половину.

» Фізкультхвилинка

V. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Самостійна робота

Підкресли те, що відбувається вдень, — синім кольором, уночі — коричневим, якщо події не мають відношення до часу доби — взагалі не підкреслюй.

Спека, зірки, політ кажанів, снігопад, спів птахів, Місяць на небі, комарі, гроза, дощ, Полярна зірка на небі, туман, високе Сонце, прохолода.

2 Робота в групах

— Спробуємо уявити, як змінився б наш світ, якщо б обертання Землі припинилося?

Можливі висновки роботи груп

- На тій частині Землі, яка освітлюватиметься Сонцем, буде дуже спекотно, почнеться нестача питної води.
- На тій частині Землі, яка не буде освітлена Сонцем, буде дуже холодно, не ростимуть рослини, буде довгою ніч.

3 Робота над прислів'ям

— Зберіть зі слів прислів'я.

Доба, день, пріч, і, ніч —

(Учитель вивішує слова-таблички на магнітній дошці, один учень розставляє їх.)

Читання прислів'я хором.

День і ніч — доба пріч.

— У народі говорять: «День і ніч — доба пріч». Як ви розумієте зміст прислів'я? *(День і ніч складають 24 години, або добу.)*

— Скільки повних обертів навколо своєї осі зробить Земля за тиждень? *(7 обертів)*

— Чому?*(7 днів тижня)*

— А якби Земля не оберталася або перестала б обертатися навколо своєї осі, що б сталося? *(Одна сторона весь час була б поверненою до Сонця, а інша — ні.)*

VI. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Хто може зараз пояснити ситуацію, що виникла на початку уроку? Чому різний час в Америці і у нас?

Діти (показують на глобусі):

— Ось Америка, а ми — на іншій стороні Земної кулі. Коли у них день, у нас — ніч. Земля обертається, і в Америці настає ніч, а у нас — день, і навпаки.

— А що сталося б на планеті, якби вона не оберталася? *(Діти висловлюють свої припущення.)*

— Навколо якої осі обертається Земля: справжньої чи уявної?

— Скільки обертів робить Земля за добу? *(1)*

— Коли буває тепліше — удень чи вночі, з чим це пов'язано? *(Світить Сонце.)*

— Чи змогли б існувати живі організми, якби круглий рік була тільки ніч або день? *(Ні)*

— Із чим пов'язана зміна дня і ночі? *(З обертанням Землі навколо своєї уявної осі.)*

Урок 4

Тема. Рух Землі навколо Сонця. Рік. Уявлення про причини зміни пір року на Землі

Мета: ознайомити учнів з обертанням Землі навколо Сонця як причиною зміни пір року на Землі; розвивати увагу, мовлення; виховувати дбайливе ставлення до природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

» Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

II. Актуалізація опорних знань

1 Запитання для повторення

- З чим пов'язана зміна дня і ночі на нашій планеті?
- Навколо якої осі обертається Земля: справжньої чи уявної?
- Скільки обертів робить Земля за добу?

2 Робота в групах

Діти об'єднуються у групи по рядах, радяться і представляють свої спостереження і висновки біля дошки.

1-ша група

Човен відплив від берега і через деякий час він перетворився на маленьку точку.

Висновок. При віддаленні предмети здаються меншими.

2-га група

Жовтий лист погойдався і повільно впав на землю.

Висновок. Лист упав, оскільки настала осінь.

3-тя група

На сході з'явилося Сонце, і настав ранок.

Висновок. Земля обертається навколо своєї осі.

III. Повідомлення теми і мети уроку

— Виберіть той висновок, до якого ми дійшли на попередньому уроці.

- 1) Ніч настає, оскільки на небі з'являється Місяць.
- 2) Планети обертаються навколо Сонця.

3) День і ніч настають через те, що Земля обертається навколо своєї осі і по-різному освітлюється Сонцем. *(Останній висновок стосується попереднього уроку.)*

— Які рухи Землі ми обговорювали? *(Рух навколо своєї осі, рух навколо Сонця)*

— До чого призводить рух навколо своєї осі? *(До зміни дня і ночі.)*

— До чого призводить рух Землі навколо Сонця? *(Ми доки не знаємо.)*

— Як ви вважаєте, чому буде присвячений урок? *(Ми дізнаємося, що відбувається на Землі, коли вона рухається навколо Сонця.)*

IV. Вивчення нового матеріалу

1 Робота в групах

Завдання: обговорити твердження і сказати, яким чином ці завдання пов'язані з основним питанням уроку.

1-ша група

Улітку тепло, день довший за ніч, а взимку холодно і дні коротші. Чому?

2-га група

Настав жовтень, і жителі Австралії дружно почали купувати купальники. Чому?

3-тя група

Жителі Африки ніколи не грали в сніжки. Чому?

► Версії груп

1-ша група

Тому що влітку Сонце піднімається високо, а взимку — ні. При обертанні Землі навколо Сонця ми дізнаємося, на яке місце на планеті промені потрапляють прямо *(там літо)*, а на які — з нахилом *(там зима)*.

2-га група

Можливо, в Австралії літо настає в жовтні. При обертанні Землі навколо Сонця ми дізнаємося, коли та в яких країнах настає літо.

3-тя група

Тому що в Африці ніколи не буває зими. При обертанні Землі навколо Сонця ми дізнаємося, чому в деяких країнах не буває зими.

— Де ми можемо знайти відповідь на запитання? *(У книзі, енциклопедії, Інтернеті)*

2 Демонстрування зміни пір року на Землі за допомогою телурія

— Діти! Подивіться на цей прилад.

- Хто з вас знає, як він називається? (*Телурій*)
- Промовте слово хором.
- Ви сьогодні маєте розкрити таємницю, чому на цей урок я принесла саме цей прилад. (*Учитель умикає телурій.*)
- Я хочу вислухати ваші думки.
- Які припущення? (*Модель Землі і Сонця, телурій зображує, як обертається Земля відносно Сонця.*)
- Яку роль відіграватиме лампа? (*Лампа відіграватиме роль Сонця.*)
- Уявіть спочатку, що поверхня Землі — це ваша рука. Умикаємо лампу (*спостереження за учителем, дотримання правил безпеки з електричними приладами*), піднесемо руку на такій відстані від лампи, щоб рука і лампа були на однаковій висоті від столу. Що ви відчуваєте? (*Руці дуже тепло.*)
- Тепер, залишаючи руку на такій самій відстані від лампи, повільно підніміть її вгору. Що ви відчуваєте? (*Руці вже не так тепло.*)
- Поверніть руку в початкове положення. Що відчуваєте тепер? (*Руці знову тепло.*)
- Опустіть униз. Чи тепло руці? (*Руці не так тепло.*)
- Чому? (*Учні висловлюють припущення.*)
- Зробимо висновок.
- Розкажіть про те, як падають промені на руку в першому, другому і третьому випадках. (*У першому випадку промені падають прямо на руку, а в другому і третьому випадках промені падають навкоси.*)
- Так чому в першому положенні руці було тепліше? (*Тому що промені були прямі, отже, рука була ближче до джерела тепла.*)
- Виконаємо такий самий дослід з глобусом — моделлю Землі. У глобуса є уявна вісь, навколо якої обертається Земля.
- Простежимо за обертанням глобуса.
- Куди «дивиться» вісь Землі: на Сонце чи від нього? (*Від Сонця*)
- Як ви вважаєте, що несуть сонячні промені: світло, тепло або те й інше? (*І світло, і тепло*)
- Визначимо, де тепліше при такому положенні Землі: в Києві чи в Австралії. (*В Австралії більше тепла.*)
- Як ви гадаєте, яка пора року в Києві? (*У Києві зима, а в Австралії — літо.*)
- Продовжуємо спостерігати за обертанням глобуса навколо Сонця.
- Вісь Землі «дивиться» на Сонце чи від Сонця? (*До Сонця*)

— Давайте визначимо, де тепліше при такому положенні Землі: в Києві чи в Австралії. (*Тепер тепліше в Києві.*)

— Яка пора року в Києві? (*Тепер у Києві літо, а в Австралії — зима.*)

— Спробуємо зробити висновок.

— Чому так сталося? (*Версії дітей.*)

— Поки наша півкуля повернена до Сонця, дні у нас довгі, промені прямі, пора року — літо. Поки наша півкуля повернена від Сонця, дні у нас короткі, промені косі, пора року — зима.

— Як ви вважаєте, що станеться, коли Земля зробить повний оберт навколо Сонця? (*У Києві знову настане зима, а в Австралії — літо.*)

— За який період це станеться? (*За рік*)

— Скільки триває рік? (*12 місяців*)

— Що ж відбувається при обертанні Землі навколо Сонця? (*Зміна пір року*)

— Чи відповіли ми на головне питання уроку? (*Так*)

— Яка головна причина зміни пір року? (*Нахил земної осі і рух Землі навколо Сонця.*)

— Чому влітку день триває довше? (*Сонце піднімається високо над горизонтом.*)

— Чому взимку холодно? (*Сонце низько над горизонтом.*)

» Інформація для вчителя

Похила положення осі Землі зберігається впродовж усього року, тому Сонце освітлює поверхню Землі по-різному. Частина року Північний полюс повернений до Сонця, а другу частину року до Сонця нахилений Південний полюс. Через цей нахил прямі промені Сонця іноді освітлюють ділянку поверхні Землі на північ від екватора, іноді на південь від екватора. Ця відмінність падіння сонячних променів на ділянці земної поверхні і викликає зміну сезонів у різних районах земної кулі. Коли Північний полюс повернений до Сонця, у країнах на північ від екватора — літо, на південь — зима. Коли прямі сонячні промені падають на Південну півкулю — тут настає літо, а у Північній півкулі — зима.

V. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

» Робота в групах

— Ми знаємо, що пори року змінюють одна одну і чому так відбувається.

Як діє обертання Землі навколо Сонця на живу природу? Наведіть приклади.

- 1-ша група — на птахів;
 - 2-га група — на рослини;
 - 3-тя група — на тварин.
- Висновок (по групах)*

Загальний висновок. Життя природи змінюється за сезонами. Змінюється пора року, змінюється температура, відповідно змінюється життя рослин і тварин. Тварини і рослини пристосовуються до природних змін, щоб вижити.

VI. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Розкажіть одне одному в парах, у чому ж полягає причина зміни пір року?
- Де ці знання стануть у пригоді?
- Дізнайтеся, чи є місце на нашій планеті, де буває тільки ніч або день, тільки зима або літо.

Урок 5

Тема. Гномон. Практична робота. Вимірювання довжини тіні від гномона

Мета: розширювати уявлення учнів про висоту Сонця на небосхилі, значення світла і тепла в природі; навчати вимірювати довжину тіні від гномона, встановлювати залежність між висотою Сонця на небосхилі і довжини тіні від гномона, між висотою Сонця і кількістю тепла, яке воно посилає на Землю; формувати вміння порівнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки в природі; виховувати бажання пізнавати природу, бачити її красу та охороняти й примножувати природні багатства.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

» Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

II. Актуалізація опорних знань

1 Запитання для повторення

- Що відбувається при обертанні Землі навколо Сонця?
- Скільки триває рік?
- Чому влітку день триває довше?
- Чому взимку холодно?

2 Робота над загадками

- Красиве, хороше, на всіх людей дивиться,
А людям на себе дивитися не дозволяє. (*Сонце*)
- Він і гріє, і пече, і, як зайчик, грається.
А захочеш його взяти — втече і сховається. (*Сонячний промінь*)

3 Вікторина

- Чи може існувати життя без сонячного світла і тепла?
- Чому не може?
- Що посилає нам на Землю Сонце?
- Якої пори дня Сонце гріє найкраще?
- Якої пори року Сонце зігриває найсильніше?

Висновок. Сонце дає землі світло і тепло, яке потрібне для життя рослин і тварин.

III. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми поговоримо про те, як спостерігати за видимим рухом Сонця на небі.

IV. Вивчення нового матеріалу

1 Пояснення вчителя

Загадки

- Іду — іде, стану — стоїть.
- Неживе, а за людиною ходить.
- Що навколо тебе біжить, а не наздоженеш? (*Відповіді учнів.*)
— Так, це тінь. Що ж таке тінь? Це темне віддзеркалення будь-якого непрозорого предмета, освітлене з протилежного боку. Через непрозорий предмет не проходить сонячне світло, тому й утворюється тінь.

Довжина тіні залежить від висоти Сонця на небосхилі: Сонце низько — тінь довга, високо — тінь коротка.

Користуючись цією властивістю, люди спостерігають, як змінюється висота Сонця на небосхилі в різні пори року.

Для цього використовують *гномон* — вертикально встановлений до поверхні землі кілок заввишки 1 м. Щоб виміряти довжину тіні від гномона, треба провести риску в тому місці, де закінчується тінь, виміряти рулеткою відстань від гномона до риски. Ця відстань і буде довжиною тіні від гномона.

2 Практична робота. Вимірювання довжини тіні від гномона

Ця робота проводиться для того, щоб учні простежили за змінами висоти Сонця на небосхилі.

Один учень встановлює перпендикулярно до поверхні Землі гномон. Другий, у тому місці, де закінчується тінь, проводить риску, а третій вимірює відстань від гномона до риски. Це і буде довжина тіні, яка впала від гномона.

— Найменша довжина тіні від гномона впродовж дня опівдні, а протягом року — влітку. Найбільш довга тінь упродовж дня вранці й увечері, а протягом року — взимку.

Раз на місяць опівдні між 12–13 год вам необхідно буде вимірювати довжину тіні від гномона і записувати результат у календар погоди.

3 Демонстрування зміни довжини тіні предметів залежно від висоти джерела світла

— Увімкнемо лампу — джерело світла.

— Яка довжина тіні від олівця, якщо лампа стоїть на столі?

— Збільшується чи зменшується довжина тіні, коли лампу піднімаємо вгору?

Висновок. Чим вище джерело світла, тим тінь від предмета коротша. І навпаки, чим нижче джерело світла, тим тінь від предметів довша.

4 Відповіді на запитання

— Що падає від предметів, які освітлює Сонце?

— Як можна, не дивлячись на Сонце, визначити, високо або низько воно знаходиться над поверхнею Землі?

— У який час ви спостерігали найбільш довгу і коротку тінь свою і від різних предметів (*дерева, стовпа, будинку*)?

— Чому вранці холодніше, ніж опівдні?

— Які зміни в природі вам доводилося спостерігати впродовж дня?

(Так поступово вчитель підводить дітей до розуміння, що причиною явищ, які вони спостерігали, є Сонце.)

► Фізкультхвилинка

V. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Дослідницький практикум. Як виникає тінь? Як можна своєю тінню виміряти висоту дерева?

— Усі ми знаємо, що сонячного дня виразно видно тіні людей, дерев, будинків й інших предметів.

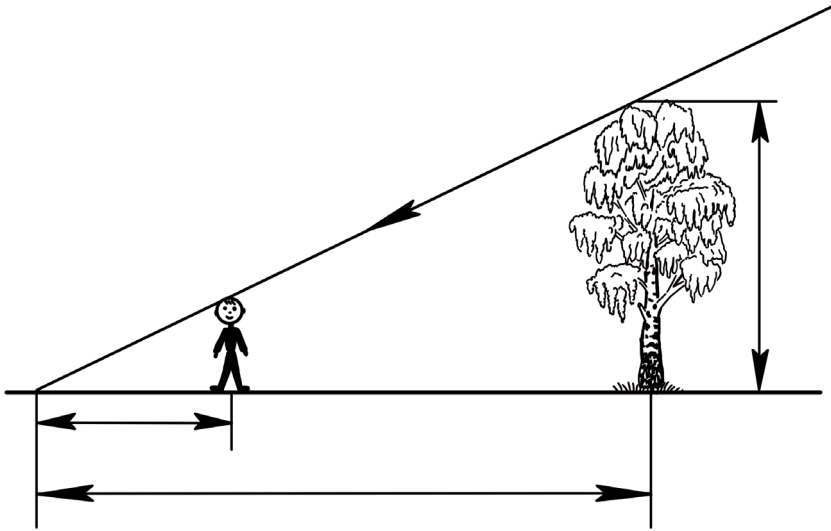
— Як можна своєю тінню виміряти висоту дерева? Для цього існує безліч різних способів за допомогою дуже нехитрих приладів і навіть без всяких пристосувань.

Найлегший і найдревніший спосіб — той, яким грецький мудрець Фалес за шість віків до нашої ери визначив у Єгипті висоту піраміди. Він скористався її тінню.

Ми вчинимо так само. Виміряємо свій зріст, довжину своєї тіні і довжину тіні дерева.

Висота дерева у стільки ж разів більше зросту людини, у скільки разів тінь дерева більше тіні людини.

Вимірювання треба проводити одночасно, оскільки Сонце не стоїть на місці, і довжина тіні змінюється.

2 Гра «Так чи ні?»

- Сонце сходить на заході і заходить на сході. (Ні)
- Земля рухається навколо Сонця, і відбувається зміна пір року. (Так)
- Не всі промені однаково нагрівають поверхню Землі. (Так)
- Коли темно, ми майже не розрізняємо оточуючі предмети. (Так)
- Удень і вночі все освітлює Сонце. (Ні)
- Найбільш довга тінь протягом року влітку. (Ні)
- Найменша довжина тіні від гномона — впродовж дня опівдні. (Так)

3 Тестування

- 1) День настає, тому що:
 - а) на небі з'явилося Сонце;
 - б) Земля обертається навколо Сонця;

- в) Земля обертається навколо своєї осі;
 - г) Місяця і зірок немає на небі.
- 2) Пори року на Землі змінюються, тому що:
- а) Земля обертається навколо Сонця;
 - б) змінюється відстань від Землі до Сонця;
 - в) Земля обертається навколо своєї осі.

VI. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Коли Сонце гріє сильніше: вранці, вдень або ввечері?
- Що падає від предметів, які освітлює Сонце?
- Що таке гномон?
- Як виникає тінь?
- Як можна своєю тінню виміряти висоту дерева?
- Як можна, не дивлячись на Сонце, визначити, високо або низько воно знаходиться над поверхнею Землі?
- У який час ви спостерігали найбільш довгу і коротку тінь свою і від різних предметів?
- Знайдіть інформацію про те, які спостереження за природою допомогли людині створити календар.

Урок 6

Тема. Які спостереження за природою допомогли людині створити календар?

Мета: вчити учнів знаходити в додаткових джерелах знань відповіді на запитання до природи, готувати розповіді та обговорювати їх; розвивати світогляд учнів, мовлення, мислення; виховувати інтерес до пізнання природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

» Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

II. Актуалізація опорних знань

1 Запитання для повторення

- Що падає від предметів, які освітлює Сонце?

- Що таке гномон?
- Як виникає тінь?
- У який час доби найдовша тінь від різних предметів?

2 Тестування

- 1) День настає, тому що:
 - а) не видно Місяця і зірок;
 - б) Земля обертається до Сонця;
 - в) Земля обертається навколо своєї осі.
- 2) На Землі змінюються пори року, тому що:
 - а) на небі з'являється Сонце;
 - б) Земля обертається навколо Сонця;
 - в) змінюється відстань від Землі до Сонця.
- 3) Познач правильне висловлювання.
 - а) Уранці Сонце з'являється на сході, а ввечері — на півночі;
 - б) якщо дивитися на захід, то північ знаходиться праворуч;
 - в) о 12 годині дня утворюються щонайдовші тіні.

3 Робота над загадкою

- Є в квартирі молодець,
Математик і мудрець,
Він тебе не підведе
Бо точний рахунок дням веде. (*Календар*)

III. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми поговоримо про дивний винахід, яким користується кожна людина, про винахід, який є в кожному будинку. Ми так звикли до нього, що дуже часто здається — він був завжди. Але це не так. Тільки завдяки цьому пам'ятнику культури і науки ми з вами можемо по-справжньому вивчати історію, саме цей винахід пов'язує нас з історією всього людства.

— Наш сьогоднішній урок буде присвячений календарю. Ми з'ясуємо, які спостереження за природою допомогли людині створити календар.

IV. Вивчення нового матеріалу

1 Розповідь учителя (або підготовлених учнів)

— Що ж таке календар? *Календар* — це система або спосіб числення часу. Ви, звісно, знаєте безліч одиниць вимірювання часу — години, хвилини, секунди. З їх допомогою будь-кому з вас легко виміряти невеликий відрізок часу. А календар служить для вимірювання дуже великих проміжків часу — від доби до тисячоліть.

Щоб виміряти ці великі відрізки, вже не вистачить сил однієї людини. Ось чому історія нашого календаря налічує декілька тисячоліть.

Колись дуже давно, на зорі людської історії, люди звернули увагу на те, що безліч природних явищ повторюються. Сходить і заходить Сонце, зиму змінює весна, а потім осінь і багато чого іншого. А коли виникла необхідність створити точну систему вимірювання часу, люди вирішили скористатися цими природними явищами.

Коли людина почала вирощувати хліб і збирати врожай, було відмічено, що час посіву щорічно припадав на один і той самий час. Люди почали рахувати, скільки часу проходить між посівами. Це була перша спроба людини визначити число днів у році!

Стародавні єгиптяни першими визначили тривалість року з високою точністю. Вони знали, що кращим часом для посівів був час після щорічних розливів річки Нілу. Єгиптяни побачили, що між розливами проходить 12 повних місяців.

Відлічивши 12 «місяців», можна було визначити початок нового розливу. Але це було недостатньо точно. Єгиптяни також відзначили, що щорічно, приблизно одночасно з початком розливу, перед сходом Сонця на небосхилі з'являлася яскрава зірка. Перерахували дні між цими подіями — виявилось 365 днів. Це було 6000 років тому, а до цього ніхто не знав, що рік складається із 365 днів. Єгиптяни розділили рік на 12 місяців по 30 днів, у кінці року додавали 5 додаткових днів. Таким чином, з'явився перший календар.

2 Фізкультхвилинка

V. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Про які місяці йдеться?

- Пухнастий сніг усе вкриває,
Різдвяна зірка в небі сяє.
Повсюди радість, щастя, сміх —
Цей місяць перший із усіх. (*Січень*)
- Другий він в календарі,
Холодно о цій порі.
Снігопади, завірюха,
Всі ховають в шапки вуха. (*Лютий*)
- Промінчик лагідно всміхнувся,
У лісі пролісок проснувся.
Все прокидається від сну,
Стрічає дівчину-Весну. (*Березень*)

- Квітнуть вишні, абрикоси,
Зеленіють верби коси...
...І зайчик сонячний сміється,
Бо теплий дощик з неба ллється. (*Квітень*)
- П'ятим в році він приходить,
Із лепехою заходить.
У весни — останній він,
Далі — літа чути дзвін! (*Травень*)
- Полуничку у сметанці
Приготуємо ми вранці.
Літо бавиться в дворі,
Знов кусають комарі! (*Червень*)
- Липи квіточками вбрались,
Віддавати цвіт зібрались.
Покупатись кличе річка,
Тепла в ній уже водичка! (*Липень*)
- Дині, гарбузи, томати:
Смакувати, смакувати...
От і літечка кінець,
Осінь йде вже навпростець. (*Серпень*)
- В школах дзвоник продзвенів,
Школярів дім знань зустрів.
В лісі виросли грибочки,
У опеньках всі пеньочки. (*Вересень*)
- Мов вогонь палає світ,
Полетіло листя з віт...
Пташки в вирій відлітають,
Хмарки дощик розсипають. (*Жовтень*)
- Вправо, вліво, вниз, назад —
Всюди справжній листопад.
Трішки ще і вже зима,
От і осені нема. (*Листопад*)
- Під подушкою пакунки —
Миколайчика дарунки.
Трішки ще й почне свій лік,
Не старий, а Новий рік! (*Грудень*)

2 Гра «Правильна відповідь»

Календар потрібний людям для:

- прикраси;

- відліку часу;
- тренування в математиці й астрономії.

3 Запитання для допитливих

- Березень — місяць, коли на березах з'являються сережки. Квітень — це місяць цвітіння квітів. Як ви гадаєте, чому травень був так названий нашими далекими предками?
- Червень — червоний, красивий. Липень — час цвітіння липи. Здогадайтеся, чому серпень так назвали?

VI. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Що нового вивчили на уроці?
- Які спостереження за природою допомогли людині створити календар?
- Назвіть зимові, весняні, літні, осінні місяці.
- Які з цих назв ви можете пояснити?

ПРИРОДА ВОСЕНИ

Урок 7

Тема. Осінь. Осінні місяці

Мета: ознайомити учнів з осінніми місяцями; розкрити походження назв місяців осені; вчити описувати красу природи восени та позитивні емоції, які вона викликає; розвивати уяву, фантазію, мовлення, спостережливість, пам'ять; виховувати любов до природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Які пори року ви знаєте?
- Що є причиною зміни пір року?
- Які спостереження за природою допомогли людині створити календар?

II. Повідомлення теми і мети уроку

Звучить музика П. І. Чайковського «Пори року. Жовтень. Осіння пісня», учитель читає загадку.

Без пензлика, без олівця
Розфарбувала деревця.
Сумно у гаях блукає,
Жовті шати одягає.
Золотисту стелить постіль,
Жде сестрицю білу в гості. (*Осінь*)

— Які слова допомогли вам відгадати загадку? (*Розфарбувала, жовті шати одягає, жде білу сестрицю*)

— Сьогодні на уроці ми поговоримо про осінь, її красу, вивчимо назви осінніх місяців, складемо казку про осінь.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Слухання казки про осінь

КАЗКА ПРО ОСІНЬ

Давно це було, у краї щасливім та квітучім. Ніколи не було там холодно, ніхто не сумував і не журився. Правив цим краєм цар, що мав одну доньку — царівну Осінь. Росла вона стрункою та гарною: мала коси, як золото, очі — як синє небо. Коли виповнилося їй вісімнадцять років, посватався до неї славний лицар Вересень.

Погодилась Осінь, бо припав їй до серця цей юнак. Висловила вона бажання, щоб приніс Вересень весільний подарунок — перли заморські. Вирушив лицар у путь-дорогу, а царівна взялася до роботи — гаптувати вбрання весільне. Була вона вмілою та спритною — і за якийсь тиждень вигаптувала і фату, і сукню. Одного дня сиділа вона біля вікна світлиці. Раптом бачить: вершник скаче до палацу. То був чаклун Жовтень. Під'їхав, гарцюючи, до вікна й вітається:

— Здрастуй, царівно Осінь! Почув я про твою красу незрівнянну, і от я біля твоїх ніг. Прошу тебе, будь моєю дружиною! Привіз я весільні подарунки: парчу золоту і корали багрянні.

Промовляє Жовтень, а водночас чарує, чарує — та й зачарував царівну Осінь. Забула вона свого нареченого і дала згоду бути Жовтневі за дружину. Вже й день весілля з ним призначила.

От і настав цей день. З усіх-усюд з'їхалися гості. Лине музика, пісні величальні. Веселяться гості, п'ють мед-вино за здоров'я молодих, танцюють, співають. Саме в цей час Вересень повернувся з весільним дарунком. Зупинив коня й питає в людей:

— Що це святкують?

— Наша царівна Осінь за Жовтня заміж іде!

Побачила царівна Осінь, що небо затягло хмарами, визирнула у вікно — а там у траві перли розсипані. Вмить згадала вона про нареченого свого і зрозуміла, що була зачарованою. У гніві кинулась до Жовтня:

— Геть звідси, підступний! Хотів ти мене обдурити, так знай: не потрібен мені ні ти, ні твої подарунки!

Зажурилася Осінь, засумувала, але що ж робити? Пішла вона до мудрого Листопада за порадою, а той і каже:

— Не зможеш ти повернути назавжди свого синьоокого ласкавого Вересня, бо сильні чари має Жовтень. Проте позбався його подарунків, і тоді через рік прийде твій коханий. Однак лише на місяць. А зараз заспокойся й спочинь.

Так і зробила Осінь. Кинула шовки золоті, корали багряні, підхопив їх вітер та поніс. Зачепились дарунки Жовтня за гілки дерев — і стали ті золотисто-багряними, але сумною була їхня краса.

Багато води сплигло з тих часів. Бачили ви, як щороку, наприкінці вересня, вкривається земля сріблястою памороззю? То Вересень дарунки свої Осені приніс. Потім знову чаклує Жовтень: золото і корали — свої принади — по деревах розкидає. Плаче, тужить Осінь за своїм утраченим нареченим, і втішає її мудрий сивий Листопад.

— Як звали царівну?

— Як звали її нареченого?

— Хто зачарував Осінь?

— Як звали мудрого порадника?

— Вересень, жовтень, листопад — це назви осінніх місяців.

2 Читання вірша про осінні місяці

Матінко-осінь полями іде,
Трійко хлоп'ят за собою веде:
Вересень, жовтень — старшенькі,
А листопад ще маленький.

Вересень каже: «На полі, в гаю,
Я подарунки усім роздаю:
Повні грибів мої жмені,
Яблука маю в кишені».

Жовтень говорить: «А я, погляди,
В жовту одежу вдягаю сади,
З мряки заслону розстелю,
Сонце вкладу у постелю».

А листопад: «А я з тихим плачем
Землю поллю безкінечним дощем,
Листя стрясу з деревини,
Вистелю гори й долини».

— Про які осінні місяці ви прослухали вірш?

— Який перший осінній місяць? другий? третій?

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота над загадками про осінні місяці

- У південний край землі
Відлітають журавлі,

Знов лункий шкільний дзвінок
 Нас покликав на урок.
 Як цей місяць звати?
 Прошу відгадати. (*Вересень*)

- Кличуть нас ліси, поля, сади
 Дозбирати осені плоди.
 Із дерев спадає листя жовте,
 То землею ходить місяць... (*жовтень*).
- Крапле з неба, дахів, стріх.
 Доц холодний, перший сніг.
 Почорнів без листя сад.
 Що за місяць? (*Листопад*).
- Листя жовте та червоне
 Легко з дерева злітає,
 Мов метелик, на долоні,
 З тихим шелестом сідає.
 Сяють золотом берези,
 Місяць ним вінчає осінь.
 Журавлиний клин мережить
 Висоти холодну просинь. (*Жовтень*)

На дощці з'являються назви місяців: *вересень, жовтень, листопад*.

У ч и т е л ь

Вересень місяць добре газдує,
 Овоч смачненький дітям дарує.

(*Учитель чіпляє біля вересня кошик з осінніми плодами.*)

А місяць жовтень мряку розвіє,
 В лісах, у садочках листя жовтіє.

(*Учитель чіпляє біля жовтня вінок з осіннього листя.*)

А листопад — той жалю не має.
 З дерев останнє листя зриває.

(*Учитель чіпляє біля листопада кетяги горобини.*)

2 Робота над загадками про овочі

У ч и т е л ь

Звозить вересень в комори
 Кавуни і помідори,
 Спілих яблук, груш і слив
 Цілі гори натрусив.
 І вантажить гарбузи
 На машини і вози...
 Йде до гаю, де гриби
 Виростають щодоби.

На чолі іскриться піт —
Сто турбот і сто робіт.

М. Сингаївський

— А тепер перевіримо, які ви, діти, кмітливі та спостережливі. Відгадайте, які овочі збирають на полях, а фрукти — у садах у вересні.

Група дітей читають загадки про овочі. Коли звучить правильна відповідь, дитина, яка читала загадку, одягає на голову корону із зображенням цього овоча.

- Не стелюсь я спати долі,
Дерусь вгору. Я — ... (*квасоля*).
- Мене смажать, мене варять,
Хоч отрутою і кроплять,
Всі мене їдять і хвалять.
Звати як мене?.. (*Картопля*).
- Повз, мов танк, я на городі.
Повз на грудині й загруз.
Та чомусь мене в народі
Звуть не танк. А як?.. (*Гарбуз*).
- Я на грядці сонцем сяю,
Родичів багато маю.
Гарбузову господиню
Усі знають. Хто я?.. (*Диня*).
- Ми зеленої всі масті,
Всі довгасті, всі смугасті.
Прив'язали нас в рядках
На зелених ланцюжках.
Гарбуза ми сини й дочки.
Звати як нас?.. (*Огірочки*).
- В темній я живу коморі,
А коса моя — надворі.
Гарбузова я сестриця.
Мене звати... (*морковиця*).
- Ми цукрові, ми кормові,
Є брати у нас столові.
Ми зростаєм всі рядками.
Люди звуть нас... (*буряками*).

3 Робота в групах. Розпізнавання і розфарбовування листя

Учитель

Подивись: на видноколі
мов змінилися ліси.
Хто це їх у жовтий колір
так барвисто прикрасив?
Ось край річки жовті клени
і берези золоті.
Лиш ялиночки зелені
залишилися в самоті.

І пишаться дерева
золотим своїм вбранням.
— Це якийсь маляр, напевно,
догодити хоче нам.
А маляр цей — місяць Жовтень —
у відерцях чарівних
жовту фарбу перебавив
і розбризкує по них.

У кожної групи — різноманітні листячка з паперу. Учні пропонують вибрати кленові і розфарбувати їх, як це робить осінь.

4 Цікаво знати! (Інформація про походження назв місяців)

- Вересень

Слово «вересень» походить від назви вічнозеленого куща-вересу, який росте на Поліссі. Оскільки верес починає масово цвісти восени, то і перший місяць після літа назвали на його честь.

Спершу вересень звався «ревун», «марев», тому що голосно перегукувалися олені. Пізніше називали «сівнем» — період сівби зернових, «маїком» — од зелені озимини. У давнину 14 вересня був перший день Нового року.

Прислів'я

Вересень красне літо проводить, а золоту осінь зустрічає.

Вересень місяць добре годує, овоч смачненький дітям дарує.

• Жовтень

Жовтнем ще відносно недавно в Україні називали дев'ятий місяць. Але у вжитковій була інша назва — «паздерник», що походить від промислу, що пов'язаний з переробкою льону та конопель. Пізніше десятий місяць жовтень ще називали «хмурень», «зазимник». А оскільки з жовтня починали справляти весілля, його охрестили і «весільником».

Прислів'я

Жовтень ходить по краю, та й виганяє пташок з гаю.

Плаче жовтень холодними сльозами.

• Листопад

У давнину листопад називали «братчини». Це від давнього обряду, що звався «братчина». Його справляли в листопаді. Якщо сусіди хотіли заприятелювати між собою, то купували в пасічників бджолиний рій. З весни до осені гуртом доглядали його. Зібраний мед ділили порівну. На це свято збиралися сім'ями, гуляли, чи як казали в народі, браталися. Були ще назви: «листопадень», «падолист», «напівзимник».

Прислів'я

Листопад зимі ворота відчиняє.

Листопадовий день, як заячий хвіст.

5 Творче завдання. Складання казки про осінь

— Спробуймо скласти казку про синочків Осені! А розпочнемо її так, як зазвичай починаються казки.

Жила-була на світі Осінь...

— Як звали синочків Осені? (*Вересень, Жовтень, Листопад — сини Осені.*)

— Де вони жили? (*Жили вони окремо від своєї матері.*)

— Що вирішила Осінь одного разу зробити? (*Вирішила відвідати своїх синів.*)

— До кого першого Осінь пішла в гості? (*До Вересня*)

— Що вона побачила в господарстві старшого синочка? (*Син веселий, лагідний, багатий*)

— Чим же порадував її середній син? (*Різнокольоровим убранням дерев, золотими килимами.*)

— Як зустрів свою матір Листопад? (*Голими деревами, пустими полями*)

Учні добирають заголовок до казки та переказують її.

Зразок

КАЗКА ПРО ОСІНЬ

Жила-була на світі Осінь. У неї були сини — Вересень, Жовтень, Листопад. Вони жили та господарювали окремо. Вирішила мати Осінь відвідати кожного з них, побачити, як вони поживають.

Спочатку заглянула в господарство старшого сина Вересня. Там вона побачила свого сина лагідного, веселого, багатого, щедро.

Задоволена матуся вирушила далі в гості до середнього сина. Жовтень зустрів її різнобарвністю кольорів, золоті килими постелив матері під ноги. Але йому ніколи було й поговорити зі старенькою, весь час малює син, усе в роботі.

Помандрувала Осінь у гості до Листопада, найменшого сина. А він струшує сердито листя з дерев, лякає пташок. Засмутилася матуся повернулася додому стомлена й заснула міцним сном на цілий рік.

6 Читання віршів про осінь

ОСІНЬ

Вересень зеленим
Осінь залишила,
Бо в траві високий
Пензлик загубила.
А у жовтні осінь
Пензлика знайшла
Й малювати фарбами
Скрізь розпочала.
Золотим й червоним
Змалювала гай,

Річку — темно-синім
Й синім небокрай.
Ще милує око
Листячко зелене,
Та пожовкли липи,
В позолоті клени.
Вже птахів гуртує
В небі чиста просінь.
І врожай в комори
Вносить щедра осінь.

В. Успенська

ВЕРЕСЕНЬ

Через гору та через ліс
Вересень осінь до нас перевіз.
Журавлі в синім небі летять,
Гайда в поле врожаї збирати!

М. Познанська

ЖОВТЕНЬ

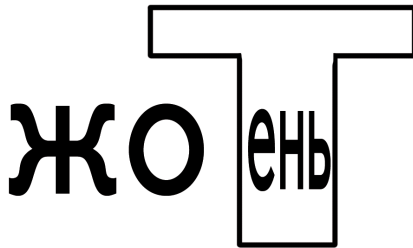
На світанку, весь у позолоті
Настигнув жовтень —
Вересню він брат.
Дерева пожовтіли і кущі,
Осінні перші почались дощі.

М. Познанська

7 Розгадування ребусів

(Вересень)

(Жовтень)

(Листопад)

(Осінь)

8 Гра «Добери назви місяців»

- 1) ... — рум'янець року.
- 2) ... — жовтню син, а зимі рідний брат.
- 3) ... стелить землю листям, а ... — снігом.
- 4) ... пахне яблуками, а ... — капустою.
- 5) ... ходить по краю та й виганяє птахів із гаю.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- За якою порою року йде осінь?
- Скільки осінніх місяців? Назвіть їх.
- Який з цих місяців вінчає початок осені, який — середину, а який є передвісником зими? (*Вересень — початок осені, жовтень — середина, листопад — кінець цієї пори року.*)

Урок 8

Тема. Ознаки живої та неживої природи. Планування спостережень за природою восени

Мета: ознайомити учнів з прикметами та ознаками осені; вчити помічати їх у природі, спостерігати за природою свого краю восени; розвивати спостережливість, пам'ять; виховувати любов до природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

» Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

II. Актуалізація опорних знань

1 Запитання для повторення

- Яку пору року змінює осінь?
- Скільки осінніх місяців? Назвіть їх.
- Який з цих місяців вінчає початок осені, який — середину, а який є передвісником зими? (*Вересень — початок осені, жовтень — середина, листопад — кінець цієї пори року.*)

2 Постановка проблеми

- Скажіть, чи хотілося б вам зараз одягнути купальні костюми і піти купатися та загоряти?
- Чому ми не можемо цього зробити зараз? (*Холодно, сонце не гріє, вже не літо тощо.*)

III. Повідомлення теми і мети уроку

- Дійсно, сонечко ходить все нижче та нижче. Може, воно притомилося за літо? Може, хоче відпочити і тому нема в нього

сили світити так яскраво і гріти землю? Мабуть, так. Воно все частіше спочиває десь за хмарою. Та коли воно вийде на чисте небо й усміхнеться промінцями чарівно і ніжно — все одразу засміється у відповідь: спалахне клен яскравим полум'ям жовтого листа, зашелестить червонястий дуб своїми листочками до сонця радісно і щасливо. А квіти розправлять пелюстки і проспівують веселу пісеньку.

Сьогодні на уроці ми ознайомимося з прикметами та ознаками осені, будемо вчитися спостерігати за природою свого краю восени.

IV. Вивчення нового матеріалу

1 Ознаки неживої природи восени

— За своїми спостереженнями розкажіть, яка погода була влітку. Як вона змінилася з приходом осені?

— Улітку Сонце високо піднімалося в небі, дні були довгими. Тому земля отримувала багато тепла.

Тепер, восени, Сонце піднімається в небі вже не так високо, дні стали помітно коротші, ніж були влітку. Тому похолоднішало.

Друга половина вересня — приблизний термін настання перших заморозків. Одного разу вранці ти подивишся у вікно і побачиш, що земля, трава і дахи будинків побіліли! Ні, це ще не сніг. Це — іній.

У цей час дні зазвичай ясні, теплі, а ночі холодні. Повітря буває сухим, чистим і прозорим.

У ці дні ми немов проводжаємо літо, прощаємося із ним.

У другій половині жовтня починається помітне похолодання, небо вкривається низькими хмарами, що застиляють його сірою пеленою.

— Які опади бувають улітку?

— Дійсно, набіжить улітку темна грозова хмара, блисне блискавка, загримить грім. Дощ піде сильний, але недовгий. Літом грози часті.

Восени грози стають рідкісними, а потім і зовсім припиняються. Осінні дощі не схожі на літні, вони дрібні, мжичать, затяжні. Над річкою, озером, ставком усе частіше нависають густі тумани. Повітря насичується вологою. Калюжі вже не висихають.

Пізня осінь буває холодною, дощовою. Іноді йде мокрий сніг, який швидко розтає. В усьому відчувається наближення зими. Дні коротшають, а ночі довшають та холоднішають.

Наприкінці осені на водоймах відбувається льодостав — річки, озера, ставки покриваються льодом.

2 Ознаки живої природи восени

— Настала осінь. Усе менше і менше стає корма для птахів. Адже комахи зникають, трав'янисті рослини в'януть. Узимку більшість птахів зовсім не змогли б прогодуватися. Тому в кінці літа і восени вони відлітають у теплі краї, де корму завжди вистачає.

Відліт перелітних птахів — приклад одного з осінніх явищ у живій природі. Які ще осінні явища в живій природі ви можете назвати?

► Фізкультхвилинка

V. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Порівняння ознак літа і ранньої осені

	Улітку	Восени
Сонце	Високо	Нижче, ніж улітку
Тривалість дня	Довга	Коротша, ніж улітку
Температура	Тепло, спекотно	Похолодання
Опади	Зливи	Затяжні дощі
Ґрунт, водойми	Прогріваються	Охолоджуються
Рослини	Цвітуть, утворюються плоди	Пожовтіли трави, дозріло насіння і плоди, змінюють забарвлення листя дерев і кущів, листопад
Тварини	Розмножуються, вигодовують потомство	Комахи зникають, осінні перельоти птахів, утворення підшерстки у звірів, заготівля кормів

2 Виявлення ознак осені у художніх творах

1) Про осінь Т. Г. Шевченко сказав так:

Минає літо, шелестить
 Пожовкле листя по діброві,
 Гуляють хмари, сонце спить...

— Про які ознаки осені ви дізналися?

— Які з них відбуваються у живій природі? у неживій?

2) Початок осені завжди чарівний. Повітря стає прозоре, мов кришталь, а небо блакитне-блакитне. Достигають цілющі плоди шипшини, виграють яскравими червоними барвами у сонячно-му промінні. Чується останній грім, що прощається з полями.

- 3) рослинами;
- 4) тваринами;
- 5) ґрунтом;
- 6) водоймами;
- 7) працею людей.

► **Завдання для спостережень восени**

1. Виміряй і запиши довжину тіні від гномона у вересні, жовтні, листопаді.
2. Спостерігай за небом. Як воно змінюється протягом осені?
3. Запиши дату, коли були перші заморозки на ґрунті. Поспостерігай за ґрунтом під час заморозків. Яким він став?
4. Запиши, коли випав перший сніг, як довго він лежав на ґрунті.
5. Поспостерігай за деревами і кущами. Чи змінилося забарвлення їхнього листя?
6. Поспостерігай і запиши, які рослини ще цвіли: у вересні, жовтні, листопаді.
7. Зверни увагу на комах. Чи багато їх восени? В яку погоду їх буває найбільше?
8. Поспостерігай за птахами і запиши, які птахи відлітають у теплі краї, а які прилітають до нас зимувати.
9. Поспостерігай, які види робіт виконують люди у полях, у садах, на городах. У яких роботах ти брав участь сам?

► **Інформація для вчителя**

Другокласники спостерігають протягом року за положенням Сонця на небі, температурою повітря, вітром, станом неба, опадами, змінами у розвитку рослин та житті тварин, працею людей.

За Сонцем спостерігають протягом року візуально. Вони визначають раз на місяць зміни його положення опівдні відносно якогось високого предмета (*одинокого дерева, стовпа, будинку*) і встановлюють залежність: чим вище стоїть Сонце, тим довший день, більше тепла посилає воно на землю, і навпаки.

Спостереження проводяться і за зміною довжини тіні від гномона. Тінь від гномона опівдні стала довшою, — значить, Сонце підіймається нижче над горизонтом. Воно менше світить, менше гріє.

Варто звернути увагу, які зміни відбулися з ґрунтом і водою у ставку (*річці*) порівняно з літом. Учні роблять висновок, що вода охолоджується (*люди не купаються*), ґрунт — також. З'ясувати, чому відбулися ці зміни? (*Поверхня водоймищ і ґрунту одержує восени менше тепла від Сонця, а це, у свою чергу, відбувається тому, що Сонце стало нижче підійматися. Воно менше гріє.*)

Такі висновки дозволяють формувати в учнів уявлення про те, що похолодання і всі інші зміни в природі залежать від висоти Сонця на небосхилі. Без спостережень за Сонцем не можна відповісти на основне питання природознавства в 2-му класі: чому відбуваються сезонні зміни в неживій і живій природі?

Температуру повітря другокласники вимірюють за допомогою термометра.

Діти спостерігають за вітром і дають його словесний опис (*ласкавий, поривчастий, пронизливий, холодний, теплий*). У зошитах наявність вітру відзначають стрілкою синього кольору (*якщо холодний*) або червоного (*якщо теплий*).

У 2-му класі діти продовжують спостерігати за станом неба. Кількість хмар на небі визначають «на око», характеризуючи її словами «ясно» (*небо чисте, безхмарне*), «хмарно» (*небо наповнено вкрите хмарами*), «похмуро» (*все небо затягнуте хмарами*).

Продовжують спостереження і за опадами та іншими явищами природи.

Діти повинні усвідомити, що від змін у неживій природі залежить розвиток рослин і життєдіяльність тварин. Другокласники продовжують спостереження за живою природою, які вони розпочали у першому класі, але кількість об'єктів для спостережень збільшується. Так, восени, їм можна запропонувати такі спостереження за рослинами і тваринами:

- 1) Які зміни відбулися з деревами, кущами, травами? (*Листя на деревах і кущах змінило забарвлення, вони пожовтіли і почервоніли. Багато дерев почали скидати листя, трави пожовтіли і висохли.*)
- 2) Встановити, на яких деревах, кущах листя стає жовтим, червоним, багряним.
- 3) Коли розпочинається листопад у берези, осики, клена, дуба, акації, бузку, коли він закінчується?
- 4) Які дерева не скидають листя на зиму?
- 5) Що відбувається в житті тварин у вересні? (*Комах стало менше. Вони з'являються тільки в теплу погоду. Багато птахів відлетіли в теплі краї. До нас прилетіли птахи з півночі. У звірів утворюється підшерстя, яке захистить їх від холоду в суворі зимові морози.*)
- 6) Коли ластівки починають готуватися до відльоту?
- 7) Відзначте день, коли ластівок не стане, коли вперше побачите снігурів. Перевірте народну прикмету: снігурі приносять перший сніг.

- 8) Спостерігайте за поведінкою мурашок біля мурашника. Яку здобич вони приносять?
- 9) Спостерігайте за метеликами — їх живленням, польотом. Яке забарвлення крил у них під час польоту і в стані спокою? Чи однакове воно?
- 10) Чи бачимо ми комах у холодні осінні дні? А взимку? Спробуйте дізнатися, куди вони поділися з настанням холодів.

Слід обговорити з учнями, чому відбуваються ті або інші зміни восени в житті тварин. *(Комахи харчуються рослинами, рослини восени відмирають або скидають листя, оскільки комахи мають чимось харчуватися, вони або гинуть, або ховаються в щілини й інші затишні місця; птахи, які харчуються комахами, відлітають; звірі, які харчуються рослинами, впадають у сплячку. Так тварини готуються до зими.)*

Другокласники спостерігають і за працею людей на селі та в місті. Головне заняття жителів сільської місцевості восени — збирання врожаю, підготовка худоби до зимівлі. Діти називають й інші види праці людей у місті і селі.

Можна запропонувати дітям звернути увагу на таке:

1. Відзнач, коли буде перший мороз.
2. Відзнач, коли останній раз побачиш комара (*метелика*).
3. Простеж, коли на «твоєму» дереві спаде листя. Намалюй своє дерево без листя.
4. Запиши, коли ти вперше одягнеш зимове пальто.
5. Чим займається двірник восени (*біля твого будинку або школи*)? Чим ти можеш допомогти йому?

4 Робота над загадками

- Голі поля, мокне земля,
Дощ поливає. Коли це буває? (*Восени*)
- Летить орлиця по синьому небу,
Крила розкрила, сонце закрила. (*Хмара*)
- Рукавом махнув — дерево зігнув. (*Вітер*)
- Невидимка ходить в гаї,
Всі дерева роздягає. (*Осінь*)
- Коли нема — чекають,
Коли прийду — тікають. (*Дощ*)

5 Тестування

— Підкресли прикмети осені.

- 1) Ночі стали темні і довгі;
- 2) уранці заморозки;
- 3) Сонце піднімається вище на небосхилі;

- 4) червоніє й облітає листя з осики;
- 5) птахи висиджують пташенят;
- 6) часто гримлять грози;
- 7) моросять дощі;
- 8) весело співають птахи.

VI. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Як змінюється восени висота Сонця в небі і тривалість дня?

До чого це призводить?

- Назвіть декілька осінніх явищ у неживій природі.
- Які опади бувають восени?
- Назвіть декілька осінніх явищ у живій природі.
- Чим займаються люди восени?

Урок 9

Тема. Водойми, їх різноманіття. Водойми свого краю восени

Мета: навчати учнів розрізняти види водойм; ознайомити з водоймами рідного краю; дати уявлення про стан водойм восени; розвивати спостережливість, мовлення, мислення; виховувати любов до природи, бережливе ставлення до її багатств.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- За своїми спостереженнями розкажіть, як змінилася нежива природа восени?
- Які зміни відбулися в житті рослин і тварин?

II. Повідомлення теми і мети уроку

Слухання української народної пісні «Рече та стогне Дніпр широкий».

- Про що йдеться у пісні?
- Яким кольором на мапі позначають річки?
- Які об'єкти на мапі також позначають синім кольором?

— Як можна одним словом назвати моря, річки, озера? (*Водойми*)

— Сьогодні на уроці ви навчитеся розрізняти водойми, ознайомитесь з водоймами рідного краю.

III. Вивчення нового матеріалу

► Робота над загадками

- Синя стрічечка блищить,
щось тихеньке гомонить
і біжить собі, біжить,
не зупиниться й на мить. (*Річка*)

— Найбільші річки України — це Дніпро, Дунай, Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець. (*Діти повторюють.*)

— Ріки України — це її багатство. З давніх-давен вони використовуються як судноплавні шляхи для перевезення вантажів і пасажирів. На ріках побудовані гідроелектростанції. Воду річок використовують для зрошування земель, для розведення риби.

- Посеред поля лежить дзеркало —
Скло блакитне,
Рама зелена. (*Озеро*)

— Озеро — це водойма, яка виникає в природних заглибинах. В Україні є озера: Світязь, Синевір, Ялпуг, Сиваш. (*Діти повторюють.*) В Україні налічується понад 3000 озер.

— Як можна назвати слова-відгадки одним словом? (*Водойми*)

— Річки і озера — це прісні водойми.

— Діти, хто з вас побував на морі?

— Якою є вода в морі?

— Хто купався в річці, озері?

— Якою є вода там?

— Яка різниця між морем, річкою, озером?

- З-під землі біжить, водичка,
Але це не озерце,
Не струмочок і не річка,
А цілюще... (*джерельце*).

— Джерела утворюються на дні ярів, балок, схилах горбів, крутих берегів річок.

— Чи траплялося вам знаходити джерело? Якою є в ньому вода?

Із давніх-давен джерельну воду люди вважали цілющою. У природі джерела часто дають початок рікам. Джерела — природне багатство країни. Їх потрібно охороняти.

- Не море, не земля,
Човни не плавають,
І ходити не можна. (*Болото*)

— Болота трапляються у лісах, де на поверхню виходить джерело, а вода не має куди стікати. Утворюються болота у пониззях біля річок, де вода затримується під час повеней. Із боліт беруть початок і живляться багато річок.

- Стоїть корито, повно води наливо. (*Ставок*)
- Широною широке,
Глибиною глибоке.
День і ніч об берег б'ється.
А вода з нього не п'ється,
Бо вона не смачна,
А солоні і гірка. (*Море*)

— Водойми поділяються на *природні* та *штучні*. Ті водойми, які утворилися самостійно, без втручання людини, є природними: річки, джерела, моря. А ті водойми, які створила сама людина, називаються штучними: водосховища, канали, ставки.

► Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Розповідь про водойми свого краю

— Джерела, річки, озера, болота, ставки, водосховища — усе це водойми.

— Розгляньте ілюстрації на дошці.

— Які водойми вам знайомі? Де ви їх бачили? Чи є якісь водойми поблизу вашого будинку?

— Яких водойм багато на території вашого краю?

— Назвіть декілька річок, озер свого краю.

— Яка найбільша річка вашого краю?

2 Гра «Уяви»

— Заплющте очі й уявіть себе якоюсь рослиною або твариною водойми.

— Якби ви могли говорити, що б ви сказали людям?

— Чому ви так вирішили?

— Пам'ятайте, що чистоту води у водоймі можна оцінювати за наявністю живих істот: бабок, травневих мух, водяних жуків, водяних метеликів, мух-одноносок та ставкових клопів-водомерок, які є супутниками чистої води. У забрудненій воді їх дуже мало або зовсім немає.

Про забруднення водойми свідчить «цвітіння» води, поява жовтої чи жовто-білої піни біля берега.

3 Розігрування сценки «Біля ставка восени»

У вчителя в руках м'яка іграшка — жабка. На дошці — фотографія ставка восени.

У ч и т е л ь. Розкажи, будь ласка, жабко, що відбувається з твоїм ставком восени?

Ж а б к а. Він змінюється! Влітку я такого не спостерігала.

У ч и т е л ь. Що так сильно тебе дивує?

Ж а б к а. Вода стала холодною, водні рослини опускаються на дно, і доведеться всім жабам ховатися в мул до весни.

У ч и т е л ь. Ось у чому справа! Ми з учнями спробуємо в усьому розібратися.

— Як ви вважаєте, чому вода в ставку стала холодною? (*Настала осінь, похолоднішало, і вода стала холодною.*)

— А чому жаби ховаються в мул? (*Щоб їх не з'їли хижі риби.*)

— А хто окрім жаб ще живе в ставку? (*Різні риби, різні жучки, равлики*)

— Як ви вважаєте, чому водяні рослини опускаються на дно? (*Щоб не замерзнути*)

— А чому вони можуть замерзнути на поверхні ставка? (*Сонце світить не так сильно, вода погано прогрівається, рослинам бракує сонячного тепла.*)

— Правильно. Незабаром настане зима, і вода в ставку замерзне — перетвориться на лід. Але на лід перетвориться тільки поверхня ставка, а на самій глибині вода не замерзне і саме це допоможе водним рослинам перезимувати і не загинути. Якщо ж рослини залишаться на поверхні ставка, то вони замерзнуть і загинуть.

— Діти, подивіться на фотографію, якою прозорою стала вода у ставку. По її поверхні пливе листя, опале з дерев. Подивіться уважно, що відбувається у воді ставка? (*Небо, хмари*)

— Згадайте, яким ставок буває влітку? Вода в ньому така ж холодна, як восени? Чому тепла?

— На березі ставка пісок. Як ви вважаєте, який він на дотик? (*Холодний, вологий*)

— Чому? (Восени на вулиці холодно. Сонечко гріє не так сильно, пісок не нагрівається. Часто йдуть дощі, і тому пісок вологий.)

Ж а б к а. Тепер я зрозуміла, чому вода в ставку холодна і чому водні рослини зникли і навіть жаби в мул ховаються — настала осінь.

У ч и т е л ь. Але, мила жабко, не сумуй. Осінь теж чудова пора! Подивися, яким сумним, але дуже красивим став твій ставок! Як красиво відбиваються в нім хмари, а опале листя пливе, немов маленькі кораблики.

— Чому так змінився ставок?

— Чим осінній ставок відрізняється від літнього ставка?

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Що нового дізналися на уроці?

— Які водойми вам відомі?

— Якими бувають водойми?

— Які водойми існують у місцевості, де ви живете?

— Чи повинні люди піклуватися про водойми?

— Як ми можемо це зробити? (Не забруднювати воду і береги.)

Урок 10

Тема. Зміна стану води під час нагрівання. Термометр. Практична робота. Вимірювання температури повітря та води

Мета: ознайомити учнів із властивостями рідин, що здатні розширюватися під час нагрівання та стискуватися під час охолодження, використанням їх у термометрах; навчати користуватися різними видами термометрів: вимірювати та записувати температуру повітря; розвивати спостережливість; виховувати інтерес до вивчення природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

— Яка зараз пора року?

— Який місяць?

— Яке число?

— Тепло чи холодно надворі?

— Який стан неба?

— Яка температура повітря?

— Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

— Що є джерелом тепла для всього живого на Землі?

- Від чого змінюється температура тіла людини?
- Як Сонце впливає на температуру тіл живої та неживої природи?
- Як ви розумієте вислів «одягайся відповідно до погоди»?

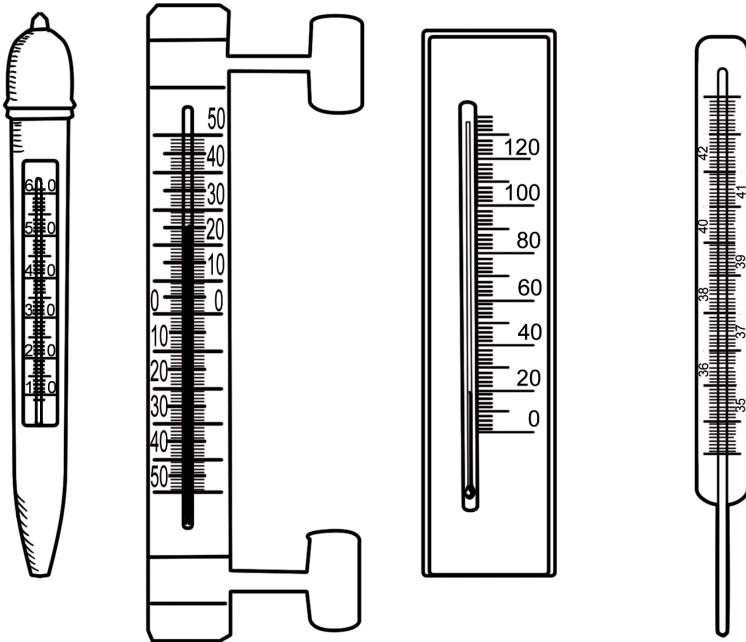
II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми будемо спостерігати за зміною стану води під час нагрівання, ознайомимося з будовою термометра і навчимося користуватися ним.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Бесіда

— Чи знайомі вам слова: *температура, термометр*? Як ви їх поясните? Розкажіть за малюнком, які бувають термометри. (*Термометр для вимірювання температури повітря, води, медичний*)

— Коли ми говоримо «тепло», «холодно», ми маємо на увазі температуру. Термометр — прилад для вимірювання температури.

2 Створення проблемної ситуації

Для кращого розуміння учнями принципу роботи термометрів слід дати їм поняття про властивості рідин розширюватися під час

нагрівання і стискатися під час охолодження. Перед проведенням досліду створити таку проблемну ситуацію.

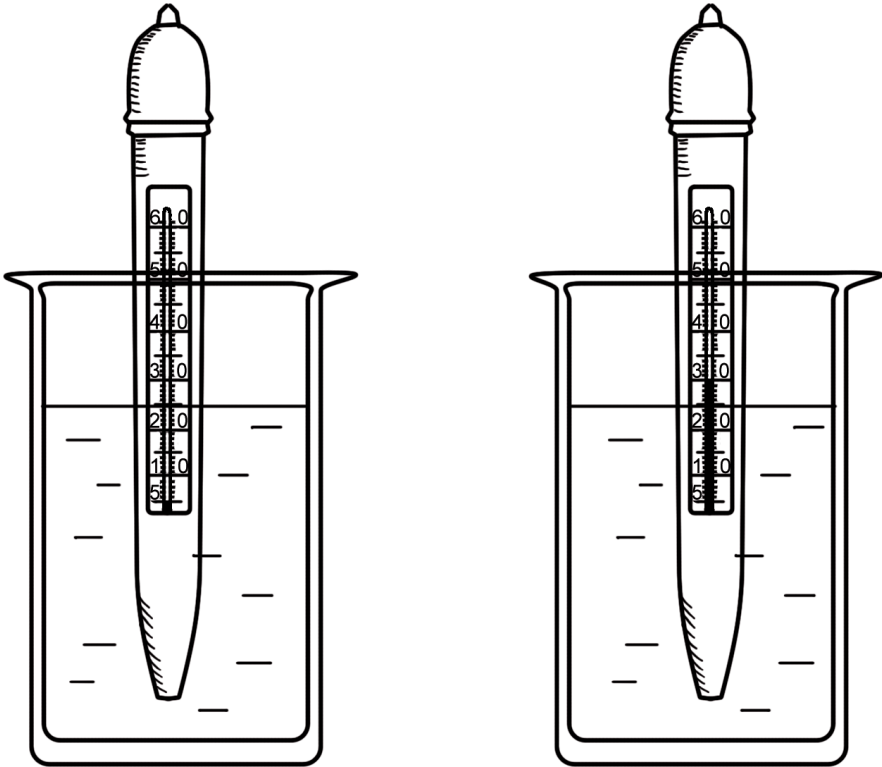
— Що відбудеться з водою, якщо її доверху налити в чайник або інший посуд і поставити на вогонь?

— Чому вода виливається з чайника? Поясніть причину цього явища.

3 Демонстрування. Розширення води під час нагрівання

1) Розгляньте термометр. Основні частини термометра — скляна трубка, наповнена рідиною, і шкала (*пластинка з діленнями*). Кожна поділка на шкалі означає один градус. У середині шкали ви бачите нуль. Це межа між градусами тепла і градусами морозу. Кінець стовпчика рідини в трубці термометра вказує на число градусів.

2) Щоб зрозуміти, як працює термометр, виконайте досліди.

Дослід 1. Опустіть термометр у склянку з теплою водою. Що відбувається зі стовпчиком рідини в трубці термометра?

Дослід 2. Перенесіть термометр у склянку з холодною водою. Подивіться, що тепер відбувається зі стовпчиком рідини в трубці.

— Що ви помітили?

— Чому рівень води при нагріванні підвищився, а при охолодженні знизився?

— Який висновок можна зробити з дослідів? (*Під час нагрівання вода розширюється, а під час охолодження стискується.*)

— Такі властивості, крім води, мають й інші рідини: олія, гас, спирт, рідкий метал — ртуть. Цю властивість рідин людина використовує у приладах для вимірювання температури — термометрах.

Під час розповіді вчитель демонструє термометри і звертається до учнів, пропонуючи їм сказати, де той або інший термометр використовує людина. Будову термометра вчитель спочатку пояснює на одному з термометрів, потім — на моделі. На моделі зручно пояснювати й основний принцип роботи приладу.

— Температура записується за допомогою умовних знаків. Наприклад, десять градусів тепла записується так: $+10^{\circ}\text{C}$, а п'ять градусів холоду — так: -5°C (*кружечком біля цифри замінюють слово «градус»*).

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Практична робота. Вимірювання температури повітря та води

1) Користуючись термометром, визначте температуру повітря (*в класі, коридорі, на вулиці*), свого тіла і води (*в акваріумі, водопроводі*).

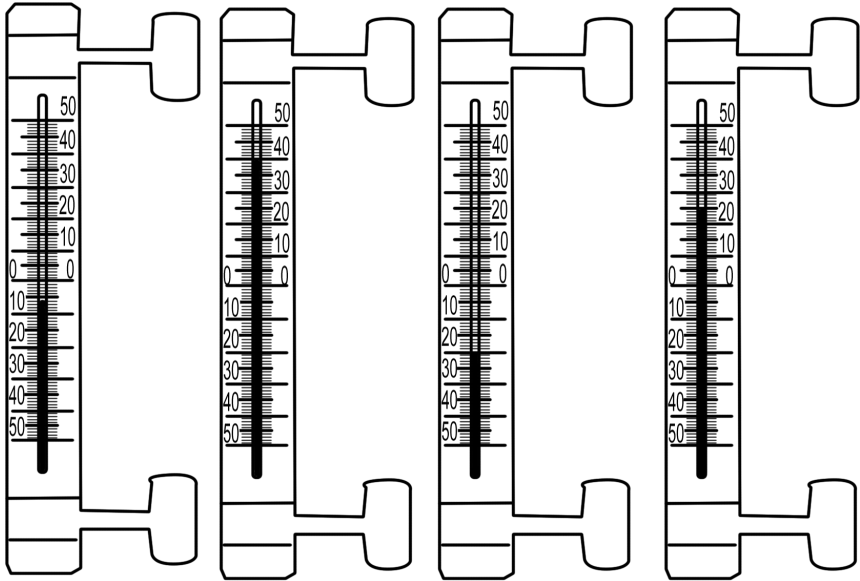
Результати спостережень один з учнів записує на дошці, а решта — у зошитах.

2) Медичним термометром виміряй температуру свого тіла. Якщо температура піднімається вище $+37^{\circ}\text{C}$, це означає, що людина захворіла.

2 Практична робота з моделями термометрів — показ і запис різних температур

- 9 градусів тепла;
- 5 градусів нижче (*вище*) нуля;
- 4 градуси морозу;
- 10 градусів тепла;
- мінус 11 градусів.

3 Визначення показань термометра (за малюнками)

4 Природнича задача

Морозного дня мама принесла повну пляшку олії, через деякий час олія потекла по стінках пляшки, частина вилілася. Чому?

5 Коригування правил користування вуличним термометром

- Термометр слід укріплювати біля того вікна, що протягом дня (*найбільше, найменше*) нагрівається Сонцем.
- Термометр слід укріплювати на рівні (*очей, шиї*) людини, яка буде ним користуватись.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Що нового ви дізналися на уроці?
- Що таке термометр?
- Як улаштований цей прилад?
- Які бувають термометри?
- Яка властивість рідини використана в термометрі?

Урок 11

Тема. Випаровування води й конденсація водяної пари. Утворення хмар та випадання дощу

Мета: ознайомити учнів з тепловими процесами: випаровуванням і конденсацією; розвивати дослідницькі та комунікативні навички; виховувати інтерес до нових знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**1 Вправа «Погода»**

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Що таке термометр?
- Яка властивість рідини використана в термометрі?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ви ознайомитеся із іншими властивостями води.

III. Вивчення нового матеріалу**1 Робота над загадками**

- Йшов довгов'яз,
В сиру землю зав'яз. (*Дощ*)
- Білі овечки по небу блукали,
Впали додолу, в річку попали. (*Хмари*)

— Діти, а ви знаєте, звідки береться дощ? (*Він ллє з хмари.*)

— А як дощик потрапляє в хмару?

— Чи хочете дізнатися, як утворюються хмари?

— Ви бачили коли-небудь пару, що піднімається від киплячої води?

— А якщо потримати руку над парою, вона стане... (*вологою*), тому що пара складається з крапельок води. (*Так відбувається випаровування води.*)

— Так само й у природі. Дуже сильне випаровування спостерігається над водоймами у спекотну погоду. Взагалі, Сонце є головним творцем хмар, воно нагріває і випаровує воду.

Так от, у повітрі завжди знаходяться водяні пари, але ми їх не бачимо. Якщо водяна пара потрапляє в холодні шари повітря, то вона перетворюється на кристали льоду або крапельки води. Скупчуючись, вони утворюють хмари: снігові або дощові.

Учитель малює хмару.

— Коли краплі, зливаючись, стають важкими, то з хмари йде... (дощ).

Учитель малює дощ.

— А якщо у нас зима, то на землю падають... (сніжинки).

Учитель малює сніг.

— Тож які природні явища пов'язані з хмарами?

2 Демонстрація. Модель хмари

— Діти, подивіться, як утворюються хмари й опади.

Учитель проводить дослід.

Щільно стиснути суху грудочку вати. Потім опустити її у блюдце з водою. Грудочка вати розгортатиметься і набрякатиме від води. Обережно підняти вату (*пінцетом*) за верхню частину над блюдцем. Якщо води вистачає, то краплі почнуть падати у блюдце.

Учитель пояснює дітям усі дії.

— Діти, уявіть, що в руках у мене маленька хмарка, вона насичується водою. Води набралось дуже багато. Крапельки не можуть утриматися в ній і починають падати. Йде дощ.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота в парах

1) Гра «Так чи ні?».

На аркушах — 4 твердження:

- Хмари зливаються в хмари. (+)
- Узимку з пари утворюються важкі дощові краплі. (–)
- Сніжинки утворюються у хмарі за температури повітря нижче 0 °С. (+)
- Улітку ніколи не випадає град. (–)

— Перед вами — 4 твердження. Якщо ви з ним згодні, ставте «+», якщо ні — «–».

2) Творче завдання. Складання казки.

— Діти, уявіть, як незатишно почувається людина, що потрапила під дощ. Можна застудитися і захворіти. Але який би дощ не йшов, він потрібний для рослин, тварин, для поповнення річок, озер, морів, океанів.

— Чому рослини і тварини радіють дощу? Придумайте про це казку.

2 Демонстрація. Виявлення води у рослинах та ґрунті

- 1) Учитель нагріває ґрунт на вогні, а зверху тримає скло.
На склі осіли краплі води, отже, у ґрунті є вода. Вона випаровується.
- 2) Учитель бере будь-яку кімнатну рослину. Щільно обгортає горщик водонепроникною плівкою і поміщає цю рослину під скляний ковпак. Через певний час можна побачити краплини вологи на стінках ковпака, яку випарувала рослина.
Висновок. Вода є у ґрунті й у рослинах.

3 Робота над загадками

- Він у морі спочивав,
У хмаринці мандрував,
І галявину з травною
Вимив чистою водою. (*Дощ*)
- Біла тітка мандрувала,
Воду під кожух сховала,
За сосну перечепилась,
І дощем на ліс пролилась. (*Хмара*)
- Летить орлиця по синьому небу,
Крила розкрила, сонце закрила. (*Хмара*)
- З небокраю, з-за діброви
Вийшли кралі чорноброві,
Принесли водиці жбан,
Полили і ліс, і лан. (*Хмари*)

4 Робота над прислів'ями і приказками

- Без хмари дощ не приходиться.
- З великої хмари малий дощ буває.

5 Робота над прикметами

- Збіглися хмари в одну купу — буде негода.
- Змінюють хмари колір — на дощ.
- З'являються червоні хмари перед сходом сонця — на вітер.
- Коли чорні хмари ідуть низько, негода буде затяжною.
- Хмари високо — днина буде гарною.
- Хмари біжать проти вітру — буде дощ.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Як утворюється хмара? (*Відповіді учнів.*)
- З чого складається хмара? (*З важких крапель води.*)
- Чому вони падають на землю і що з них утворюється? (*Крапельки важкі і не можуть довго триматися в хмарі. Вони падають, і утворюється дощ.*)

Урок 12

Тема. Кругообіг води у природі

Мета: сформувати в учнів уявлення про кругообіг води в природі, навчати пояснювати це явище в природі; закріплювати знання учнів про різні стани води і її властивості; розвивати спостережливість і допитливість; учити робити висновки з дослідів та практичних робіт; виховувати бережливе ставлення до природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Про які властивості води ви знаєте?
- Як утворюється хмара? (*Відповіді учнів.*)
- З чого складається хмара? (*З важких крапель води.*)
- Продовжте речення.
Вода — це... (*рідина*).
Без води не буде... (*життя на Землі*).
— А ще говорять, що вода — мандрівниця.

II. Повідомлення теми і мети уроку

- Що із сказаного вам незрозуміло? (*Те, чому вода — мандрівниця.*)
- Хотілося б вам про це дізнатися?
- Сьогодні на уроці ви дізнаєтеся про рух води в природі.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Робота над загадками

- На дворі переполох
З неба сиплеться горох.
З'їла 6 горошин Ніна,
А тепер у неї ангіна. (*Град*)
- Без крил по небу літає,
Ніхто її не б'є, а вона плаче. (*Хмара*)

- Не дід, а сивий,
Не спить, а стелиться,
Вкриває землю й океан,
А звуть його... (туман).
- Надворі горою,
А в хаті водою. (Сніг)
- Зоряна зоряниця, молода дівиця,
Гуляти ходила, сльозу зронила.
Місяць бачив — не підняв,
Сонце встало — і підняло. (Роса)
- Хто найдовші нитки має,
Небо й землю вмить єднає? (Дош)
- В нас зимою білим цвітом
Сад зацвів, неначе літом. (Іній)
- Росте вона додолу головою,
Росте вона холодною зимою.
А тільки сонечко засяє —
Вона заплаче й помирає. (Бурулька)

— Усі ці загадки — про воду. Тож виходить, що вода — чарівниця. Вона вміє бувати різною.

2 Демонстрування. Модель кругообігу води

Учитель демонструє глобус.

— Багато води на планеті. Йдуть дощі, тануть сніги, льоди. Утворюються струмочки. Вони впадають у річки. Річки несуть свої води в моря. Чому ж моря не переповнюються і не виходять з берегів? (Відповіді учнів.)

— Зараз я продемонструю вам дослід, і ви самі вирішите, хто має рацію.

— Нагріватимемо воду, над якою закріплена тарілка з льодом. Спостерігаємо. Що відбувається з водою? (Вода кипить, йде пара. Пара піднімається до тарілки. Нижня її сторона стає вологою, на ній з'являються крапельки води, які починають падати вниз.)

— Звідки з'явилися крапельки води? (Утворилися з пари.)

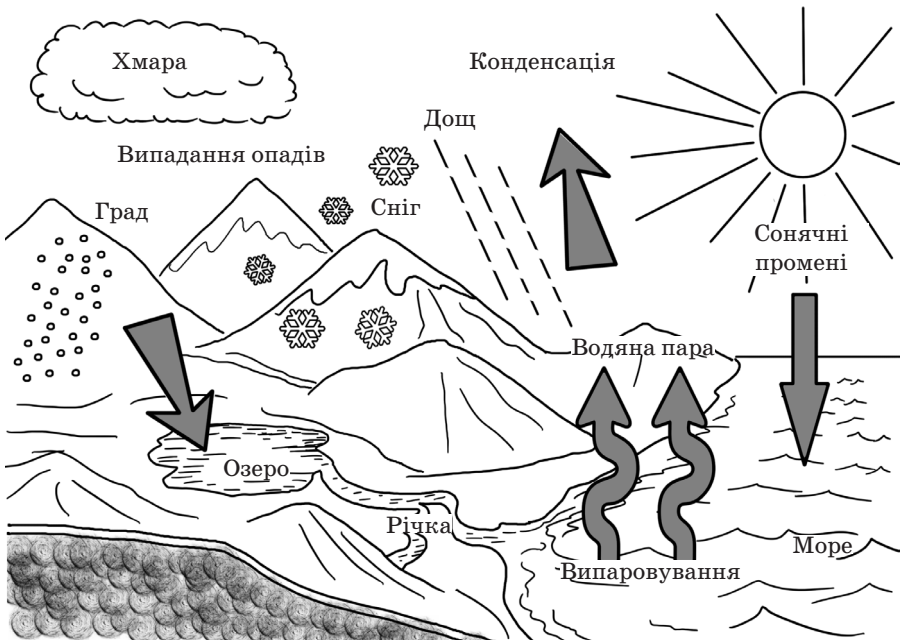
— Чому вони утворилися? (Пара, стикаючись з холодним предметом, знову перетворилася на воду.)

— Зробіть висновок. (Вода нагрілася, стала випаровуватися, тобто перетворюватися на пару. Пара від зіткнення з холодним предметом знову перетворилася на воду. Вийшов кругообіг.)

Вивішують картку зі словом «КРУГООБІГ».

- Які слова сховалися в цьому слові? (*КРУГ і ОБІГ*)
- ОБІГ — обертання.
- Так відбувається і в природі. Крапелька-чарівниця увесь час перетворюється.
- Щоб це сталося, яка умова має бути виконана? (*Сонце, холодне повітря*)
- Отже, повинна помінятися температура.
- Чи можна сказати, що вода обертається по колу? (*Так*)
- Цей процес називається *кругообіг води в природі*. Він відбувається безперервно: десь вода випаровується, десь випадає у вигляді опадів.
- Так чому ж моря не переповнюються і не виходять з берегів? Куди зникає вода з моря? (*Вода випаровується, перетворюється на пару.*)
- А чому досі вся вода не випарувалася з поверхні Землі? (*Високо над Землею повітря дуже холодне. Стикаючись з ним, пара знову перетворюється на воду й опускається на Землю у вигляді дощу, снігу і граду.* Відбувається *кругообіг води в природі*.)

КРУГООБІГ ВОДИ У ПРИРОДІ

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Слухання оповідання «Подорож краплинки»

...Була зима. Блищав сніг. Маленький хлопчик гуляв морозного ранку на вулиці і побачив на розі будинку бурульку. Вона була дуже гарна. А може, вона солодка, подумав хлопчик, і йому дуже захотілося її посмоктати. Він узяв палку і влучив у бурульку. Бурулька впала, хлопчик зрадів, схопив бурульку і хотів посмоктати, але бурулька заговорила до нього.

— Не бери мене до рота, не треба, я розкажу тобі багато цікавого.

— Ти, мабуть, чарівна бурулька?

— Так, я зачарована, я заморожена і дуже дякую, що ти врятував мене. І я прошу тебе: не губи мене, я надзвичайно люблю стрибати, як ти, скрізь бігати і ніколи не сидіти на місці.

Я була веселою краплинкою води і плавала зі своїми сестричками по річках і морях. Усі звали мене невгамовною, вітер не давав мені ні хвилинки спокою. Чого він хотів від мене — не знаю. Він здіймав страшні хвилі. Я, маленька краплинка, тікала від нього. Якось тихого літнього дня вітер виплеснув мене на берег на гаряче каміння. Я обернулася парою і полинула в небо.

Високо над землею я літала в білій хмарі, мені було весело. Коли ж раптово знову налетів вітер, я швидко падала на землю дощем і напувала її. Я не боялася потрапити на землю, адже я там рухалася, жила і знову виринала на світ веселим джерелом.

Потім із сестричками потрапила у довгі, темні труби. Там дуже багато води.

— Нічого страшного, нічого страшного, — говорили старші сестрички, — це звичайний водопровід, і скоро ми виллемося на білий світ.

Там я здружилася з багатьма сестричками, ми багато говорили між собою і розповідали про себе. Одні розповідали, як їх наливали у паровози, підігрівали, і як вони, обернувшись на пару, рухали поїзди. Інші розповідали, що вже не раз їх узимку закривали в труби, щоб опалювати будинки. І якби не вони, то люди померзли б.

Але ось раптом відчинили кран, мене налили в чайник, у звичайний великий чайник, і поставили на електричну плиту.

— Що зі мною буде? Що зі мною буде? Так гаряче! Так гаряче! — заплакала я разом із сестричками. Та я швиденько-швиденько підбралася до кінчика чайникового носа і легкою парою знялася вгору і вилетіла з іншими подругами крізь квартиру.

Ой, лишенько, та надворі знову був вітер, і який сердитий, холодний! Він тепер служив у білої Зими. Вона йому тільки слово мовила — підхопив мене і вже білою сніжинкою я упала на дах будинку. Я дивилася на своїх подружок-сніжинок, які кружляли в повітрі, задрила їм, плакала, і сльозинки мої замерзли. Я зробилася знов холодною крижаною бурулькою.

Бурулька замовкла, і хлопчик почув, як вона тане в його руках.

— Трішечки тепла — і я знову оживаю, знов іду далі. Дякую за тепло твоїх рученят. Згадай мене, коли плаватимеш у річці, коли побачиш росу і золотий дощик.

Ось така історія трапилася з краплинкою.

М. Остапчук

— Про що розповіла бурулька хлопчикові?

— Які історії трапилися з бурулькою?

Під час розповіді вчитель відкриває малюнки хмари, крапельок, струмочка, моря, сонця, пари. Виходить схема «Кругообіг води в природі».

— Розкажіть про подорож крапельки води, користуючись схемою.

2 Розв'язування природничих задач

1) Ви вимили в класі дошку. Вона мокра. Куди зникла вода?

2) Поміркуйте, чи є кругообіг води взимку. *(Відповіді учнів.)*

— Чи може вода випаровуватися при низьких температурах? *(Ні)*

— Для чого хазяйки взимку вивішують випрану білизну на вулицю? *(Сушити)*

— Підніміть руки, чиї батьки сушать узимку білизну на вулиці.

— Висихає? *(Так)*

— Отже, вода випаровується і в мороз.

— У природі в газоподібний стан вода може переходити не лише з рідкого, але і з твердого: зі снігу і льоду.

— Узимку у вигляді чого повертається вода на землю? *(У вигляді снігу)*

— А сніг — це вода. Отже, кругообіг води нескінченний.

3 Пошук відповідей на запитання

- Звідки на небі вода?
- Чому вода не кінчається?
- Чи можуть висохнути моря?
- Чи може вода зникнути з лиця землі?

- Якби хмари були червоними, якого кольору були б калюжі?
- Чому влітку після дощу калюжі висихають швидше, ніж восени?

► **Цікаво знати!**

Якби вся водяна пара, що міститься в атмосфері, випала б на землю у вигляді дощу, то на всій суші утворився б шар води завтовшки в 1 метр. Але, на щастя, на землю у вигляді дощу і снігу випадає далеко не вся атмосферна водяна пара.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- З яким чудом природи ми сьогодні ознайомилися?
- Так звідки ж береться вода, яка ллється з неба? *(Вода випадає із землі, в небі остигає, випадає у вигляді опадів.)*
- Чому море ніколи не переповнюється? *(Постійно відбувається кругообіг води.)*
- Що допомагає кругообігу води в природі? *(Сонце, рух повітря допомагають кругообігу води в природі.)*

Урок 13

Тема. Погода та її складові. Спостереження за погодою рідного краю. Народні прикмети передбачення погоди восени

Мета: дати учням поняття про погоду та її складові елементи; вчити спостерігати за погодою свого краю восени, перевіряти народні прикмети передбачення погоди восени; розвивати спостережливість, кмітливість; виховувати розуміння важливості для людей знань про погоду та її зміни.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

► **Вправа «Погода»**

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

II. Актуалізація опорних знань

► **Робота над загадками**

- Гуляє в полі, та не кінь.
Літає по хвилям, та не птах. *(Вітер)*

- По синьому морі
Білі гуси плывуть. (*Хмари*)
- Тонкий, високий
Сам не вийшов
Діток вивів. (*Дощ*)
- Зимою гріє,
Весною тліє,
Літом умирає,
Осіллю оживає. (*Сніг*)
- Сиві гуси усе поле вкрили. (*Туман*)

Учитель повідомляє, що всі слова-відгадки характеризують погоду.

III. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні ми з'ясуємо, які показники допоможуть охарактеризувати погоду, як можна передбачити погоду за народними прикметами.

IV. Вивчення нового матеріалу

1 Бесіда

— За допомогою якого приладу визначають температуру повітря?

— Що таке вітер? (*Вітер — це рух повітря.*)

— Що таке хмарність? (*Хмарність — це ступінь покриття неба хмарами.*)

— Які бувають дні за хмарністю? (*Дні бувають ясні, похмурі, хмарні.*)

— Які бувають опади?

— Які ви знаєте явища природи?

— Як ви вважаєте, що найбільше впливає на погоду? (*Сонце, бо саме його промені зігрівають поверхню Землі.*)

— Які ж показники допоможуть охарактеризувати погоду? (*Температура повітря, хмарність, напрямок і сила вітру, опади, інші явища природи*)

— Погода — це поєднання температури повітря, хмарності, опадів, вітру. Зміни температури, хмарність, дощ, снігопад, вітер — це основні явища погоди.

2 Читання оповідання «Температура повітря» (з книги «Погода на планеті»)

Що таке погода? Уперше Тарасик замислився про це, коли мама подивилася на термометр за вікном і сказала:

— Справжня осінь надворі. Щодня температура повітря нижчає.

— Звідки у повітря температура? — засміявся Тарасик. — Що, воно захворіло, чи що?

— Ти вважаєш, що температура буває лише у хворих? Ні, у тебе температура є й зараз, тільки нормальна. Температуру має все довкола: земля, вода, повітря. Тільки у людей температуру регулює сам організм, а температура неживої природи залежить від Сонця. Сонце нагріває землю, а від землі нагрівається повітря. Влітку воно тепліше, взимку холодніше.

— А Сонце теж взимку холодне, а влітку — теплішає?

— Ну що ти! Сонце — то величезна розпечена куля, температура в нього завжди височенна.

Просто наша планета Земля влітку наближається до Сонця, а взимку віддаляється.

— Мій товариш Миколка сьогодні з батьками прилетів з Ташкента, засмаглий такий! Каже: там і зараз спека. Чому?

— А твоя тітонька Віра пише з Мурманська, що у них уже морози, сніг випав. Нічого дивного, адже Ташкент знаходиться на півдні. Прямі гарячі сонячні промені потрапляють туди цілий рік. От і не буває там холодно. А Мурманськ — на іншому боці, на півночі. Там сонячних променів дуже мало, тому літо зовсім коротке, а зима тривала і надзвичайно холодна. Ну, а ми живемо у такій частині Землі, яку Сонце освітлює то менше, то більше. Залежно від цього змінюються пори року.

Висновок. Ось як по-різному земна куля освітлена Сонцем. Є найтепліші й найхолодніші місця.

» Фізкультхвилинка

V. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Як спостерігати за погодою рідного краю

— Люди спостерігають за погодою, ведуть календарі спостережень, як і ви, аналізують поведінку тварин, стан рослин. На їх основі складають описи погоди і прогнози на майбутнє.

Щоденно по радіо, телебаченню, з газет та Інтернету ми отримуємо дані про погоду, яка очікується найближчим часом. Це — прогноз погоди. Така інформація має велике значення як для кожної людини, так і для всього суспільства. Погода весь час змінюється, тому так важливо вміти її передбачати.

Спостереження за погодою — це спостереження за:

- температурою повітря;
- напрямом і силою вітру;
- станом неба;

- опадами.

Спостереження за температурою повітря потрібно проводити один раз на добу чи тиждень в один і той самий час, бо температура повітря залежить від висоти Сонця.

Термометр кріплять із зовнішньої сторони вікна, що найменше нагрівається сонцем, нарівні очей людини, яка буде ним користуватись.

Зміна температури залежить від напрямку вітру. Інформацію про силу вітру можна отримати, спостерігаючи за кронами дерев та кущів.

2 Народні прикмети передбачення погоди восени

— Але не тільки з прогнозів можна дізнатися про погоду та її зміни. Тривалі спостереження людей за поведінкою тварин і рослин, за деякими явищами природи дали змогу встановити прикмети, що віщують ту чи іншу погоду.

Наприклад:

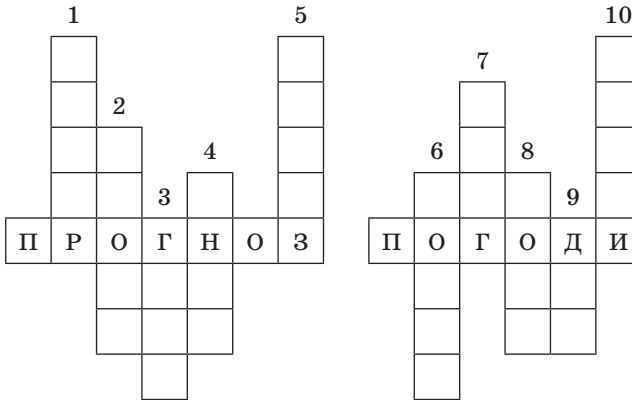
- 1) прикмети поліпшення погоди: після негоди ввечері з'являється Сонце, у другій половині дня — райдуга; уночі випадає роса; вранці з'являється туман; квітки нагідок розкриваються зранку та ін.;
- 2) прикмети погіршення погоди: дим стелиться по землі, Сонце заходить у хмару; ластівки і стрижи літають над самою землею; кульбаби закривають суцвіття та ін.

— Спостерігаючи довгий час за живими організмами (*рослинами, тваринами*), люди дійшли висновку, що поведінка живих організмів повідомляє про зміни в погоді.

Учитель наводить приклади прогнозування погоди за народними прикметами.

- Тепла осінь — на довгу зиму.
- Чим тепліший і сухіший вересень, тим пізніше настане зима.
- Великі і високі мурашині купи восени — на сувору зиму.
- Коли журавлі пролітають низько над землею, то це точна прикмета, що вже недалеко й зима, похолодання, а то й морози.
- Грім у листопаді — на малосніжну зиму.
- Нічний вітер віщує дощ наступного дня.
- Червоний місяць — на вітер, блідий — на дощ.
- Якщо восени сніг випаде рано — і весна буде рання.
- Якщо до середини жовтня з беріз не осипається листя — сніг ляже пізно.
- Комарі в листопаді — м'яка зима.
- Пізній листопад — до суворі і затяжної зими.

3 Кросворд «Прогноз погоди»

- 1) Летить коник, басує,
Полям-долом пустує.
Ніхто його не впіймає.
Ніхто його не загнуждає. (*Вітер*)
- 2) У річці купалася, у хмарі ховалася,
Від блискавки-грому полинула додолу.
На землю спустилася — на сто крапель розбилася.
(*Гроза*)
- 3) Сидить дід за подушками і стріляє галушками. (*Град*)
- 4) Не сніг, не лід, а взимку дерева прикрашає. (*Іній*)
- 5) Хто малюнки на вікні уночі зробив мені? (*Мороз*)
- 6) Що сходить без насіння? (*Сонце*)
- 7) Я падаю на ваші хати.
Я білий-білий, волохатий.
Я прилітаю вам до ніг,
А називаюсь просто — ... (*сніг*).
- 8) Вранці хтось в саду бродив і намисто загубив.
Потім сонечко гуляло, намистинки позбирало.
(*Роса*)
- 9) Мене просять і чекають, а як прийду — утікають. (*Дощ*)
- 10) То чорні, то сині по небу ходили,
А як набив їх вітер — сльози розпустили. (*Хмари*)

VI. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Які показники характеризують погоду?
- Для чого люди спостерігають за погодою?
- Які народні прикмети передбачення погоди ви запам'ятали?

Урок 14

Тема. Які рослини і тварини допомагають людям передбачати погоду? **Міні-проект.** Будьмо знайомі! (Походження назв рослин і тварин)

Мета: ознайомити учнів з рослинами і тваринами, які допомагають людям передбачати погоду; учити знаходити необхідну інформацію в різноманітних джерелах знань; розвивати пам'ять, логічне мислення; виховувати розуміння необхідності вивчення теми для загального рівня розвитку.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Які показники характеризують погоду?
- Як ви вважаєте, чи необхідно спостерігати за погодою?
- Для чого люди спостерігають за погодою?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Прогноз погоди має велике значення для сільського господарства, транспорту, людини.

Але прогнозувати погоду можуть не лише люди. Сьогодні ви дізнаєтесь, які рослини і тварини допомагають людям передбачати погоду.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Розповідь учителя

— З давніх-давен люди помітили, як чутливо реагують на різні зміни погоди рослини та тварини. Так народжувалися прикмети, місцеві ознаки, за якими можна завбачити погоду як на найближчі дні, так і на наступні пори року. Прикмети в давнину мали важливе господарське значення. Вони допомагали у найкращі строки проводити сільськогосподарські роботи, прогнозувати врожай. Передаючись із покоління в покоління, прикмети піддавалися довгій ретельній перевірці.

2 Розповіді підготовлених учнів

» Рослини — провісники погоди

Учитель. Існує близько 400 дивовижних рослин — «зелених синоптиків», спостерігаючи за якими, ніби за барометром, можна завбачити погоду.

Учні (по черзі)

- 1) Кульбаба. Перед негодою квітки її закриваються, начебто ховаються від дощу. Легкі білі парашутики кульбаби розлітаються навіть від слабкого вітру в суху погоду. Перед дощем же вітер ніяк не може зірвати немов приклеєне насіння. А все тому, що, відчуваючи зміну погоди, рослина складає свою пухнату кульку, як парасолька.
- 2) Квіти білих водяних лілей — латаття — люблять світло й тепло. За гарної погоди, приблизно о 8-й годині ранку, лілії розкривають свої білосніжні квіти. Якщо очікується дощова погода — квітки не розкриваються ні вранці, ні вдень. Зберігають тепло, оберігають пилок від дощу. Ну, а коли на воді і серед дня не видно білих квіток — чекай на дощ!
Так само поводяться в садах троянди й шипшина: перед дощем вони не розкриваються.
- 3) Календула лікарська (нагідки): якщо до 9 години ранку квітки не розкриються, то вдень чекайте на дощ. Навпаки, якщо квітки розкриваються до 9 години ранку і не закриваються до 16 години дня, слід очікувати гарної погоди. Цим «барометром» можна користуватися ціле літо, оскільки нагідки цвітуть від весни до осені.
- 4) В українських селах майже біля кожної хати у квітниках ростуть мальви. Це медоноси та лікарські рослини. За гарної погоди листки мальви мовби в'януть, квіти закриваються. Це означає, що мальви вчули підвищену вологість повітря і готуються до дощу.
- 5) Є рослина, яку й квіткою не назвеш, — будяк. Різні види цієї колючки ростуть на полях як бур'яни. Але цей бур'ян може бути надійним барометром. За гарної ясної погоди колючки на його квітковій голівці розсуваються, і тут її, як то кажуть, голими руками не візьмеш. А от перед дощем будяк не колеться. Його колючки щільно притискаються до голівки і стають не такі колючі.

» Фізкультхвилинка

» Провісники погоди серед тварин

Учитель. Хорошими «синоптиками» є свійські тварини, зокрема собаки й кішки. Зміну погоди собаки відчувають значно

раніше за людей. Качання собак у снігу — перша ознака наближення бурану.

Коли зимової ночі зірки оповиті туманом, а собака перекидається у снігу, буде заметіль.

Улітку собака качається по землі, багато спить і мало їсть — на дощ.

Вловлюють зміни погоди і хатні кішки.

Перед теплом кішка лягає посеред кімнати, простягається і спить.

Перед дощем і холодом обирає місце якомога вище і тепліше, а то й на піч лізе.

Кішка вмивається, лиже лапу — на ясну погоду, шкребе підлогу — на вітер, заметіль, міцно спить — на тепло.

У ч н і (по черзі)

- 6) Чудові метеорологи — павуки. Відомо, що вони не переносять вологості, тому вкрай рідко виходять на полювання ранком. Ранком вони з'являються лише тоді, коли немає роси, а відсутність роси — одна з ознак близької негоди. Спеки павуки також бояться, тому, коли павук виходить на полювання в пекучий полудень, це означає, що він почуває сильний вітер або грозу, що, порвавши павутину, може позбавити його їжі. Увечері павуки охоче залишають своє житло, якщо не почувають наближення дощу. Побачивши павука ввечері, можна сміло очікувати гарної погоди наступного дня.
- 7) Давно відома здатність бджіл передчувати зміну погоди. Коли наближається гроза, вони злітаються до пасіки.
- 8) Блискучий «прогнозист» — жаба. Вона тонко реагує на найменші зміни в атмосфері. Люди здавна помітили: озерні жаби вилазять на берег — до дощу.
- 9) Чимало прикмет пов'язані з поведженням всюдисущих горобців. У гарну погоду вони веселі, рухливі. Якщо ж горобці збираються зграйками на землі, стають млявими, сидять натопорщившись — до дощу.
- 10) Великий строкатий дятел повідомляє про зміну погоди своїм барабанним дробом на суках. Якщо дятел стукає дзьобом у ясний літній день, — буде дощ.
- 11) У народі існує точна прикмета: ластівки літають високо — до гарної погоди, низько — до дощу.

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

— Отже, на сьогоднішньому уроці ми ознайомились із різноманітними народними повір'ями, пов'язаними із життям тваринного

та рослинного світу, та явищами природи. Дізнались, як рослини та тварини реагують на навколишнє середовище, прогнозують зміну погоди.

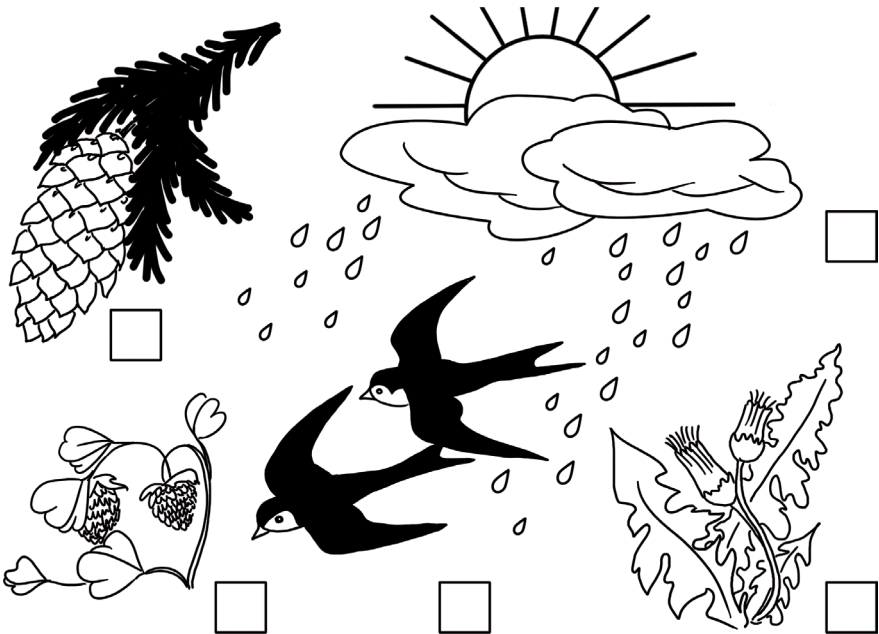
1 За допомогою стрілок укажіть ознаки негоди і гарної погоди

Ознаки
негоди

ластівки літають високо
закриваються квіти кульбаби
павук не пряде павутиння
мурахи ховаються
ластівки літають низько
бджоли вранці не вилітають з вуликів
озерні жаби вилазять на берег
кішка вмивається, лиже лапу

Ознаки
гарної
погоди

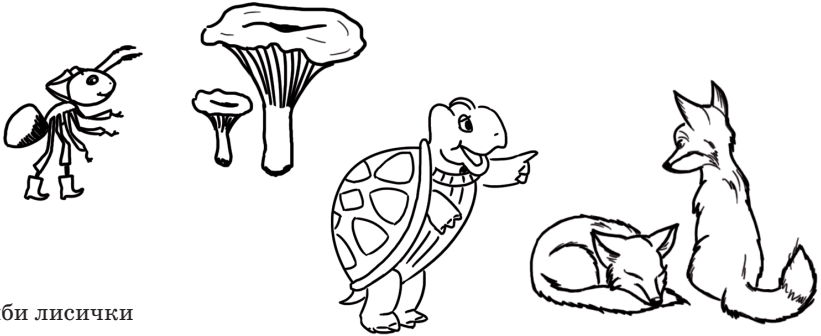
2 Напишіть біля малюнків відповідні номери народних прикмет передбачення погоди

1. Шишки хвойних дерев розкриваються — до сухої погоди.
2. Ластівки низько літають — до дощу.
3. Якщо сонце сідає в хмари — чекай дощу.
4. Якщо вдень суцвіття кульбаб закрилися — буде дощ.
5. Якщо конюшина зблизила листочки, а суцвіття її поникли — чекай дощу.

3 Міні-проект. Будьмо знайомі! (Походження назв рослин і тварин)

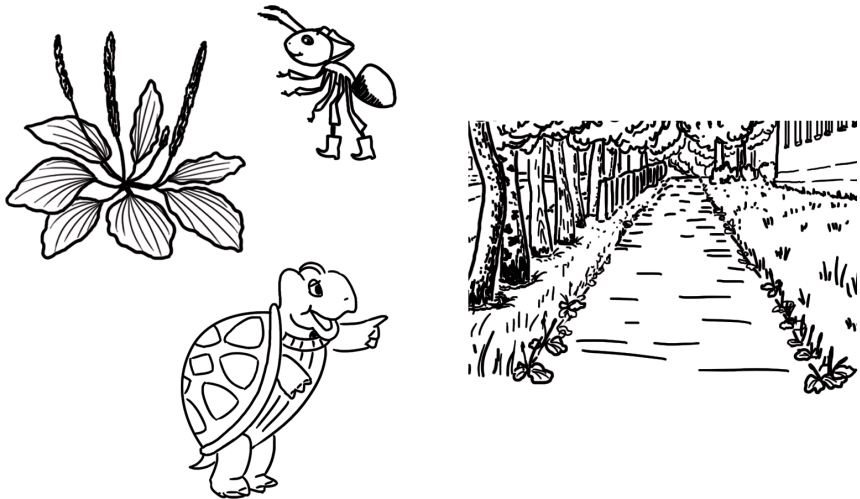
— Поясніть за малюнками, чому їх так називають?

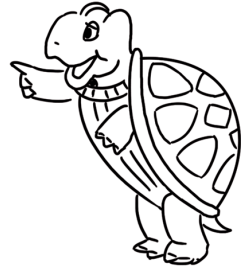
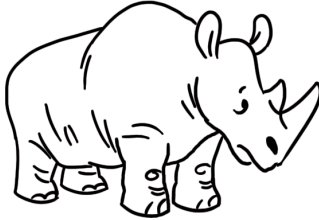
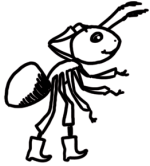
Гриби лисички

Гриби маслюки

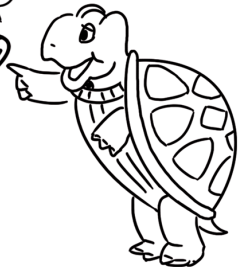
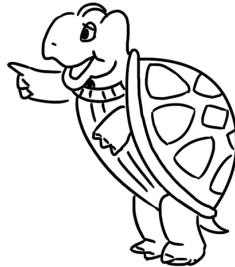
Подорожник

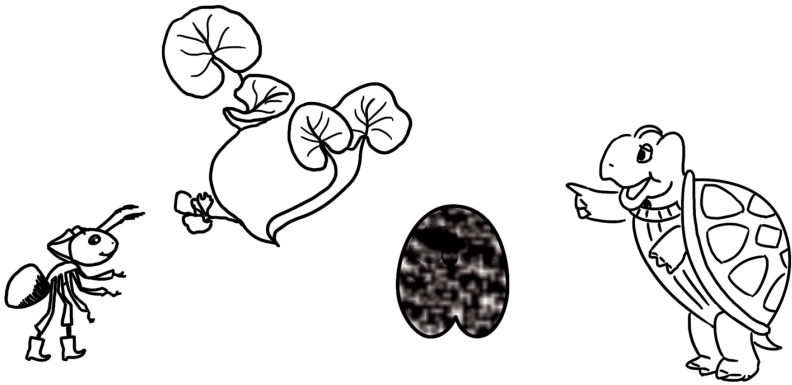
Жук-носоріг

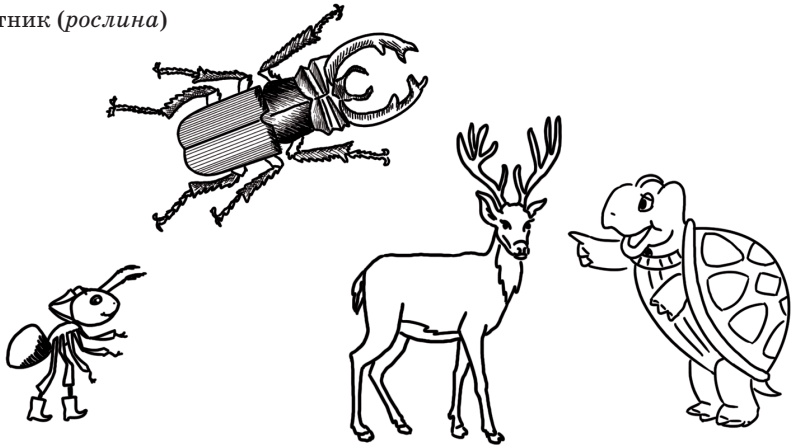
Мухомор

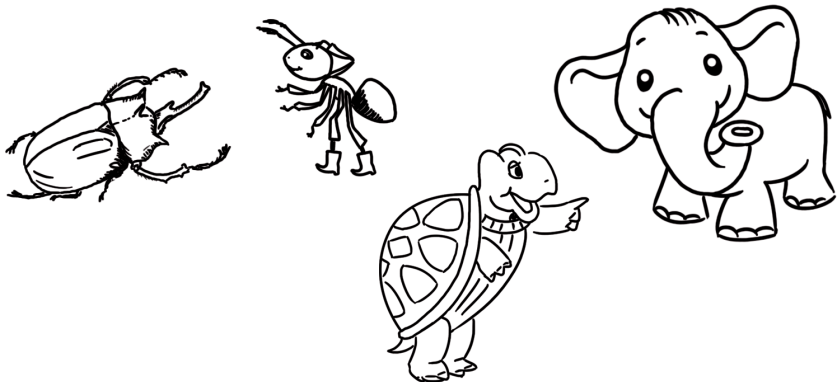
Дзвіночок

Копитник (рослина)

Жук-олень

Жук-слоник

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Назвіть основні показники погоди.
- Хто, крім людей, може прогнозувати погоду?
- Назвіть ознаки погіршення погоди.
- Назвіть прикмети поліпшення погоди.

► Інформація для вчителя

ПРИРОДНІ СИНОПТИКИ

Природні умови та їх зміни впливають на поведінку тварин: вони відчувають різні атмосферні явища (*зміни атмосферного тиску, вологості повітря, температури, яскравості сонячного світла тощо*) ще до того, коли людина їх помітить. Ось деякі «передбачення», які дають тварини.

Кінь хропе — на негоду, фиркає — на тепло, трусить головою й задирає її догори — на дощ, лягає на землю влітку — буде негода, взимку — сніг. У який бік спиною лягають тварини, звідти і вітер буде. Якщо худоба до купи збирається, піде дощ. Корова на землі лежить — на теплу погоду. Худоба мало п'є води і вдень спить — на дощ. Свиня чухається — на тепло, вищить — на негоду. Собака качається по землі — на дощ або сніг, лежить клубком — на холод, простягненим — на тепло. Кішка лежить клубком — на мороз, качається — на гарну погоду, міцно спить — на тепло, шкребе пазурами стіну — на негоду. Бабак свистить — на перемену погоди. Кроти вилазять з-під землі — чекай дощу.

Зміни погоди позначаються на строках пташиних перельотів — від цього залежить, якою буде зима — ранньою чи пізньою.

Якщо синиці, сороки, сойки влітку рано вмощуються на ночівлю, слід чекати холодної осені.

Регулярне кування зозулі віщує теплу погоду. Взагалі, птахи змінюють свій спів перед зміною погоди. Зяблик, наприклад, дзвінко співає ясного дня, перед негодою — квилить; іволга, коли й ясно, й тепло, виспіває, немов на флейті виграє.

Перед сніговицею галки та ворони голосно крячуть.

У Японії в акваріумах розводять рибок, які своєю поведінкою провіщають наближення шторму. Риба голець, коли ясно, лежить на дні, з наближенням негоди починає метушитися в акваріумі. Медуза та деякі морські водорості перед штормом спускаються на дно, краби зариваються в пісок. За кілька днів до землетрусу змії та ящірки вилазять з нір.

Особливо чутливі до поганих змін комахи. Природно, що комахи змушені бути своєрідними синоптиками: їх існування залежить від умов навколишнього середовища, від температури, воло-

гості повітря тощо. Здатність мурашок, бджіл, жуків точно «передбачити» погодні зміни рятує їх від загибелі. Наприклад, підмічено, що коли жуки-гноїтовики літають низько — на гарну погоду. Вони помиляються рідше, ніж барометри.

Про рівень вологості повітря можна судити, наприклад, стежачи за польотом комах. У вологу погоду вони літають низько, бо крильця, а також волосинки на тільцях, зволожуючись, важчать. Тому ластівки полюють на комах, літають понад самісінькою землею.

Павук (*боїться вологи та спеки*) полює вранці чи в спеку — буде гроза; «хижак» заготовляє харчі на негоду. Якщо ж павук полює ввечері — дощу не буде. Восени у повітрі літає павутиння, воно повільно сідає на дерева, на рослинність. Це ознака теплої й погожої осені. Багато павутини тчуть павуки у спекотний літній полудень, то, мабуть, на грозу та вітер.

Урок 15

Тема. Осінні явища в житті рослин

Мета: ознайомити учнів з осінніми змінами в житті рослин; учити спостерігати за рослинами восени; розвивати спостережливість, увагу, мовлення, мислення; учити бачити красу природи восени.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Відгадайте загадку.
 - Жовте листячко летить,
Під ногами шелестить.
Сонце вже не припікає.
Коли, діти, це буває? (*Восени*)
- Як змінюється погода восени?
- З чим пов'язані ці зміни?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми розглянемо, які зміни в житті рослин відбуваються восени.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Розповідь учителя

— Осінь хазяйнує скрізь, куди не глянь. Прибрала золотом сади, парки, ліси, струшує додолу жовте, багряне листя. Дивишся і милуєшся: чарівниця пофарбувала все навколо в червоні й жовті, багряні й мідні кольори.

2 Робота з репродукцією картини І. Левітана «Золота осінь»

— Як ви гадаєте, якому місяцю осені найбільше відповідає цей пейзаж?

— Яку назву цій картині ви б дали?

— Яку назву дав їй художник? Чому?

— Які почуття викликає цей пейзаж?

— Чому в народі кажуть: «Сидить осінь на горбочку, вишиває лісові сорочку»?

— А чому восени листочки змінюють колір?

— Зелений колір листю надає хлорофіл. Улітку хлорофілових зерен утворюється багато, а восени тепла і світла менше, тому і хлорофілу утворюється менше. Крім хлорофілу в листях є жовті, червоні, жовтогарячі речовини.

Не усі дерева і кущі перефарбовують своє листя. Зеленим опадає листя ясена, вільхи, бузку.

3 Слухання вірша Л. Талалай «Осінь листя»

Настала осінь. Холодом
Повіяло навкруг.
Все більш береться золотом
Зелений ліс та луг.
Від вітру коливаються
Пожовклі дерева.
А листя з них зривається
І пісеньку співа:
Веселі танцюристи ми
Кружляєм в висоті, —
Листки, листочки, листики
Червоні й золоті.
Зриваємось ми зграями
З топольок та беріз,
Злітаємо, кружляємо
І падаємо вниз.

— Як називається явище, коли опадає листя? (*Листопад, падолист*)

— Коли це найчастіше буває?

— Зниження температури повітря восени позначається на житті рослин. Одним з найцікавіших осінніх явищ є листопад. Що ж його спричиняє? Насамперед те, що косе сонячне проміння менше нагріває повітря і поверхню ґрунту, а отже, воду, яка є в ґрунті. Вода, температура якої стає нижчою, ніж улітку, не може надійти через коріння до всієї рослини. Тоді дерево або кущ, захищаючись від надмірного випаровування через листя, починає поступово скидати його.

Скидаючи листя, дерева, крім того, оберігають себе від механічних пошкоджень під масою снігу. Часто можна бачити, як узимку ламаються від снігу досить великі гілки дерев.

Хвойні рослини легко переносять тимчасову нестачу води, яка надходить до коріння з ґрунту. Їхня хвоя випаровує набагато менше води, ніж листя листяних дерев.

► **Цікаво знати!**

Листя, що впало, теж приносить користь. Розкладаючись, воно збагачує ґрунт добривами. Крім того, щільний килим торішнього листя служить хорошою перешкодою для дощової і паводкової води, не дає струмкам розмити родючий шар. Вкрите першим снігом опале листя — ця ще одна «ковдра» для тих, хто залишився зимувати на поверхні ґрунту.

Висновки. Рослини, як і тварини, готуються до зими. Посилений листопад починається вслід за першими заморозками. Різні дерева і кущі набувають різного осіннього забарвлення. Листопад — це пристосування рослин до зменшення випаровування восени і зимою. Осінь час підготовки і переходу рослин до зимового спокою.

► **Фізкультхвилинка**

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 **Творча робота в групах**

З листя золотого ми вінки сплітали,
Листок до листочка гарно добирали:
Липове — жовтеньке, з клена — червоненьке,
З білої берези листячко кругленьке.

— Розфарбуйте листочки так, як це робить осінь-чарівниця.

2 Запам'ятайте прикмети осені!

- У дуба й осики — найпізніший листопад.
- Якщо восени лист з берези опадає нечисто — чекай на сувору зиму.
- Пізній листопад — до суворої і тривалої зими.
- У жовтні і лист на дереві не тримається.
— А як готуються до зими трав'янисті рослини?

У багатьох з них відмирають стебла і листя, а перезимовує кореневище.

Осінь — пора збирання врожаю. Восени у більшості рослин дозрівають плоди і насіння.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Які явища відбуваються з рослинами восени?
- Які зміни в природі спричиняють ці явища? (*Осінь принесла прохолоду, знижується температура повітря, сонце світить, але не гріє. День стає коротше, осінні дощі холодні, перші заморозки.*)
- Чому відбувається листопад у дерев і кущів?
- Чи є рослини, які на зиму не скидають листя?
- Яке значення має листопад для життя дерев і кущів?

Урок 16

Тема. Однорічні та багаторічні рослини

Мета: дати учням поняття про однорічні і багаторічні рослини; навчити наводити приклади однорічних та багаторічних рослин своєї місцевості; розвивати вміння порівнювати, виділяти істотні ознаки; виховувати самостійність, прагнення знаходити відповіді на поставлені запитання, бережливе ставлення до рослин.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Що відбувається з деревами і кущами восени?
- Що відбувається з трав'янистими рослинами восени?

— Чим відрізняються між собою дерева, кущі і трав'янисті рослини?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Не схожі між собою рослини і за тривалістю життя.

Сьогодні на уроці ми розглянемо, скільки років живуть дерева, кущі і трав'янисті рослини.

III. Вивчення нового матеріалу

» Розповідь учителя

— Вік багатьох дерев дуже довгий, набагато довший, ніж вік тварин і людини. Якщо кінь або собака можуть дожити до 15–20 років, то для дерева — це тільки дитинство. Сосна вважається дорослою у 70 років, а дуб — не раніше, ніж у 100 років. Можна зустріти дуби, яким понад тисячі років.

Щороку дерева і кущі утворюють насіння. Отже, дерева і кущі живуть багато років, тому їх називають *багаторічними рослинами*.

Щоб знайти відповідь на запитання, яка тривалість життя трав'янистих рослин, пригадайте, які рослини щороку висівають на городах і полях. (*Відповіді учнів.*)

— Скільки живуть ці трав'янисті рослини? Якими вони є за тривалістю життя?

— Соняшник, квасоля, горох, огірки, соняшник, перець, помідори, гречка живуть один рік, тому їх називають *однорічними рослинами*. Навесні ці рослини проростають із насіння. Спочатку виростає корінь, стебло і листки. На початку літа вони цвітуть і з квітів утворюються плоди з насінням. Восени ці рослини відмирають.

На другий рік, щоб отримати від них плоди і насіння, їх потрібно знову висівати.

Серед городніх і польових рослин є такі, які на першому році життя проростають з насіння, але не цвітуть. Квіти і плоди з насінням з'являються у них на другий рік. Давши насіння, ці рослини відмирають. Морква, капуста, буряк, петрушка — це *дворічні рослини*.

У багаторічних трав'янистих рослин є цибулини, бульби, кореневища. З них щорічно виростають нові рослини. Вони цвітуть, плодоносять і відмирають. А цибулини, бульби, кореневища зимують у ґрунті. Багаторічних рослин у природі багато. Це цибуля, часник, тюльпан, нарцис, глідіолус, кропива, кульбаба, суниця.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота над загадками

- Сидить Марушка в семи кожущках,
Хто її роздягає, той сльози проливає. (*Цибуля*)
- Хто ховає під куці
Наші супи та борщі? (*Картопля*)
- Сам червоний, а чуб зелений. (*Буряк*)
- Сидить дівчина в коморі,
А коса її надворі. (*Морква*)
- Стала на поляні
В жовтім сарафані,
Підросте — всміхнеться,
Для вітрів вбереться
Її платтячко біленьке
Пишне та легеньке. (*Кульбаба*)
- Зелена, а не гай,
Біла, а не сніг,
Кучерява, а без волосся. (*Береза*)
- Я гордо голову тримаю,
І перед вітром не схиляю,
Я жовтий, білий, полум'яний,
І наче яблуко, рум'яний.
В саду я квітну навесні.
Скажіть, яке ім'я мені? (*Тюльпан*)
- Я найпершим зацвітаю
Синім цвітом серед гаю.
Відгадайте, що за квітка,
Бо мене не буде влітку. (*Пролісок*)
- На сонечко я схожий
І сонечко люблю.
За сонцем повертаю
Голівоньку свою. (*Соняшник*)
- Із зеленої сорочки,
Що зіткав весною гай,
Білі дивляться дзвіночки.
Як зовуть їх, відгадай! (*Конвалії*)
- У зеленім кожущку
Костяній сорочці,

Я росту собі в ліску,
Всім зірвати хочеться! (*Ліщина*)

- Навесні цвітуть мої свічі,
Заглядають сонцю в вічі,
А під осінь ті свічки
Вдягнуть з голок кожушки. (*Каштан*)
- Під лопухом зелене яйце з хвостом. (*Огірок*)

— Розподіліть рослини, які ви відгадали, на однорічні і багаторічні.

— Поясніть, чому горох — однорічна рослина, морква — дворічна, пролісок, картопля — багаторічні трав'янисті рослини.

2 Тестування

— Позначте правильну відповідь.

- 1) До багаторічних рослин належить:
 - а) суниця;
 - б) капуста;
 - в) огірок.
- 2) До однорічних рослин належить:
 - а) цибуля;
 - б) капуста;
 - в) тюльпан.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Що нового про рослини дізналися на уроці?
- Які бувають рослини за тривалістю життя?
- Наведіть приклади однорічних рослин.
- Наведіть приклади багаторічних рослин.

Урок 17

Тема. Розмноження рослин. Поширення плодів і насіння у природі

Мета: повторити будову рослини; ознайомити учнів зі способами розмноження і поширення рослин; розвивати логічне мислення, увагу; розширювати світогляд; виховувати інтерес до життя рослин, прагнення більше знати.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?

- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Розкажіть, що ви вже знаєте про рослини?
- Поміркуйте, чи бувають у рослин «діти»?
- Де ви спостерігали, що у рослин є «діти»? Розкажіть.

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ви ознайомитеся із розмноженням рослин і поширенням плодів і насіння у природі.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Розмноження рослин

Розповідь учителя супроводжується демонструванням таблиць та ілюстрацій.

— Згадайте будову рослини. (*Корінь, стебло, лист, квітка, плід*)

— Поміркуйте, які частини рослини потрібні для розмноження? (*Корінь, стебло, лист, плід (насіння)*)

— Якщо вас запитають, як розмножуються рослини, то ви, звісно ж, розповісте про насіння. І це буде правильно. Але пропону уважніше придивитися до знайомих нам рослин.

Під час прогулянки в парку або в лісі можна помітити «сімейки» беріз, ліщини, конвалій або інших рослин. Вони ростуть від коренів, що розташовані неглибоко від поверхні землі.

Кореневу порість дають багато дерев і кущів: горобина, шипшина, глід, біла акація.

Кожен кущик суниці і полуниці на початку літа випускає безліч тонких, гнучких вусів. На верхівці вуса є брунька з майбутніми листочками. Притиснеться вус до землі, і брунька дасть цілий пучок міцних корінців, а вгорі розгорнуться молоді листочки. Розповзуться вуса в різні боки. Дивишся, до кінця літа навколо кожного кущика суниці сидить ціла сімейка!

От як рослини розселяються без насіння за допомогою кореня і стебла.

У такий спосіб розмножуються також картопля, цибуля та багато інших рослин.

— Відгадайте загадку.

- Сімсот соколят на одній подушці сплять. (*Насіння соняшника*)

— Продовжте перелік: горох, квасоля, огірки, помідори, гарбуз... (*Городні рослини*)

— Що об'єднує ці рослини? (*Відповіді учнів.*)

— А ще вони розмножуються за допомогою насіння.

Так розмножуються і багато квіткових рослин.

— Згадайте, де утворюється насіння у рослини? (*У плодах*)

— Плід у рослин — це орган розмноження. У деяких плодах буває одна насінина, наприклад в плоді вишні або сливи, а в інших — багато. Наприклад, в коробочці маку — тисячі насінин!

— Поміркуйте, навіщо рослині так багато насіння?

— Закінчіть речення.

Чим більше утворюється насіння,... (*тим більше може з'явитися нових рослин*).

— Отже, ми розглянули способи розмноження рослин. Назвіть їх. (*Коренем, стеблом, насінням*)

2 Способи поширення насіння

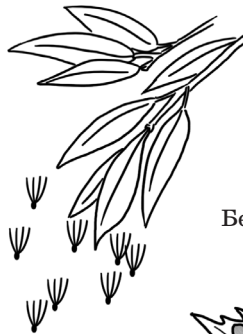
— Розгляньте малюнки і фотографії. Назвіть рослини. (*Береза, тополя, клен, кульбаба*)

— Поміркуйте, як насіння цих рослин потрапляє на нові території? (*Їх розносить вітер.*)

— Дійсно, більшість рослин поширюють своє насіння за допомогою вітру. Плоди і насіння в одних рослин дрібні і легко розносяться вітром, в інших — більші. Вони мають спеціальні пристосування для польоту. Які?

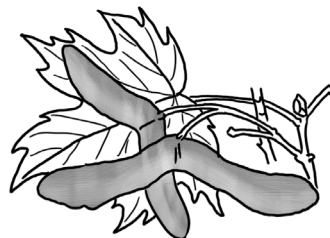

Кульбаба

Береза

Верба

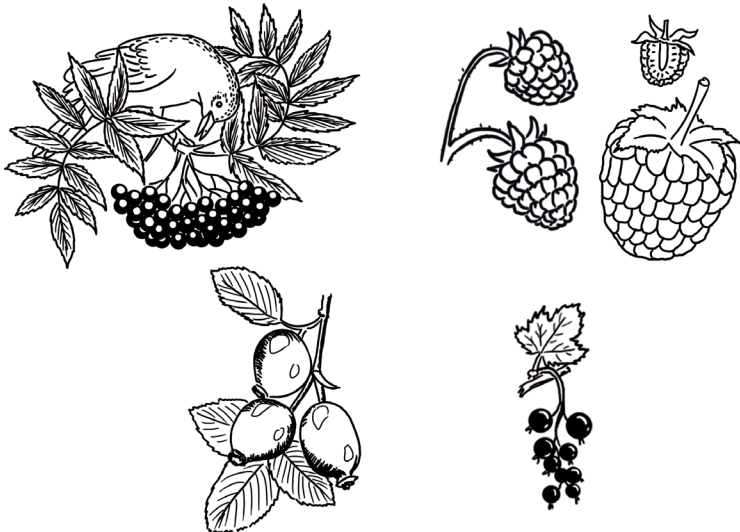

Клен

— Плоди деяких рослин важкі, тому вітер не може їх поширювати. Наприклад, плоди дуба. Подумайте, як плоди дуба «подорожують»? (Їх розтаскують кабани, білки, сойки та інші тварини.)

— Невисокі дерева черемха, горобина, а також ягідні кущі — бузина, калина, шипшина і трав'янисті рослини — конвалія та ін. поширюють своє насіння за допомогою тварин. Соковиті плоди цих рослин поїдають птахи, а неперетравлене насіння потрапляє в землю і проростає.

— Плоди і насіння реп'яха і лопуха мають гачки або прищіпки. Поміркуйте, для чого їм це треба?

— Вони прикріплюються до шерсті тварин, пір'я птахів або одягу людини і розносяться на великі відстані. Також плоди і насіння рослин разом із брудом пристають до коліс автомашин, возів і так «первозяться» на нові місця.

Отже, рослинам потрібно думати про розселення. Просто розселятися, наприклад, кульбабі: підхопить вітер її плоди-парашути і перенесе на необжиті землі. Нехитро розселитися і тим, хто виріс біля швидкої річки, — вода понесе насіння. А що робити тим, хто росте в стоячій воді? Як перескочити в сусідню водойму? Водні рослини пристосувалися так: насіння латаття прилипає до лапок і пір'я качок, куликів, чайок і разом з ними перелітає з озера в озеро.

Тисячі водяних птахів летять восени з півночі на південь. Мільйони насіння переносять вони з водойми на водойму.

► Фізкультхвилинка

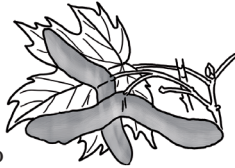
IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота за таблицею

РОЗПОВСЮДЖЕННЯ НАСІННЯ

Вітер

Тварини

Птахи

Тварини, людина

— Розкажіть, яку роль відіграють плоди і насіння в житті рослин?

— Здогадайтеся, яке значення має яскраве забарвлення плодів вишні, горобини, черемхи. (Щоб притягати птахів.)

— Розкажіть, як птахи, звірі і люди розповсюджують насіння рослин.

— Якби рослини не розмножувалися, то вони зникли б з обличчя землі. Уявляете, що б сталося?

— Отже, рослини потрібно берегти!

2 Тестування

1) Як поширюється насіння?

- Кульбаба:
 - а) вітром;
 - б) водою;
 - в) тваринами.
- Реп'ях:
 - а) вітром;

- б) водою;
- в) людиною і тваринами.
- Сосна:
 - а) вітром, птахами, тваринами;
 - б) птахами;
 - в) водою.
- 2) Вітром поширюється насіння:
 - а) вишні;
 - б) кульбаби;
 - в) реп'яха.

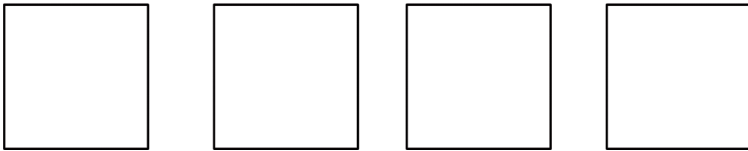
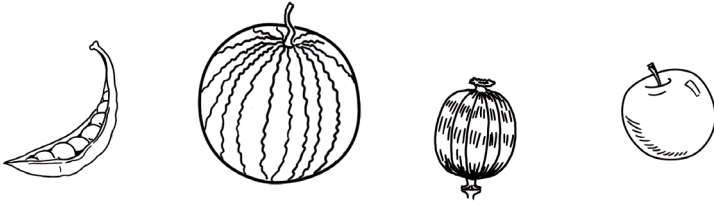
3 Вікторина

— Відгадайте загадану рослину, назвіть способи її розмноження.

- 1) Весною зеленіла,
Влітку загоріла,
Восени наділа
Червоні корали. (*Горобина*)
- 2) Червона, солодка, пахуча,
Росте низько, до землі близько. (*Суніця*)
- 3) Стоїть при дорозі на одній нозі,
Голова мала, а в ній — тьма. (*Мак*)
- 4) Квітка ця на сонце схожа,
На олію вона гожа,
Жовті пелюсточки має,
Їх до сонця повертає. (*Соняшник*)
- 5) Там, де в яр
Травиця збігла,
Красувалась
Куля біла.
Налетів
Жартун-вітрисько,
Щось травиці
Пошушукав...
І знялося з кулі
Триста
Спілих
Білих
Парашутів. (*Кульбаба*)
- 6) Сидить панна у світлиці
Молода, червонолиця.
Хто до неї завітає —
Вітамінами вгощає. (*Морква*)

4 Гра «Розпізнай плоди і насіння»

— Від яких рослин ці плоди? Намалюйте під кожним плодом його насіння.

— Плід забезпечує формування насіння, його захист від несприятливих чинників і поширення. Плоди потрібні для розповсюдження насіння у природі.

5 Гра «Обери зайве»

— З поданих плодів і насіння виберіть зайве і поясніть чому.
Яблуко, груша, горіх.
Очерет, горобина, черемха.

6 Гра «Заповни пропуски»

— Вставте у речення пропущені слова з довідки.
Для поширення насіння рослини мають різні пристосування:
насінина клена — ..., лопуха — ..., кульбаби —
(Парашутики, крильця, гачечки)

7 Гра «Казкові плоди»

— Згадайте казки, у яких ви зустрічалися з плодами. Назвіть ці плоди.

«Принцеса на горошині» — ... (біб) (Г. Х. Андерсен)

«Ріпка» — ... (ріпка).

«Горбоконик» — ... (зерно) (П. Єршов)

«Попелюшка» — ... (гарбуз) (Ш. Перро)

«Пригоди Цибуліно» — ... (помідор, вишня тощо). (Дж. Родарі)

8 Дослідницький практикум. Як зберігати в домашніх умовах плоди та насіння?

— Насіння і плоди слід зберігати в сухому, але прохолодному місці на протязі. Краще — в мішечках з тканини, паперових пакетах,

коробках, банках. Вони повинні знаходитися окремо від речовин зі специфічними запахами — гасу, нафталіну, парфумів тощо.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Що нове про рослини ви дізналися на уроці?
- Наведіть приклади рослин, що розмножуються коренем.
- Наведіть приклади рослин, що розмножуються стеблом.
- Наведіть приклади рослин, що розмножуються насінням.
- Розкажіть, як тварини розповсюджують насіння рослин.
- На що схожі плоди клена, ясена? (*На крильця. Вони переносяться вітром.*)
- А як розповсюджуються плоди горобини, калини, обліпихи? Вони ж такі привабливі! (*Птахами*)
- Які ще способи поширення плодів і насіння у природі ви запам'ятали?

Урок 18

Тема. Гриби: їстівні та отруйні. Правила збирання грибів

Мета: сформувати в учнів уявлення про гриби, навчати розрізняти їстівні і неїстівні гриби; розвивати пізнавальну активність, уміння спостерігати; виховувати повагу і любов до природи, культуру поведінки.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Робота над загадками

- В теплий дощик народився,
Парасолькою накрився,
Може б, з лісу пострибав,
Якби другу ногу мав. (*Гриб*)
- І великі, і малі
Повдягалися в брилі,
І дощу ці однієїжки
Не бояться ані трішки.

Ліс — улюблений їх край.
А як звуться, відгадай! (*Гриби*)

- Які слова допомогли назвати відгадку?
- Звісно, багато хто з вас знають не лише назви грибів, але й можуть відрізнити різні гриби один від одного.

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні ви розкажете, що вже знаєте про гриби, і дізнаєтесь чимало нового про них.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Бесіда

— Хто з вас разом з батьками із задоволенням збирав гриби в лісі?

— Як ви вважаєте, гриби — це жива чи нежива природа? (*Жива*)

— Чому? (*Гриби з'являються (народжуються), ростуть, помирають...*)

— Чи можна гриби віднести до рослин, вони ж ростуть на землі?

— Які частини рослин вам відомі? (*Корінь, стебло, гілки, листя, плід*)

— Що можна сказати про гриби? (*У грибів немає листя, стебла, гілок.*)

— У такому разі чи можна з упевненістю віднести гриби до світу рослин? (*Ні*)

— А до світу тварин? (*Також ні*)

— Так що ж це таке — гриби? (*Напевно, це особливий світ природи: ані рослини, ані тварини.*)

— Гриби дуже потрібні лісу. Грибами живляться і лікуються деякі тварини. Близько ста тисяч грибів росте на нашій планеті. Розміри грибів різні. Є гриби-велетні діаметром 1,5 метри. А у грибів маляток — усього 1 міліметр.

Усім нам відомі гриби мають ніжку і капелюшок. Вони часто нагадують парасольки. Але є гриби, схожі на квіти.

Багато грибів дружать з певними деревами і кущами і зазвичай селяться під ними: наприклад, маслюки — під хвойними, білі — під дубами.

(*На дошці — зображення грибів: сиріжка, підберезник, білий, лисички, опеньки, мухомор.*)

— Які гриби ви знаєте? Чому їх так назвали?

2 Їстівні та отруйні гриби

— У нашому краї гриби здебільшого ростуть улітку і восени. Їх можна зустріти в лісі і в полі. Але як дізнатися, їстівні вони чи отруйні?

Послухайте про найвідоміші їстівні гриби.

- Опеньки.

У наших лісах багато опеньок. Вони ростуть на пеньках, тому так і називаються. Ці гриби — лісові санітари. Вони переробляють мертву деревину та очищують ліс.

- Білий гриб.

Білий гриб — найбажаніша знахідка грибника. Красивий, смачний, дивовижно ароматний. Білий гриб росте біля дубів і ялин.

- Підосичники.

Підосичники найчастіше мешкають поряд з осикою і тополею, рідше — з вербою.

- Маслюки.

Маслюки зазвичай ростуть у хвойних лісах і посадках, часто на узліссях, на добре освітлених сонячних галявинах, розташовуються сім'ями, рідко — поодиноці. Маслюк дістав назву із-за слизової оболонки, немов змащеної маслом, клейкого капелюшка.

- Рижики.

Рижики ростуть з липня по жовтень у ялинових лісах. Рижик дістав назву за свій колір. Якщо відламаємо шматочок гриба, побачимо оранжево-жовтий молочний сік.

— Але не всі гриби можна споживати. У лісах можна зустріти такі гриби, як мухомор, бліду поганку, несправжні опеньки. Це отруйні гриби.

- Мухомор.

Він зустрічається в листяних і хвойних лісах з липня по жовтень. Цікаво, що цей гриб добре відомий не лише у нас, але і в інших країнах. Він росте, наприклад, у Південній Америці. У багатьох європейських мовах назва цього гриба походить від старовинного способу його застосування — як засіб проти мух.

- Бліда поганка.

Бліда поганка — смертельно отруйна. Особлива небезпека гриба полягає в тому, що ознаки отруєння не проявляються впродовж тривалого часу. Симптоми можуть не проявлятися впродовж перших 6–24 і більше годин, протягом яких, проте, вже відбувається отруєння організму. Після прояву симптомів смертність дуже висока і будь-яке лікування часто виявляється даремним.

- Несправжні опеньки.

Несправжні опеньки — отруйні гриби. Іноді помилково їх збирають разом з літніми опеньками.

— Гриб — одне з найцікавіших і найпотаємніших явищ природи. На світі існує понад 100 тисяч видів грибів, але їстівних серед них небагато. У лісах України росте близько ста видів. В осінньому лісі можна побачити рижики, опеньки тощо. Але кожному, хто вирушає з кошиком до лісу, необхідно навчитися розпізнавати отруйні гриби — спершу за малюнками, а потім і в лісі. Отруйні гриби ростуть так само — від ранньої весни до пізньої осені. Вони часто схожі на їстівні, і тому їх дуже легко сплутати.

— Як ж гриби можна сміливо брати до кошика?

Це опеньки, шампінйони, рижики, підберезники, білі гриби, масляки, підосичники.

Будьте уважними при збиранні грибів! Кладіть до кошика тільки ті, які ви добре знаєте.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Слухання п'єси О. Підсухи «Хвалилися гриби» з демонстрацією малюнків

ХВАЛИЛИСЯ ГРИБИ

(П'єса)

Б о р о в и к

Я, гриб-боровик,
Маскуватися звик.
Мусиш ліс обійти,
Щоб мене віднайти.
А кому знайти удасться,
Знай, тому всміхнеться щастя,

Бо смачнішого нема
Між грибами усіма.
Хто не вмів нас шукати,
Тим адресу можу дати:
Ми і в лісі, й на галяві,
Ніжка біла, верх смаглявий.

П е ч е р и ц я

По-нашому я — печериця,
А по-французьки —
шампінйон.
Хоч куцонога, білолиця,
Але витримую фасон.

Засмажте ви мене в сметані,
Й куди тому боровику!
Мене шукайте на світланні
У лісі, в полі і в садку.

С и р о ї ж к а

Я — сиріжка, біла ніжка.
У різний колір чепурюсь.
Така тендітна, така ніжна,
У руки візьмеш — я кришусь.

Хоча кришусь, хоча тендітна,
А кажуть — дуже апетитна.
Хто коштував хоч раз мене,
Побачить в лісі — не мине.

Л и с и ч к и

Ми лисички, жовті личка,
Ростом зовсім невеличкі.
Не червиві, дуже чисті,
Не ховаємося в листі.

Хто на слід наш натрапляє —
Повен кошик назбирає.
Ростемо ж не по одинці,
Нас шукайте у низинці.

О п е н ь к и

Ми опеньки, ніжки тоненькі,
Ший, мов цівки, круглі голівки.
А як більші виростаєм —
Парасольки розкриваєм.
Лий дощику, лий!

Нам ти не страшний.
І на пні, і коло пня
Нас великая рідня.
Простягай-но рученята —
Устигай лише збирати.

М а с л ю к и

Ми масляки, жовто-бурі
шапки,
Ростемо там, де глиця,
Під соснові залазим шишки,
Любим запах живиці.
Нас збирають старі і малі,

Маринують і смажать.
Тільки з'явимось десь на столі,
Нас одразу побачать.
Смачніших не знайдете страв,
Ледацюга — хто нас не збирав.

П і д о с и ч н и к

Я гриб грибів. Я — підосичник,
Найбільший в лісі
симпатичник.
До мене не ідуть — біжать,
Покласти в кошики спішать.
А шапка в мене, глянь яка! —
Як у гриба боровика.

Лише з різницею тією,
Що верх червоний у моєї.
Удався вродою і зростом,
Грузд проти мене — карлик
просто.
І навіть на боровика
Дивитись мушу звисока.

М у х о м о р

Я мухомор, я мухомор,
Червоний, наче помідор,
Кашкет цяцькований,
розлогий,
А сам — стрункий і довгоногий.

Серед урочища грибного
Не знайдеш красеня такого.
Та я отруйний, пам'ятай,
Мене побачиш — обминай.
О. Підсуха

2 Гра «У ліс по гриби»

На дошці — зображення кошика.

— Відгадайте загадки (*під час відгадування до кошика прикріпляються зображення відповідних грибів*). Дізнайтеся, що це за гриб?

- Зі своїх найперших днів
Найбіліший із грибів.
По властивостях він цінний,
Лікар від хвороб відмінний. (*Білий гриб*)

- Красень гриб цей хоч куди,
Та у руки не бери!
Кожна муха його знає,
Як побачить — геть втікає!
(*Мухомор*)
- Слизьку шапку одягнув,
І під деревом заснув...
З задоволенням збирають
І на зиму закривають.
(*Маслюк*)
- Під березою грибочок,
Поряд жінка і синочок...
З деревом вони куми,
Добре знаємо їх ми!
(*Підберезники*)
- Обліпили всі пеньочки
Мами-тата, сини й дочки:
Наче нитки, всі тоненькі,
Вишукані й чепуренькі.
(*Опеньки*)
- Ці грибочки невеличкі,
Із близнючок в них сестрички.
По лісах мандрують пішки,
Носять рижі босоніжки.
(*Лисички*)
- Добра людям помічниця:
Є їй чим в житті гордиться!
У теплих місцях має —
Йод в собі для нас тримає!
(*Печериця*)
- Стоїть хлопчина —
Руда шапчина. (*Рижок*)

3 Правила збирання грибів

— Не можна допустити, щоб убожіли наші грибні багатства, тому під час збирання грибів треба дотримувати таких правил.

- 1) Збирай тільки ті гриби, які добре знаєш.
- 2) Не потрібно збирати старі гриби. У них може накопичуватися отрута.
- 3) Гриби треба обережно зрізати ножем, або викручувати із землі.
- 4) Не збивай неїстівні гриби. Пам'ятай, що вони потрібні лісу! Ними лікуються тварини.

— Чому не можна знищувати неїстівні і червиві гриби?

— Неїстівні для людини гриби збирають білки, їдять олені, ними лікуються лосі. А червиві гриби — це «будиночок» для личинок комах. Наприклад, мухи відкладають в гриби яйця, з яких з'являються личинки. Личинкам в грибі живеться привільно. Адже гриб — це кладова поживних речовин. Личинки їдять гриб, а він все одно росте. Наступного року на цьому місці будуть молоді і нечервиві гриби.

4 Гра «Істівне — неїстівне»

Учитель вимовляє назви грибів. Якщо гриб їстівний, діти плескають у долоні, якщо неїстівний — тупають. (*Маслюк, мухомор, опеньки, білий гриб, бліда поганка, несправжні опеньки, сирійжки, груздь, підосичник, підберезник*)

5 Народні прикмети, пов'язані зі збором грибів

- Багато мошок — готуй козубок.
- Перший туман літа — грибна прикмета:
- Затягнулися дощі — груздів не чекай.
- Потрібно раніше встати, щоб грибів набрати.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Які бувають гриби?
- Назви їстівні гриби свого краю.
- Назви отруйні гриби свого краю.
- Продовжте правила збирання грибів.
- Зрізай гриби...
- Збирай тільки...
- Не знищуй...

Урок 19**Тема. Осінні явища в житті тварин**

Мета: ознайомити учнів з осінніми змінами в житті тварин; показати зв'язок змін у житті тварин восени зі змінами в неживій природі і у світі рослин; продовжити формування вмінь аналізувати, порівнювати і виділяти істотні ознаки; виховувати естетичні почуття.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****1 Вправа «Погода»**

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Які особливості рослин восени?
- З чим пов'язані зміни в житті рослин?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Восени змінюється не лише життя рослин. Отже, як ви вважаєте, про що сьогодні піде розмова на уроці? Що ми дізнаємося?

— До зими готуються не лише рослини, але й тварини. Про це ми і дізнаємося.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Комахи і птахи восени

— Які групи тварин ви знаєте?

— Яка з цих груп найчисленніша і незахищена від пониження температури повітря?

— Яких комах ви спостерігали влітку?

— Чи більше стало комах восени?

— Що ви знаєте про підготовку комах до зими?

— Температура тіла комах непостійна. Вона змінюється відповідно до змін у природі. З настанням осінніх холодів частина комах забирається в затишні місця і впадає в стан сну. Інші комах зимують у стадії личинки або лялечки, доросла особина у цих комах найчастіше гине. На опалому листі часом можна знайти зимуючі яйця комах. *(Ілюстрації.)*

— З життям комах тісно пов'язане і життя птахів. Яким чином? Чим живляться птахи?

— Чому і куди відлітають птахи? Які птахи відлітають першими? Як їх називають? *(Перелітні птахи — це гуси, качки, журавлі, стрижі, іволги.)*

— Як летять перелітні птахи? *(Ілюстрації.)*

— Чи доводилося вам цього року спостерігати відліт птахів?

— Чому птахи летять не зграєю, а клином або ланцюгом?

— Великим птахам важче летіти, ніж дрібним, тому вони шикуються при перельотах у ланцюжок або кут. Птахи по черзі стають попереду всіх, де важче долати опір повітря, як першому лижникові в колоні, що пробиває для всіх лижню. А потім перші переміщуються в самий хвіст зграї для відпочинку *(там, за усіма птахами, летіти легше).*

— Чому відлітають птахи?

— Восени відбуваються зміни і в житті птахів, які не відлітають від нас. Як називають цих птахів? *(Осілими)* Це горобець, галка, голуб, синиці.

— Чому вони не відлітають від нас?

— Чим вони живляться взимку?

— Ці птахи живляться плодами, що збереглися на рослинах, і насінням, відшукують комах, що сховалися. Деякі з них прилітають ближче до житла людини, де знаходять тепло *(на горщиках будинків)*, і їжу.

— Чи треба допомагати цим птахам?

— Як ми можемо їм допомогти?

— Для птахів, що залишаються зимувати, вже зараз потрібно збирати корм, виготовляти і розвішувати годівниці. *(Малюнок годівниці — на дошці.)*

— Яких птахів називають кочівними?

— До кочівних відносять багато видів птахів, що живуть на далекій півночі. Вони щорічно кочують у межах певної області, не відлітаючи в країни з теплим кліматом. Навесні вони відлетять від нас назад на північ. До кочівних птахів належать снігурі, дятли, повзики.

2 Звірі восени

— Що вам відомо про підготовку до зими звірів?

— У яких тварин і навіщо восени линяє шерсть? Чи линяють свійські тварини?

— Які тварини запасують на зиму їжу? Які тварини посилено живляться восени?

— Восени линяє шерсть (після цього вона стає густішою) у тварин, яким належить провести зиму в лісі просто неба (у зайців, лисиць, вовків); восени готують собі тепле житло тварини, які на зиму засинають (ведмеді, їжаки, борсуки). Вони посилено живляться восени.

3 Риби, плазуни, земноводні восени

— Як готуються до зими риби, земноводні і плазуни?

— У риб восени спостерігаються зимувальні міграції. Вони збираються у великій кількості в глибоких місцях, так званих ямах, де й зимують. З настанням осінніх холодів земноводні і плазуни забираються в затишні місця і застигають.

Деякі жаби зимують на дні водойм, а деякі ховаються під коріння дерев, під каміння, у підвалах. Ящірки зимують у нірках, глибоко заповзаючи у них, а змії і вужі найчастіше — у норах під корінням дерев.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота в групах

— Закінчіть речення, використовуючи слова для довідки.

Влітку вода _____, тому риби плавають _____.

Восени вода _____, тому риби плавають _____.

Слова для довідок: остигає, по всьому шару води, нагрівається, в нижньому шарі води.

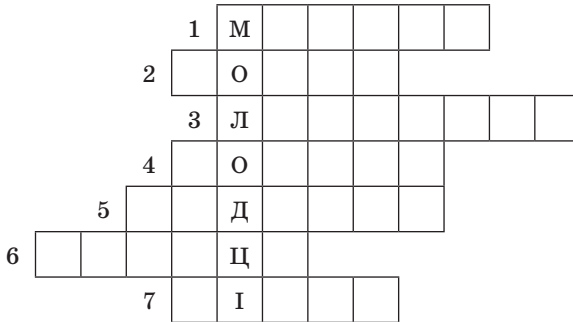
2 Гра «Зайве слово»

Шпак, ластівка, ворона, грак.

Горобці, ворони, лелеки, голуби.

Заець, лисиця, ведмідь, вовк.

3 Робота в групах. Розгадування кросворда

- 1) Які комахи не замерзають навіть у великі морози? (*Мурахи*)
- 2) Яка основна причина відльоту птахів? (*Голод*)
- 3) Який птах майже не сідає на землю? (*Ластівка*)
- 4) А ця пташка білобока, а зовуть її... (*сорока*).
- 5) Любить влітку наїдатися, взимку відсипатися. (*Ведмідь*)
- 6) Який осілий птах полюбляє сало? (*Синиця*)
- 7) Хто уміло стрибає і горішки полюбляє? (*Білка*)

У виділених клітинках діти читають слово «молодці».

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Яких тварин можна зустріти восени?
- Чим вони зайняті?
- Як поведуться птахи восени?
- Чому ж деякі птахи відлітають, а інші залишаються зимувати?
- Як готуються комахи до зими?
- Як поведуться звірі восени?
- Куди зникають риби, земноводні і плазуни?

Урок 20

Тема. Комахи восени. Міні-проект. Як готуються до зими бджоли?

Мета: ознайомити учнів з життям комах восени, зі змінами, що відбуваються в їхньому житті; показати зв'язок змін у житті комах зі змінами в природі; розвивати спостережливість; формувати навички охорони природи на прикладі комах.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?

- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Назвіть ознаки осені в неживій природі.
- Як змінюється температура з настанням осені?
- Чи вплинуло похолодання на рослини, як вони змінилися?
- Як змінилися трави восени?
- На яких деревах є, а на яких — немає листя?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми розглянемо, як зміни в неживій природі восени вплинули на життя комах.

III. Вивчення нового матеріалу

► Робота за малюнками або колекціями комах

— У колекціях знайдіть і назвіть комах, що зустрічаються восени.

— У яких місяцях восени можна зустріти найбільше комах і чому?

— Де вони ховаються?

— А чи чути восени музику цвіркунів і коників? (*Ні, не чути.*)

— З настанням осені змінюється життя комах. Деякі з них зовсім зникають (*ті, які живляться пилком і нектаром*). Наприклад, восени зовсім мало стає метеликів. Куди вони зникають? Більшість з них гине з настанням перших похолодань. Деякі захищаються в щілини дерев, у кору дерев і там зимують.

Узагалі ми майже не можемо побачити комах, які літають у повітрі. Але під листям ми можемо знайти завмерлих жучків-сонечок.

Ще літають джмелі. Джмелі — наші друзі. Лише вони, маючи довгий хоботок, можуть запилювати квіти червоної конюшини. (*Показ на малюнку.*)

— Гніздо джмеля розміщується у землі. Восени вся джмелина сім'я вмирає. Живими залишаються лише молоді джмелі, які, перезимувавши, навесні створюють нове гніздо. Тому зимуючих джмелів потрібно берегти.

А мурашки не замерзають навіть тоді, коли дуже холодно, понад 30 °С морозу. А чому вони не замерзають? У тілі вони накопичують рідину — гліцерин, яка й рятує їх від морозу.

Комах восени стає менше, а ось павуків зустрічається дуже багато. У ясні дні можна спостерігати літаюче павутиння, на якому сидить маленький павучок. Він перед тим залазить на кінчик гілки, жердини і починає випускати павутину, яка стає все довшою й довшою, потім павучок перекушує павутину, вітер її підхоплює і заносить далеко. Так молоді павуки розселяються на нові території.

Висновок. Комахи живляться рослинами, рослини восени відмирають або скидають листя, оскільки комахам немає чим жити, вони або гинуть, або ховаються в щілини й інші затишні місця.

► Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Міні-проект. Як готуються до зими бджоли?

- Зимою спить, літом бринить,
Понад квітами літає, медок збирає. (*Бджола*)
- Я труд поважаю,
Все літо літаю
У поле, до гаю,
Збираю медок
Із різних квіток.
Кого не злюблю,
Того жалом колю. (*Бджола*)
- Стоїть завод у полі.
Який? А це секрет.
Працюють в ньому бджоли,
Виготовляють мед. (*Вулик*)
- Не мотор, а шумить,
Не пілот, а летить,
Не гадюка, а жалить. (*Бджола*)
- У садку малий Микитка
Захотів зірвати квітку,
А вона його вкусила.
Що за квітка це була?
Це не квітка, а... (*бджола*).
- У вишневому садку
Чути пісеньку таку:

— Джу-джу-джу —
 На весь садок.
 Нам нектар, а вам медок.
 Аж тремтять довкруг гілки.
 То збирають мед... (бджілки).

— Як називається продукт, який бджоли дають людям? (Мед)

— Бджола — медоносна комаха. Вона збирає квітковий нектар і перетворює його на мед. Мед — дуже цінний продукт. Бджоли запилюють сільськогосподарські культури, завдяки чому значно підвищується їх урожайність.

Готуючись до зими, бджоли не впадають у сплячку. З настанням холодів вони перестають рухатися, збиваються в купу, зігріваючи одна одну. А в цей час продовжують жити медом і цукровим сиропом, який їм спеціально постачають бджолярі. А скупчуються вони на листках, які утворені чашечками з воску і називаються *стільниками*. Бджоли затикають прополісом усі щілини, зменшують льоток (*віконечко, через яке влітають і вилітають з вулика*).

Прикмети

- Якщо бджоли вилітають вранці-рано — на ясну погоду.
- Якщо довкола квіток жовтої акації багато комах — на ясну погоду.
- Бджоли скупчилися на стінках вулика — на велику спеку.
- Припинився рух мурашок коло мурашника — чекай непогоду.

Прислів'я

- Бджоли раді цвіту, а люди — літу.

2 Робота над загадками про комах

- Серед лісу горбик-дім,
Тисячі живуть у нім.
Працелюбні ці комахи:
Добрі, щирі, розумахи... (*мурахи*).
- Тонкі ніжки, два крила,
І за розміром мала.
У кімнаті, на дворі,
Рідна нам, як комарі. (*Муха*)
- Фрукти, цукор полюбає,
Де солодке відчуває.
В смужку в неї одежина,
Із комах уся родина. (*Оса*)

- Їх дружина кров з нас п'є,
В неї хист до цього є.
Як над вухом запищить —
Так і хочеться набить! (*Комар*)
- По травичці, по землі
Коні бігають малі.
Іподромом для них луг,
Не поставиш їх у плуг! (*Коник-стрибунець*)
- У червоного малятки
На спині краплинки-цятки:
Чорні вуса, голова,
Любить лагідні слова. (*Сонечко*)
- У живого гвинтокрила
На спині прозорі крила.
Кольорові шати,
Любить мандрувати. (*Бабка*)
- Заповзята трудівниця,
Вона праці не боїться.
Дуже сильна ця комаха
Називається... (*мураха*).
- В мене довгий хоботок,
З квіт збираю я пилок.
Ще яскраві крильця маю,
Безтурботно я літаю. (*Метелик*)
- В нього крила, в нього вуса,
Трохи я його боюся.
Як летить — так чути звук.
Бронзовий великий... (*жук*).

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Яких ви знаєте комах? (*Мурашки, мухи, колорадські жуки, сонечка, джмелі, бджоли...*)

— Куди зникають комахи восени?

— Чому комахи восени ховаються?

— Що роблять бджоли з настанням холодів?

— А як люди допомагають бджолам готуватися до зими? (*Утеплюють вулики, годують бджіл сиропом...*)

— Куди восени зникають метелики? (*Більшість гине після перших холодів. Деякі ховаються в щілинах дерев, парканів, будинків, де й зимують.*)

— Як готуються до зими мурахи? (*Зачиняють усі входи в мурашник і самі збираються в купу.*)

Урок 21

Тема. Птахи восени. Перелітні й осілі птахи

Мета: ознайомити учнів із життям птахів восени, зі змінами, що відбуваються в їхньому житті; показати зв'язок змін у житті птахів зі змінами в природі; вчити називати групи птахів (за переміщенням відповідно до пір року), наводити приклади перелітних й осілих птахів своєї місцевості, пояснювати причини відльоту птахів у вирій; розвивати спостережливість, уміння порівнювати, узагальнювати; формувати навички охорони природи на прикладі птахів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Які зміни відбуваються в природі з настанням осені?
- Куди зникають комахи восени?
- Чим живляться птахи? (*Різними комахами, жуками, жабами*)
- То що ж робити птахам? (*Відповіді учнів.*)

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми розглянемо, як змінюється життя птахів восени.

III. Вивчення нового матеріалу

» Розповідь учителя

— З настанням холодів відбуваються зміни у житті птахів. Їм нічого їсти, і частина птахів відлітає у теплі краї. Першими відлітають комахоїдні птахи: стрижи, ластівки, солов'ї, тому що набагато зменшується кількість комах; метелики забираються в щілини, де перезимовують до весни; засинають жуки, бабки, надійно ховаються гусениці і личинки. Як тільки замерзають водойми, відлітають водоплавні птахи. Пташки, які на зиму покидають свій рідний край, називаються *перелітними*. До перелітних пташок належать ластівки, лелеки, зозулі, шпаки, солов'ї, журавлі.

Перелітні птахи до осені починають жиріти, адже в них попереду далекий шлях, на який треба буде витратити багато сил і енергії.

Одні птахи вирушають у мандри малими групами, інші — великими зграями. Журавлі і гуси летять кутом і клином, шеренгою, а також один за одним.

Скупченою зграєю — шпаки. Деякі птахи летять по одному, наприклад, зозулі. Кожного року птахи-мандрівники долають багато тисяч кілометрів, вони знають такі місця, у яких можна певний час прожити — добре прогодуватись.

Птахи летять із різною швидкістю. Дрібні співочі птахи — соловей, горихвістка долають відстань зі швидкістю 30–48 км/год. А деяких летунів не наздоженеш і найшвидшим потягом!

Стрижі, ластівки, які годуються в повітрі під час польоту, летять зі швидкістю 130 км/год. Є такі птахи, що летять день і ніч без відпочинку. От, наприклад, журавлі. Як виберуться в дорогу, то не зупиняться доти, доки не прилетять на місце. А деркач, перепілка сотні кілометрів проходять пішки. *(Під час розповіді вчитель демонструє малюнки птахів.)*

— Скільки б разів не гостювали птахи в теплих краях, та щороку навесні вони повертаються до рідних домівок.

— А чи всі пташки відлітають у теплі краї? Ні. Є такі пташки, які залишаються зимувати у нас, бо можуть знайти собі поживу. Птахи, які не відлітають — це *осілі* пташки. До них належать горобці, сороки, ворони, сичі, дятли, синиці. Ці пташки полюбляють насіння лободи, подорожника, живляться рештками рослин, а от синиці дуже люблять свіже несолоне сало. А ще на зиму до нас прилітають північні гості: снігурі та оملюхи. *(Робота за таблицею «Осілі птахи».)*

— Вони живляться ягодами калини та горобини.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота в групах

Обговорення питання:

- Що страшніше для птахів — голод або холод?
- Чому відлітають восени птахи?

Висновки. Птахи живляться комахами, плодами і насінням рослин. Цього корму стає все менше для птахів і вони вимушені переміщатися на нові житла. Зміни в житті комах і птахів пов'язані з похолоданням. Для птахів страшніше голод.

2 Розігрування сценки

Учитель. Сьогодні, коли я йшла на роботу, підслухала розмову двох горобчиків. Вони розповідали, що у нашому класі є якийсь загадковий хлопчик. Хто ж він такий?

Виходить хлопчик з годівничкою.

Хлопчик. Я — володар птахів. Захочу — птахи самі прилетять до мене. Захочу — прилетять синиці й горобці. Захочу — з'являться гості з півночі: снігурі та омелюхи.

Учитель. Можливо, ти чарівник?

Хлопчик. Ні, я не чарівник. Я не шепочу таємничих заклинань. І у мене немає чарівної палички. Зате у мене є чарівна хатка. На вигляд — проста хатка, та у неї чарівна сила.

Учитель. Цікаво, що ж це за хатка?

Хлопчик. Ну гаразд, я відкрию свій секрет. (*Показує годівничку.*) І до вас, варто вам тільки захотіти, почнуть прилітати птахи. Для цього треба насипати хлібних крихт, насіння у годівничку і виставити на вікно або повісити на дерево. І вона стане чарівною хаткою. До неї одразу ж прилетять птахи.

Учитель. Спасибі тобі, хлопчику, за таку цікаву пораду. Ми обов'язково скористаємось нею, й осілі птахи будуть нашими постійними гостями.

3 Робота в групах. Гра «Посади птахів до годівнички»

У кожній групі — годівничка.

Учитель. Будьте уважні. Подумайте, які птахи осілі, а які — перелітні. Виберіть тільки осілих — зимуючих.

1-ша група — ластівка, горобець, голуб, зозуля, дятел, омелюх.

2-га група — журавель, синичка, жайворонок, сорока, снігур.

3-тя група — зяблик, лелека, ворона, галка, соловей, дятел.

4-та група — шпак, горобець, ластівка, омелюх, голуб.

5-та група — журавель, синичка, жайворонок, сорока, снігур.

Підсумок. Перша причина відльоту птахів — це голод, нічим живитися, немає комах. А зимувати залишаються птахи, які живляться різним насінням, рештками рослин.

4 Робота над загадками

- Дивний ключ у небі лине,
Не залізний, а пташиний.
Цим ключем в осінній млі
Відлітають... (*журавлі*).

- Хто гнізда свого не має,
Яйця іншим підкидає?
Та у лісі в холодку
Все кує: «Ку-ку! Ку-ку!»? (*Зозуля*)
- Швидко скрізь цей птах літає,
Безліч мошок поїдає,
За вікном гніздо будує,
Тільки в нас він не зимує. (*Ластівка*)
- Довгоногий, чорно-білий,
У гніздо на хату сів,
Довгим дзьобом знай стукоче,
Ніби щось сказати хоче.
— Де ж це ти був?
— Далеко!
— Як звуть тебе?... (*Лелека*).
- В мене є великий хвіст,
Я співаю, як артист.
Спів мій радісний усюди
Дуже люблять слухать люди. (*Соловейко*)
- Гриць дивується, питає:
— Що за пташка так співає?
Як горобчик, цвірінчить,
Мов сорока, скрекотить.
А ще інколи буває,
Що кричить, немов сова!
Хто виспіває отак?
Та то ж так співає... (*шпак*).

— Яку загальну назву можна дати словам-відгадкам?

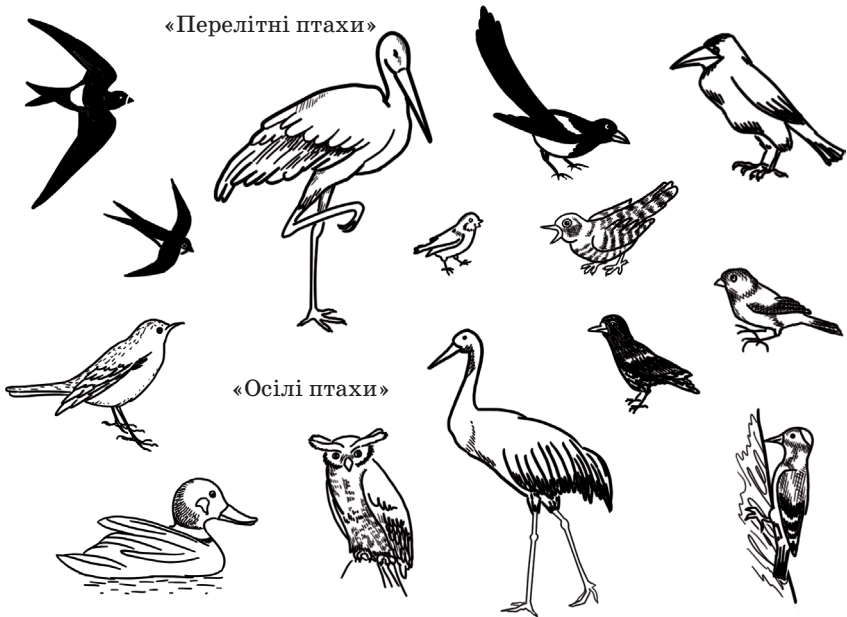
- Вірно людям я служу,
Їм дерева стережу.
Дзьоб міцний і гострий маю,
Шкідників ним добуваю. (*Дятел*)
- Біла латка, чорна латка,
На гілках дерев стрибає,
Все, що блисне, забирає. (*Сорока*)
- Сива латка, чорна латка
На березі скаче. (*Ворона*)
- Чорна шапочка у нього,
Сизувата спинка.
У блакитнім піджаку
Прилітає взимку. (*Снігур*)

- Маленький, сіренький,
На соняшник сів,
Надзьобався добре
І далі полетів. (*Горобець*)
- Шубка з сірого пушку,
Скаче в жовтім фартушку,
Чорний шарфик та шапчина.
Хоч маленька ця пташина,
Та корисна трудівниця,
Називається... (*синиця*).

— Чи зустрічали ви цих птахів у своїй місцевості?

— Як ви можете їм допомогти? (*Учні розповідають про збирання корму і виготовлення годівниць для птахів.*)

5 Гра «Чи знаєш ти птахів?»

Учні сполучають поняття «Мігруючі птахи» й «Немігруючі птахи» із малюнками птахів.

— Мігруючі птахи долають великі відстані, летять іноді без відпочинку цілий день або ніч і дуже втомлюються. Багато птахів гине під час перельоту. Тому не потрібно лякати птахів, розганяти зграю, що опустилася на відпочинок. Для птахів, що залишаються на зиму, вже зараз потрібно збирати корм і виготовляти годівниці.

6 Тестування

- 1) Птахів змушує летіти у вирій:
 - а) голод;
 - б) холод.
- 2) На південь відлітає:
 - а) синиця;
 - б) ластівка;
 - в) дятел.
- 3) Горобці, галки, ворони — це:
 - а) перелітні птахи;
 - б) зимуючі птахи.
- 4) Яка з цих пташок перелітна?
 - а) Ластівка;
 - б) сорока;
 - в) ворона.
- 5) Птахів, які восени відлітають, а навесні повертаються у свої краї, називають:
 - а) зимуючими;
 - б) перелітними.
- 6) Зимуючий птах — це:
 - а) горобець;
 - б) лелека;
 - в) зозуля.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Які ви знаєте групи птахів (за переміщенням відповідно до пір року)?

— Наведіть приклади перелітних птахів своєї місцевості.

— Наведіть приклади осілих птахів своєї місцевості.

— Поясніть причини відльоту птахів у вирій.

Урок 22**Тема. Звірі восени. Підготовка звірів до зими**

Мета: ознайомити учнів із життям звірів восени, зі змінами, що відбуваються в їхньому житті; вчити наводити приклади тварин, які змінюють забарвлення хутра, готують запаси кормів, які готуються до зимової сплячки; розвивати спостережливість, уміння порівнювати, узагальнювати; формувати навички охорони природи на прикладі звірів.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****1 Вправа «Погода»**

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- 1) Що примушує птахів відлітати у вирій?
 - а) Голод;
 - б) голод і холод;
 - в) холод;
 - г) мрії побачити далекі краї.
- 2) Відгадайте загадку.
 - Дикий звірок, круглий, мов клубок,
Гілки стирчать, спробуй узять. (*Їжак*)
— Що це за звірок?
— До якої групи тварин ми відносимо їжака? (*До звірів*)

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Багато клопоту восени не тільки у птахів, комах, але й у звірів. І вони змушені якось рятуватися від холоду та голоду. А як саме, ви дізнаєтеся сьогодні на уроці.

III. Вивчення мовного матеріалу**» Розповідь учителя**

— З настанням осінніх холодів у звірів змінюється шерсть, вона стає густішою й теплішою. Готуючись до зими, звірі міняють своє літнє хутро на зимове — густіше й пухнастіше. Ласка, горностаї, заєць-біляк «переодягаються» в білу шубу, в ній вони майже непомітні на білому снігу. Міняє і білочка руду шубу на сіру — теплішу, пухнастішу, м'якшу.

Багато звірів упадають у сплячку. Це бурий ведмідь, борсук, їжак, ховрашок, хом'як.

Перед тим як залягти в барліг, ведмідь посилено харчується, об'їдається ягодами, обсмоктує волоті вівса. І при цьому жиріє.

Борсук не тільки від'їдається жолудями, а й робить запаси. У його нірках можна знайти сушених жаб, жуків і навіть гриби. А нірку, де він спить, борсук утеплює листям, старанно вичищає. Це дуже охайний звір.

Їжак запасів на зиму не робить. Тваринка взимку спить, і їжа їй не потрібна. А у ведмідя і борсука сон чутливий, вони можуть прокидатися. Під час зимової сплячки серце цих тварин б'ється повільно і мляво, дихання ледь помітне, температура тіла знижується. Організм живиться за рахунок жиру, який накопичився восени.

Деякі звірі роблять запаси корму. Під вітроломом, серед каміння і в розколинах ховають частину здобичі хижаків. Багато мишвидних гризунів можна знайти у сховищах горностаї, ласки. Лісовий тхір запасає часом жаб. Норка може наскладати

в пустотах під кригою при берегах водойм до двадцяти кілограмів риби. Бобри роблять під водою запаси гілок. Білка збирає горіхи, жолуді, сушить гриби. У норах мишей знаходили до восьми кілограмів насіння, а одного разу — навіть 47 кілограмів.

Вовк, лисиця, заєць, лось ведуть активний спосіб життя. Заєць їсть узимку кору дерев. Вовк узимку майже завжди голодний, тому він пробігає десятки кілометрів, перш ніж йому вдається кого-небудь у полювати. Узимку він не погидує з'їсти навіть мишу, птаха й мертву тварину, хапає собак, що заґавилися, коло житла людини. Лисиця полює мишей. Опустивши низько голову, вона бігає підтюпцем по снігу, прислухаючись, чи не писне полівка. Зачувши писк, кидається в сніг і хапає здобич. Лисиця ловить куріпок, які ночують під снігом. Часто підкрадається в село за домашньою птицею.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота в групах

— Прочитайте текст, відгадайте, про яку тварину в ньому йдеться.

Текст для 1-ї групи

Він постійно живе в землі. За один раз він з'їдає 20–30 грамів їжі; наївшись, тут же укладається спати; прокидається через 4–5 годин голодним і знову вирушає за їжею. На зиму в сплячку не залягає, оскільки голодувати він не може. Голод для нього — загибель. (*Кріт*)

Текст для 2-ї групи

У нього за літо буває три приплоди: перший — у кінці квітня або в травні, другий — на початку липня, третій — у кінці серпня або початку вересня, коли починається листопад. Ці пізні дітки так і називаються — листопаднички. До зими він починає біліти з хвоста. (*Заєць*)

Текст для 3-ї групи

Він готує собі м'яке ліжко для зимівлі. Він смішно катається по сухому листю, наколює їх на колючки і носить до свого зимовища. Потім, згорнувшись у клубок під листям, засинає на всю зиму. (*Їжак*)

Текст для 4-ї групи

Вона живиться жабами, ящірками, мишами, великими комахами, може розорити пташине гніздо, а ось наздогнати зайця їй не просто, оскільки він рухливіший, та і слід плутає. (*Лисиця*)

2 Робота над загадками

- Прийшла кума із довгим віником
На бесіду із нашим півником.
Схопила півня на обід,
Та й замела мітлою слід. (*Лисиця*)
- По гілках вона стрибає.
Хоч сама мала на зріст,
Та великий має хвіст.
Як намисто, оченята.
Хто це? Спробуй відгадати. (*Білка*)
- Я — вухастий ваш дружок,
В мене сірий козушок,
Куций хвостик, довгі вуса.
Я усіх-усіх боюся. (*Заєць*)
- Хоч у нього шуба є,
Та як холод настає,
Він не їсть тоді, не п'є,
І не ходить, не гуляє,
А у лігво залягає. (*Ведмідь*)
- Котиться клубочок,
Зовсім без ниточок.
Замість ниточок —
Триста голочок. (*Їжак*)

— Які з цих тварин змінюють забарвлення хутра?

— Які з цих тварин готують запаси кормів?

— Які з цих тварин готуються до зимової сплячки?

3 Вікторина «Відгадай, хто я?»

Учитель читає текст, учні відгадують тварину.

- 1) У _____ немає ні нори, ні гнізда. Він ховається то під кущем, то в ярочку виспитья. Інколи ямку в снігу викопає — там і заночує. Шуба у _____ тепла, біла. Вдень _____ спить, а вночі виходить на полювання. Їсть молоді гілочки дерев, кущів. Інколи в село завітає до стогу сіна. (*Заєць*)
- 2) _____ живе у дуплі дерева — у гнізді, яке будує з хмизу та гілок. У ньому тепло і затишно. А якщо великий мороз, то _____ згортається клубочком, вкривається пухнастим хвостом і спить. Головна їжа у _____ в коморі — жолуді, горіхи, сушені гриби. Шубка у _____ взимку сіра. (*Білка*)
- 3) _____ старанно готує барліг під корінням дерев або в сушняку. Бурий _____ — всеїдна тварина. Він любить ласувати

корінцями, ягодами, дрібними тваринками. Взимку йому не знайти такої їжі. До зими у _____ відкладається багато жиру під шкірою і вони залягають у сплячку. (*Ведмідь*)

- 4) Пізно восени, коли промерзає ґрунт і зменшується кількість кормів, _____ зариваються в опале листя і згортаються у неміцний клубок та сплять аж до березня. У цей час у них дуже сповільнюється дихання, знижується температура тіла, серце робить лише кілька ударів за хвилину. Під час сплячки _____ не живляться, а живуть завдяки жиру, відкладеному в тілі восени. (*Їжаки*)

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Якою новою інформацією ви поповнили свій багаж знань?
- Що цікавого запам'ятали про звірів?
- Наведіть приклади тварин, які змінюють забарвлення хутра.
- Наведіть приклади тварин, які готують запаси кормів.
- Наведіть приклади тварин, які готуються до зимової сплячки.

Урок 23

Тема. Взаємозв'язки між неживою природою, рослинами і тваринами восени

Мета: розширювати знання учнів про взаємозв'язки між неживою природою, рослинами і тваринами восени; учити міркувати, порівнювати, робити висновки, спираючись на життєвий досвід; виховувати любов до природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Послухайте вірш.

Коли з дерев всі листочки злітають,
Коли вже на південь птахи відлітають,
Коли небо сіре, холодний дощ летиться,
Як ця пора року зветься? (*Осінь*)

- Діти, поміркуйте, про яку пору року йдеться?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Ми вже багато говорили про цю казкову пору року.

А сьогодні підіб'ємо підсумки і зробимо висновки, а також дізнаємося багато нового і цікавого.

III. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Осінні зміни в неживій природі

1) Слухання вірша Грицька Чупринки «Осінь».

ОСІНЬ

Чорний степ на виднокрузі,
Густо стелиться туман,
Ніби злився в чорній тузі
З сірим небом океан.
Кожна хмарка, кожна смуга
Сипле крапельки на низ;
Плаче осінь, ллється туга
Морем виплаканих сліз.
Осінь-зрадниця снує;
На поляни крізь тумани
Дрібний дощик сипле, б'є.

— Про які зміни в неживій природі йдеться у вірші?

2) Розповіді підготовлених учнів.

Розповіді супроводжуються показом ілюстрацій.

- Осіннє небо

Придивися уважно до осіннього неба. Воно набагато блідіше, ніж було влітку в жаркі дні. Тоді здавалося, що все небо залите блакитною фарбою, а ось тепер воно прозоре, блідно-блакитне.

Навесні і влітку на небі клубочаться пухкі, як величезні грудки вати, купчасті хмари. Восени вони з'являються значно рідше.

- Перші заморозки

Одного разу вересневим ранком ви раптом побачите, що земля, дахи будинків, сараїв — усе біле, ніби злегка обсипано, тільки не снігом, а інєєм. Іній цей нестійкий. Ледве вигляне сонце, він миттю розтане.

- Осінній дощ

Осінній дощ мжичить. Як зарядить сипати маленькими крапельками на землю, так і йтиме день, два, три, тиждень, не припиняючись. Холодний, нудний дощ. Скоріше вже приходила б зима!

- Осінні тумани

Стелються над землею осінні тумани. Здається, ніби низько-низько опустилися хмари і обкутали землю білим густим покривом.

Та так і є! Тому що і хмари в небі, і туман над землею складаються з крихітних крапельок води.

У великому місті туман затримує в собі пил, вихлопні гази автомобілів, частки диму з труб. Повітря просочується шкідливими для людини газами. Такий забруднений туман називають «смог» — «туман з димом».

- **Льодостав**

Наприкінці осені на водоймах відбувається льодостав — річки, озера, ставки покриваються льодом. А незабаром і уся земля одягнеться у білий сніговий наряд.

— Хто зможе виділити осінні явища в неживій природі?

Висновок. Похолодання, перші заморозки і поява інею, затяжні дощі, густі тумани, перший сніг, льодостав — це осінні явища в неживій природі.

2 Робота над загадками про осінні явища

- То тихенький, то пустує,
Часом сильний, часом кволий:
Завжди всі його ми чуєм,
Та не бачимо ніколи. (*Вітер*)
- З небокраю, з-за діброви
Вийшли кралі чорноброві,
Принесли водиці жбан,
Полили широкий лан. (*Хмари*)
- Загасило літо піч
Та відтоді плаче:
Сльози ллються день і ніч
Крізь ситечко наче. (*Осінні дощі*)
- Ревнув віл на сто гір,
На тисячу городів. (*Грім*)
- Зоря-зоряниця, молода дівця,
Гуляти ходила, сльозу зронила,
Місяць бачив — не підняв,
Сонце бачило — підняло. (*Роса*)
- Сивий бугай усе поле зайняв. (*Туман*)
- Хто малюнок уночі
На вікні зробив мені? (*Мороз*)
- Ніжна зірка сніжно-біла на рукав мені злетіла,
Поки ніс її сюди, стала краплею води. (*Сніжинка*)

3 Осінні зміни в житті рослин

— Як вплинули зміни, що сталися восени в неживій природі, на життя рослин? (*Похолодання, затяжні дощі, часті вітри вплинули на рослини: змінилося забарвлення листя, потім воно стало обпадати.*)

— З пониженням температури повітря зміна забарвлення листя триває інтенсивніше. Швидше триває і листопад.

ЛИСТОПАД

Із дня у день ідуть дощі,
похмурі та колючі.
Холодний вітер уночі
вкрива льодком калюжі.
Все непорушне та німе.
Лиш осокір високий
лякливо гілкою змахне,
зачувши скрики сойки.
Та ще думки гризуть сову:
куди ж це миші зникли,
навіщо сиро, і чому
калина пахне снігом?..

А. Костецький

— Послухайте казку В. О. Сухомлинського «Чому опадає листя з дерев?».

У жовтні й листопаді жовтіє й опадає листя з дерев. Чому ж воно опадає?

Одного разу я заховалася під кущем, щоб побачити, хто ж забарвлює листя в жовтий, рожевий кольори. Дивлюсь, із калинового куща вилазить маленький дідок. Покашляв, погладив сиву борідку, взяв фарби й пішов до кленів. Виліз на дерево та й став розмальовувати листочки. Один розмальовує в жовтий колір, другий — у рожевий, третій — у червоний.

— Хто ви такий, дідусю? — питаю його.

— Я, Барволист, — відповідає дідок. — Ходжу й забарвлюю листя. Де побував уночі, — там листя стає барвисте.

— А чому ж Ви у вишні не забарвлюєте листочків?

— Бо вишня плаче. Не хоче, щоб її листочки були барвисті. До морозів стоїть зелена.

Придивляюся до вишневого стовбура — і справді повиступали рожеві сльозинки, великі й липкі. Плаче вишня, не хоче листочків скидати. Немає вже листя на жодному дереві, а вишня зелена! Аж ось ударив мороз і за одну ніч оббив листя на вишні. Стоїть бідна вишенька, тяжко зітхає.

- Коли опадає листя з дерев?
- Чому воно опадає?

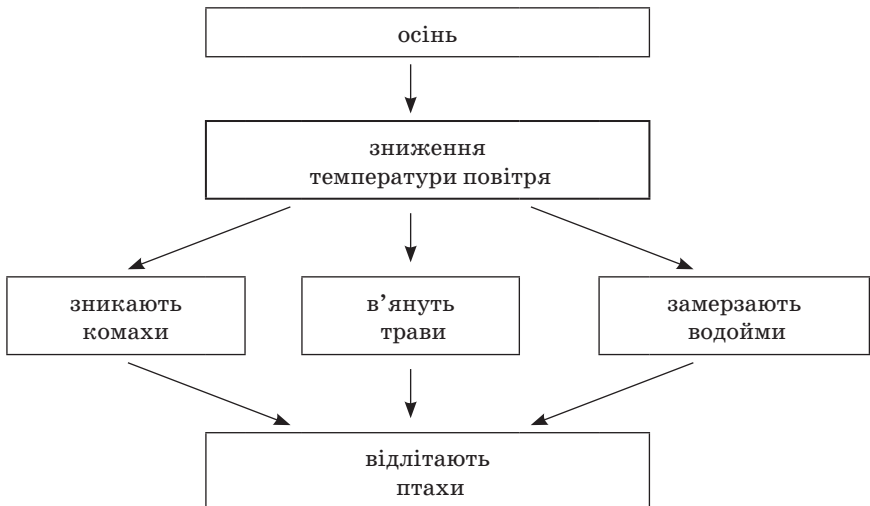
4 Осінні зміни в житті тварин

- Відгадайте загадки.

- На ромашку біля воріт
Опустився вертоліт
Золотисті очі.
Хто ж це? (*Бабка*)
- Ніс, як спиця,
Гострий та тонкий,
А голос дзвінкий. (*Комар*)

- Як одним словом ми назвемо бабку, комара?
- Чи бачили ви влітку комах? Яких? (*Метелики, комарі, бабки, мухи*)
- Чи багато їх було влітку?
- Більше або менше їх стало з приходом осені? (*Менше*)
- Куди ж вони поділися?
- Де вони ховаються? (*У корі дерев, в опалому листі*)
- А як ви вважаєте, чиє життя тісно пов'язане з комахами? (*Птахів*)
- Чим ще живляться птахи?
- Чому птахи відлітають?

5 Складання таблиці

6 Гра «Відгадайте тварину»

Під час відгадування на дошці з'являються зображення тварин.

- 1) Восени у мене турбот чимало. По-перше, я линяю. По-друге, потрібно потурбуватися про надійний притулок, де можна спокійно проспати до весни. Але, щоб спокійно спати, мені треба накопити запас жиру, а це робиться влітку і на початку осені, адже в цей час багато їжі: дозріли ягоди й інші плоди, стали соловидними і соковитими корені рослин, усюди багато комах, у вуликах диких бджіл і ос — солодкий мед. Накоплю жирку, і спати можна лягати у барліг. Жир — це запас їжі на всю зиму. (*Ведмідь*)
- 2) А я до зими міняю шубку на теплішу і пухнасту. У казках говорять, що я хитра. А насправді, не хитріша за інших звірів. Коли б не гострозорі очі, гострий слух, тонке чуття, то ніяка хитрість не врятує від вовків і мисливських собак. Свою голову здобич — мишей-полівок — знаходжу я без всяких хитрощів. Ніс і вуха допомагають. А ось зайця наздогнати мені важко, хіба що випадково зіткнуся з косим або набреду на зайченя. (*Лисиця*)
- 3) Я дуже цікавий звір. Тільки я вмію будувати на річках і струмках греблі, прокладати в лісі канали і, як справжній лісоруб, валити товсті дерева, споруджувати хати для житла. Знайду осіку або вербу і починаю підгризати дерево з усіх боків. Дерево, що впало, старанно обробляю: відділяю гілки, перегризаю на декілька частин стовбур, а потім усе це сплаваю по воді до хати і складаю у великі купи. Так я запасаю собі на зиму «продукти». Замерзне ставок, а я сидітиму у своїй хаті й із задоволенням гризтиму кору і молоді гілки дерев. (*Бобер*)
- 4) Я дуже обережний звір. Полую вночі, тому мене побачити не просто. Тіло моє покрите сріблито-сірою жорсткою щетиною. Від носа до потилиці тягнуться жовтувато-білі смуги, а через очі і вуха — чорна смуга. Ближче до осені я починаю нагулювати жир — готуватися до зими. Хоча на вигляд я незграбний, але вправно ловлю гризунів, жаб, ящірок, викопаю черв'яків. До холодів жиру накоплю стільки, що можна і спати лягати на всю зиму! (*Борсук*)
- 5) Звірі від ворогів хто в дуплах рятуються, хто ховається під снігом, хто в норах. А я нічого цього робити не вмію. Ворогів у мене повним-повнісінько. І все-таки я живу, не сумую. Виручають мене ніс, чуйні вуха, швидкі ноги і непримітна шубка. Очі у мене «косі» — бачу ними не лише вперед і в сторони, але

навіть трохи назад. Вуха теж на всі боки обертаються — не потрібно даремно головою вертїти. Восени я линяю: замість сірої виростає сніжно-біла шерстка. Годуюся я ночами — так безпечніше — гілочками дерев, корою з їх стебел. (*Заєць*)

7 Тестування

- 1) Яка пора року передує зимі?
а) Зима; б) літо; в) осінь; г) весна.
- 2) Познач зайвий місяць.
а) Жовтень; б) вересень; в) листопад; г) січень.
- 3) Яке дерево не скидає листя восени?
а) Осика; б) сосна; в) береза; г) тополя.
- 4) У якого дерева восени буває червоне листя?
а) Клен; б) дуб; в) осика; г) ялина.
- 5) Який птах «зайвий»?
а) Горобець; б) шпак; в) ворона; г) синиця.
- 6) Найпомітніша зміна в неживій природі восени — це:
а) дощ; б) туман;
в) зниження температури повітря; г) вітер.

IV. Підбиття підсумків. Рефлексія

» Вікторина

- 1) Пора року, що йде за осінню. (*Зима*)
- 2) Явище природи, яке частіше буває восени. Влітку його називають теплим, грибним, восени — холодним, мжичкою. (*Дощ*)
- 3) Це явище буває тільки восени. Дерева вбираються в красиві убори, а потім скидають листя. (*Листопад*)
- 4) Якщо ніч холодніша, ніж вдень, на траві утворюються крапельки води. Що це? (*Роса*)
- 5) Це явище природи схоже на легкий серпанок у повітрі, а іноді — на білу непрозору стіну? (*Туман*)
- 6) Як називається явище появи льоду на водоймах? (*Льодостав*)

Урок 24

Тема. Екскурсія. Спостереження за природою восени

Мета: дослідити, які зміни відбулися в осінній природі, у житті тварин і рослин; занотувати свої спостереження, узагальнити і зробити висновки.

ХІД ЕКСКУРСІЇ

На початку екскурсії бажано, щоб прозвучали поезії про осінь. Дослідження краще проводити у групах.

I. Читання вірша про осінь

ОСІНЬ

Облітають квіти, обриває вітер
Пелюстки печальні в синій тишині.
По садах пустинних їде гордовито
Осінь жовтокоса на баскім коні.
В далечінь холодну без жалю за літом
Синьоока осінь їде навмання.
В'яне все навколо, де пройдуть копита,
Золоті копита чорного коня.

В. Сосюра

ПІЗНЯ ОСІНЬ

Вже пізня осінь!
Холодний дощ по даху стукотить,
Листок прикутий до віконця
Увесь від холоду тремтить.
І чути сурми журавлиних зграй,
Вони вже линуть в теплий край.
Холодна з півночі зима ступає
І сніг в долонях крижаних тримає.

А. Бровченко

ОСІНЬ

— Висне небо синє, синє, та не те!
Світить, та не гріє сонце золоте.
Оголилось поле од серпа й коси;
Ніде приліпитись крапельці роси.
Темная діброва стихла і мовчить.

Листя пожовтіле з дерева летить.
Хоч би де замріла квіточка одна;
Тільки червоніє, що горобина.
Здалека під небом, в вирій летючи,
Голосно курличуть журавлів ключі.

Я. Щоголів

ОСІНЬ

Листячко дубове, листячко кленове
Жовкне і спадає тихо із гілок.
Вітер позіхає, в купу їх згортає
Попід білу хату та на моріжок.
Айстри похилились, ніби потомились,
Сонечка нема. Спатоцьки пора!
А красольки в'ялі до землі припали,
Наче під листочком вогник догора.

К. Перелісна

ОСІНЬ

Ось я — за сосною,
 Ось і листя в'яне...
 Осінь я. За мною
 Йдуть густі тумани.
 Осінь я. Осоння
 Листям засипаю.
 Осінь. Трави сонні
 Долу нагинаю.
 Ранками імлиста,
 Вдень — як позолота.
 Обриваю листя —
 Це — моя робота.

А. М'ястківський

ОСІНЬ

Нарядилась осінь
 В дороге намисто,
 Золоте волосся
 Розплела над містом.
 Кольорові фарби
 Вийняла з кишені,
 І малює осінь
 Жовтим по зеленім.
 Здогадатись можна
 В парку по деревах:
 Є червона фарба
 В неї і рожева...
 Ще й відтінків різних
 Безліч осінь має,
 А стрункі ялинки
 Боком обминає...
 Їй не шкода фарби
 Й часу ні хвилини —
 Колються нікчемні
 Сосни та ялини.

М. Хоросницька

II. Робота в групах

1-ша група — дослідники рослин.

Завдання:

- описати, які дерева ростуть на заданій ділянці;
- дослідити, з яких дерев уже опало листя, а на яких залишилося;
- дослідити, на яких деревах і кущах листя залишилось зеленим;

- визначити, у якому стані знаходяться трав'янисті рослини.

2-га група — метеорологи.

Завдання:

- скласти опис погоди за поданим планом.

План

- 1) Стан неба.
- 2) Висота Сонця.
- 3) Температура повітря.
- 4) Опади.

Визначити, які зміни відбулися у погоді порівняно з літом.

3-тя група — дослідники тварин.

Завдання:

- дослідити, які комахи ведуть активний спосіб життя;
- яких птахів можна спостерігати на шкільному подвір'ї;
- пригадати, яких інших тварин можна побачити в опалому листі.

Групи, які виконали своє завдання, обмінюються картками з іншими групами. Наприкінці уроку відбувається обговорення результатів досліджень, спостережень, узагальнюються матеріали, підбиваються підсумки проведеної роботи.

III. Вікторина

- 1) Великі групи птахів, що відлітають на південь. (*Згряя*)
- 2) Куди восени зникають метелики? (*Більшість гине після перших холодів. Деякі ховаються в щілинах дерев, парканів, будинків, де й зимують.*)
- 3) Із чим пов'язана назва другого місяця осені? (*Назва пов'язана з кольором, що переважає в цей час у природі.*)
- 4) У народі вересень відомий і неповторним «бабиним літом». Що це за «бабине літо»? (*У повітрі літає сріблясте павутиння.*)
- 5) За що дістав назву місяць вересень? (*За буйне цвітіння вересу*)
- 6) Перші заморозки, випадання першого снігу, перший льодок на водоймах. Коли це можливо? (*У листопаді*)
- 7) У якого звіра восени в листопаді народжуються дітлахи? (*У зайчихи, зайчата-«листопадники»*)
- 8) Куди зникають жаби на зиму? (*Йдуть під воду, ховаються під камінням, в ями, під мох, інколи дістаються навіть людських погребів.*)
- 9) Як готуються до зими мурахи? (*Зачиняють усі входи в мурашник і самі збираються в купу.*)
- 10) Коли відлітають від нас останні качки? (*Коли замерзають останні озера, ставки і ріки.*)

- 11) Який місяць відчиняє двері осені? (*Вересень*)
- 12) Останній осінній місяць — льодовий коваль. Яким є його завдання? (*Його завдання — землю закувати, мости на водах навести.*)
- 13) Які турботи мають сільські трударі у вересні? (*Збирання картоплі, буряків, кукурудзи, соняшнику. В садах збирають урожай слив, осінніх сортів яблук та груш, на виноградниках — грона винограду.*)
- 14) У жовтні на день сім погод у нас: сіє, віє, туманіє, шумить, мете, гуде і зверху йде. Поясніть.
(*Сіє — це означає, що падає дрібненький дощик, мжичка.*
Віє — вітер. Восени йому воля.
Туманіє: з'являються тумани, висять над землею вранці і ввечері, а то й цілий день.

Шумить: листя восени жовкне, стає цупке, наче з міді викуване. Налетить вітер, листя від гілок відривається, котиться по стежках, а тоді як війне, ніби мітлою мете і мете, і кураву — тільки свист у повітрі! А то ще й дощ піде. Б'є у шибки — і теж шумить за вікнами.

Гуде: восени надворі холодно. Вітер дме у димар, як у велику трубу, і гуде там: гу-гу-гу-у-у! І зверху йде: часом дуже заходніє, тоді дощ на сніг обернеться, сиплеться зверху. Поки долетить до землі — розтане. І знову сиплеться — зверху йде.)

IV. Підсумок екскурсій

ПРИРОДА ВЗИМКУ

Урок 25

Тема. Зима. Ознаки зими в неживій природі. Планування спостережень за природою взимку

Мета: дати уявлення про характерні ознаки зими в неживій природі; вчити проводити спостереження за природою взимку; розвивати бачення прекрасного в усьому, що нас оточує; прищеплювати любов до природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Про яку пору року ми говорили на попередньому уроці?
- Назвіть осінні місяці.
- Який місяць був листопадним?
- Яким був найхолодніший місяць?
- Чому говорять: «В осінній час сім погод у нас»?
- А яка осінь вам більше подобається — рання чи пізня?
- Яка пора року йде після осені?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Ви вже здогадалися, про яку пору року ми сьогодні говоритимемо?

Так, тема нашого уроку «Зима» (*ілюстрація*).

Наше завдання — визначити зміни в неживій природі взимку, або по-іншому, ознаки зими.

III. Вивчення нового матеріалу

» Ознаки зими

- Розгляньте ілюстрації.

- Якими фарбами користується зима?
- Як ви вважаєте, а чим пахне зима?
- А коли, на вашу думку, вона настає?

Трійка, трійка прилетіла.
 Коні білі в трійці тій.
 А в санях сидить цариця —
 Білокоса, білолиця.
 Як дмухнула холодком,
 Все прикрилося сріблом. *(Зима, зимові місяці)*

- А зараз відгадайте загадки і назвіть зимові місяці.

- Дорожній майстер... *(грудень)*
 Мости буде всюди,
 Вкриває річки кригою,
 Воєє із відлигою:
 Дороги підморожує,
 Щоб на дзвінких санчатах
 Новому року мчати.

Т. Коломієць

- ...*(Січень)* — тче полотна білі,
 тче, щоб землю одягти.
 Стелить з пуху заметілі,
 щоб посіви зберегти,
 одягти шати срібні
 кожній липі і дубку,
 пританцьовуючи дрібно
 од морозу на льодку.

Т. Коломієць

- Аж тріщить мороз, лютує.
 Сніжна віхола танцює.
 А ставок у лід закутий.
 Що за місяць, діти?.. *(Лютий).*

ЗИМА

Дорога біла стелиться,
 І краю їй нема.
 Сніжок мете. Метелиця.
 Прийшла до нас зима.
 Льодком тоненьким скована,
 Спинилася ріка.
 Повита тихим сном вона,
 Весняних днів чека.

І ліс дріма. Безлистою
Верхівкою поник.
Над ним пісні висвистує
Лиш вітер-сніговик.

В. Бичко

— Про які ознаки зими ви дізналися із загадок про місяці та віршів?

— Серед усіх названих ознак зими виберемо найголовніші.

- Температура повітря.
- Сніг.
- Лід.
- Сонце низько.
- Тривалість дня.

Висновок. Сонце низьке над горизонтом, температура повітря вдень і вночі нижче 0 °С, ночі довгі, дні короткі, опади у вигляді снігу, ґрунт твердий і вкритий снігом, водойми вкриті льодом.

» **Фізкультхвилинка**

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота в парах. Планування спостережень за природою взимку

На кожній парті — картка. Учні ознайомлюються із завданнями для спостережень.

1) Визнач, яка погода, і познач галочками ознаки зимової погоди.
— Температура повітря.

- Тепло;
- холодно;
- морозно.
- Небо.
- Ясно;
- хмарно;
- похмуро.
- Опади.

- Сніг;
- дощ зі снігом;
- дощ.

2) Визнач, чим вкрита земля, річка.

- Снігом;
- льодом.

3) Визнач, як виглядають дерева. Запиши назви.

- Стоять без листя _____;
- такі самі, як влітку _____;

- вкриті інеєм _____;
 - вкриті снігом _____.
- 4) Визнач, яких птахів можна зустріти.
- Ворона;
 - голуб;
 - горобець;
 - синиця
 - інші (вкажи).
- 5) Познач, що ти спостерігав.
- На сонці сніг виблискує, сріблиться.
 - Дерева стоять під сніговою ковдрою.
 - Кругом білим-біло.
- У ч и т е л ь. Спостерігайте взимку:
- За неживою природою.
 - Які зміни в неживій природі відбуваються з приходом зими?
 - Як змінюється температура?
 - Як виглядає небо?
 - Як змінюється тривалість дня?
 - Що відбувається з ґрунтом?
 - Що відбувається з водоймами?
 - Які опади випадають узимку?
 - За живою природою.
 - Який вигляд мають листяні, хвойні дерева?
 - На яких деревах і кущах залишаються плоди?
 - Коли біля ваших годівниць з'являться птахи?
 - Яких із них ви впізнали? За якими ознаками?
 - Як поведуться птахи біля годівниці?
 - Коли перестають відвідувати годівницю?
 - А тепер, використовуючи свої спостереження, розкажіть про грудень.

Зразок

Сонце не гріє, виглядає із-за хмар рідко.

Небо вдень сіре. Хмари стелються низько над землею.

Земля вкрита снігом.

Опади випадають у вигляді снігу. Снігопади і морози чергуються.

Температура повітря від 0 до 12 градусів морозу.

2 Музична пауза

— Я пропоную вам послухати п'єсу «Зима» А. Вівальді.

— Заплющте очі й уявіть зимову картину. Що ви побачили?

— Наведіть приклади зимових явищ у неживій природі. (*Відліга, ожеледиця, снігопад, заметіль, наморозь — зимові явища.*)

3 Вікторина «Зимові загадки»

- Захопився майстер ділом, —
Все фарбує тільки білим.
Що ж лишається робити?
Фарби іншої нема.
Відгадали, любі діти,
Хто малює так?.. (*Зима*).
- Що це? Що це? — всі кричать, —
Білі мухи он летять! (*Сніг*)
- На зимові віти
Сіли білі квіти. (*Іній*)
- Рукавом махнув —
Дерева нагнув. (*Вітер*)
- Хто малюнок на вікні
Уночі зробив мені? (*Мороз*)
- Вдень у небі гуляє,
А ввечері на землю сідає. (*Сонце*)
- Кручу, гуркочу,
Знати нікого не хочу. (*Хурделиця*)
- Росте вона зимою
Донизу головою
Тоненькою,
Прозорою,
Біло-голубою. (*Бурулька*)

4 Робота над прислів'ями

- Грудень землю грудить і хату студить.
- Лютневий сніг весною пахне.
- Грудень рік кінчає, зиму починає.
- Січень — року початок, зимі — середина.
- Лютий прийде, усі шляхи замете.

5 Гра «Підкресли ознаки зими»

Довгі ночі, короткі дні. Сонце добре світить і гріє. Всі дерева стоять голі. Птахи прилітають з вирію. Небо низьке, сіре, непривітне. Вночі бувають заморозки. Сніг укрив замерзлу землю.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Що сталося з Сонцем узимку? (*Сонце піднімається невисоко.*)
- Як це вплинуло на температуру повітря? (*Мороз*)
- Як змінилися опади? (*Снігопад*)

- Як змінилося небо? (*Сірі, темні хмари*)
- Що ми спостерігаємо на деревах і дровах у мороз? (*Паморозь*)
- А на вікнах? (*Візерунки на склі*)
- Що сталося на річках, озерах, ставках? (*Лід*)

Урок 26

Тема. Замерзання води. Лід. Дослідження замерзання води, властивості льоду (розширення води при замерзанні, плавання льоду у воді)

Мета: розширювати знання учнів про три стани води; дослідити особливості зміни стану води при замерзанні; під час дослідів з'ясувати властивості льоду, умови виникнення інею, паморозі, бурульок; розвивати творчі здібності учнів, спостережливість, мовлення, уяву; вивчити правила поведінки на льоду під час катання на ковзанах, санках; виховувати пізнавальний інтерес.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Що сталося з Сонцем узимку? (*Сонце піднімається невисоко.*)
- Як це вплинуло на температуру повітря? (*Мороз*)

- Сонечко купалося
У калюжі під вікном,
Але сьогодні цю калюжу
Затягнуло всю льодом.

- Про яку речовину йдеться? (*Про воду*)
- Про яке перетворення йдеться в загадці? Чому таке могло статися?
- А якщо вода замерзне, що вона утворює? (*Лід*)

II. Повідомлення теми і мети уроку

- Вода в природі перебуває у трьох станах. Сьогодні на уроці ми ознайомимось із властивостями води у твердому стані.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Робота над загадкою

- Я — вода, та по воді ж і плаваю. (*Лід*)
 - Чи можна вдома побачити лід?
 - Як в домашніх умовах воду перетворити на лід?
 - Що таке лід? (*Замерзла вода*)
 - Що станеться з водою, якщо винести її в блюдці на мороз? (*Вона замерзне.*)
 - Я принесла вам декілька пластинок льоду для проведення дослідів.

2 Дослідження замерзання води, властивостей льоду

» Дослід 1

- Що відбувається з льодом, який знаходиться в теплій кімнаті? (*У теплій кімнаті лід тоне.*)
- Коли температура повітря опускається нижче 0 °С, вода, що знаходиться на поверхні ґрунту, замерзає і перетворюється на лід.

» Дослід 2

- Перекладіть один-два шматочки льоду з блюдця у склянку. Чи змінює вода у твердому стані свою форму? (*Шматочки льоду в склянці й у блюдці мають одну і ту саму форму.*)
- Отже, лід — це тверде тіло. Ця властивість льоду використовується людиною.

Люди використовують цю властивість льоду для того, щоб узимку пересуватися по замерзлих водоймах на транспорті і пішки. Особливо це важливо в місцях, далеких від залізниць, де по крижаних трасах потужні вантажівки возять вантажі. Властивості льоду як твердого тіла використовуються і на стадіонах, шкільних подвір'ях, де взимку заливають великі крижані майданчики-катки для занять спортом. (*Ілюстрації.*)

» Дослід 3

- Кинь шматочки льоду у воду. Спостерігай: тоне лід у воді чи плаває?

Висновок. Лід у воді не тоне.

— Лід у воді не тоне, тому що він легший за воду. Ця властивість води дуже важлива для живої природи. Завдяки цій властивості водойми, які взимку вкриваються шаром льоду, не промерзають до самого дна. Якби лід був важчий за воду, він опускався б з поверхні на дно, і поступово заповнив би собою всю водойму. Усьому живому у водоймі загрожувала б загибель.

— Я взяла скляну пляшку, налила води, щільно заткнула пробкою і винесла на мороз. Коли вода замерзла, пляшка лопнула і розкололася на шматки.

— Чому це сталося? (*Це сталося тому, що при замерзанні вода розширюється.*)

— Одного разу вчені провели дослід, подібний до цього, але замість пляшки взяли чавунну кулю, наповнили її водою, загвинтили отвори і поставили на лютий мороз. Вода, замерзаючи, розірвала кулю. Така велика сила води, що розширюється.

Зимом у сильні морози відбуваються аварії на водопроводах. Це результат дії води, що розширюється.

► **Фізкультхвилинка**

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Дослідницький практикум. Чому виникають іній на ґрунті і траві, паморозь на гілках дерев, бурульки на дахах?

— Де в природі ви бачили лід? (*На річці, в калюжі, бурульки, ожеледь, іній, візерунок на вікнах*)

— А ще бувають льодовики й айсберги. (*Ілюстрації.*)

— Давайте з'ясуємо, чому виникають іній на ґрунті і траві, паморозь на гілках дерев, бурульки на дахах?

— Іноді взимку трапляється відлига. Як ви розумієте слово *відлига*?

Відлига — тепла погода з таненням снігу, льоду.

— Так, іноді пригріє сонечко, з півдня налетить вітер і принесе відлигу. Сніг підтане, стане вологим, буде легко ліпитися. На дахах з'являться бурульки. (*Ілюстрація.*)

— А після відлиги вдарить мороз, і на снігу утвориться тверда корочка — наст, на дорогах — ожеледиця. На деревах і дротах утвориться пухнаста снігова бахрома — паморозь, а на ґрунті і траві — іній.

Напрочуд красивим стає все навкруги, особливо красиві дерева.

► **Словничок**

Наст — щільна кірка снігу на поверхні снігового покриву, що утворюється в результаті підтавання і наступного замерзання снігу.

Іній є тонким шаром крижинок, що утворюється на ґрунті з водяної пари.

Паморозь є відкладеннями льоду на тонких і довгих предметах (*гілках дерев, дротах*) при тумані.

Бурулька — шматок льоду, що звисає з конструкції будівлі, дроту, гілки дерева тощо.

2 Вікторина «Відгадай!»

- Біла морква взимку росте. (*Бурулька*)
- У вогні не горить, у воді не тоне. (*Лід*)
- За селом була вона
Вся блискуча, чарівна,
По слизьких її боках
Їдуть діти в саночках. (*Ковзанка*)
- По стежині, по дорозі
Бігти я у них не в змозі,
По снігу не йдуть як слід:
До вподоби — тільки лід. (*Ковзани*)
- Влітку відпочивають,
Взимку дітей катають. (*Санчата*)
- Рано-вранці увесь світ
Вбрався в білий оксамит.
А як вітер нападе —
Оксамит цей пропаде. (*Паморозь, іній*)

3 Правила поведінки під час занять зимовими розвагами

- Кататися можна тільки, якщо лід на річці міцний.
- Кататися можна тільки у місцях масового перебування людей.
- Майданчики для забав повинні бути відгороджені яскравими стрічками, за якими перебування людей категорично забороняється.

— Санки, лижі, ковзани — найулюбленіші речі дітей узимку. На жаль, саме вони стають причиною багатьох травм. Ні, це зовсім не означає, що не потрібно кататися на санках, ковзанах, подорожувати на лижах. Але треба знати і виконувати правила, щоб не завдати шкоди собі та оточуючим.

Коли вибирається місце для розваг, як правило, шукають пагорб чи схил, з якого будуть спускатися на санках чи лижах. Потрібно пам'ятати, що це місце обов'язково повинне бути далеко від дороги. Це піддає смертельному ризику не тільки ваше життя і здоров'я, а й безпеку оточуючих. Узимку дорога слизька, і не завжди водій транспортного засобу зможе зупинити його в потрібний момент. Пам'ятайте, що під час розваг та ігор не потрібно виконувати різні трюки. Деякі діти, катаючись, люблять похизуватися перед друзями різними способами катання. Пам'ятайте, що із заплученими очима можна зіштовхнутись із сусідом, деревом; повернувшись спиною, ти не будеш бачити куди їдеш, і не зможеш

керувати санками чи лижами, своєчасно й адекватно зреагувати на небезпеку. Небезпечно прив'язувати санки одні до одних. Саме це є причиною того, що перевернувшись, одні санки потягнуть за собою інші.

Основне, що ви повинні запам'ятати, це те, що катання на лижах, санках, ковзанах має стати веселою розвагою, а не завдавати небезпеки (*шкоди*) вашому здоров'ю.

4 Поетична хвилинка

РІЧКА СХОВАЛАСЬ

Річка сховалась: є і нема —
 Замурувала річку зима.
 Там, де рибалки кидали сіть,
 Можна сьогодні пішки ходить
 І розглядати щуки на дні,
 Наче крізь чисте скло у вікні.
 Там, де латаття влітку цвіло,
 В гості побігла стежка в село.
 Ріжуть алмазом лід ковзани
 Там, де гойдала хвиля човни.
 Січень надворі, а для дітей
 Тьохкає крига, мов соловей.

А. Качан

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Що таке лід? (*Замерзла вода*)
- Назвіть властивості льоду.
- За яких умов вода перетворюється на лід, а лід стає водою?
- Якби лід був важчий за воду, де б він знаходився в замерзаючій водоймі? Як би це відбилося на мешканцях водойм?
- Де ви бачили бурульки?
- Коли вони з'являються?
- Що таке бурулька? (*Замерзла вода*)
- Що таке іній і паморозь?
- Які правила поведінки на льоду під час катання на ковзанах, санках ви запам'ятали?

Урок 27

Тема. *Погода взимку (зміна температури, хмарність, опади)*

Мета: ознайомити учнів з особливостями погоди взимку; узагальнювати життєві спостереження дітей про зміни в природі з приходом зими; розвивати спостережливість, мовлення, творчі і пізнавальні здібності; виховувати любов до рідної природи, почуття прекрасного.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**1 Вправа «Погода»**

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Що змінилося в природі з настанням зими?
- Які фарби зникли, а які — з'явилися?
- Які звуки зникли, а які — з'явилися?
- Які запахи зникли, а які — з'явилися?
- Навкруги біле і чорне. Білі хмари плывуть по небу, білий сніг — на землі, лише темніють стовбури голих дерев та плями землі, непокриті снігом. Не чути криків пташиних зграй, кумкання жаб, дзижчання комах. Проте ми чуємо, як рипить сніг під ногами, «розмови» птахів, що залишилися на зимівлю. Зникли запахи прілого листя, аромати останніх осінніх кольорів. Але зимове повітря має особливу чистоту і свіжість.

II. Повідомлення теми і мети уроку

- Сьогодні на уроці ми розглянемо особливості погоди взимку.

III. Вивчення нового матеріалу**» Розповідь учителя**

- Як ви вважаєте, коли настає зима?

За календарем зима починається 1 грудня. Але вчені вважають початком зими 22 грудня. Сонце цього дня низько піднімається на небі, а день — найкоротший у році.

А в природі зима щороку настає в різні терміни. Перші заморозки — це ще не зима. Заморозки змінюються теплом, сніг падає і тоне кілька разів. Зима починається, коли температура повітря встановлюється нижче за нуль градусів, замерзають водойми, земля вкривається снігом. Дні стають короткими і холодними.

- З чим пов'язане загальне похолодання взимку?

Сонце стало сходити пізно, заходити рано — тому світла і тепла земля отримує мало — дні стали короткими. За короткий день сонце не встигає прогріти повітря і стоїть холод.

— Чому взимку випадають опади у вигляді снігу? (*Холодно*)

Висновок

Ознаки зимової погоди:

- стає холодніше;
 - небо частіше покрите хмарами;
 - опади випадають у вигляді снігу;
 - дні стають коротші, а ночі довші.
- » **Фізкультхвилинка**

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота в групах

Складання повідомлення про погоду.

— Яка температура повітря?

— Як виглядає небо?

— Яка тривалість дня?

— Які опади?

— Зима — найсуворіша пора року. Земля вкрита білою сніговою ковдрою. Сонце світить, але не гріє. Стоять люті морози. Дні короткі, а ночі — довгі. Небо похмуре, вкрите хмарами. Ґрунт замерз. На деревах і кущах лежить сніг. Скуті льодом швидкі річки і озера.

2 Гра «Впіймай зимовий місяць»

Серпень, листопад, травень, грудень, вересень, липень, січень, лютий, березень.

3 Гра «Прийшов лист»

Здрастуй, дядько Федір!

У село Простоквашино прийшла зима! Сонце піднімається високо над горизонтом і добре гріє землю. Щодня йдуть проливні дощі, тому снігу випало багато і він іскриться на сонці всіма барвами веселки. Деревата тішать очі своїм листям. Ми з Шариком часто бігаємо купатися на річку. Хороші зимові забави! Ми ходимо на лижах, катаємося на ковзанах, санчатах з гірки, велосипеді, граємо в сніжки, будуємо снігові фортеці, ганяємо шайбу.

Приїжджай швидше, гратимемо і зустрічатимемо разом Новий рік!

Кіт Матроскин

— Яких помилок припустився у своєму листі Кіт Матроскин?

4 Гра «Доповни речення»

Краплі води, що замерзли в зимових небесних хмарах, — це _____.

Безліч крихіток-сніжинок — це _____.
Сніжинки _____ кольору.
Найкоротший день року — _____.
Грудень починає _____. Завершує зиму _____. Середина зими — _____.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Яка погода переважає взимку?
- Як змінюється температура повітря?
- Як виглядає небо?
- Як змінюється тривалість дня?
- Що відбувається з ґрунтом?
- Що відбувається з водоймами?
- Які опади випадають узимку?

Уроки 28–29

Тема. Ожеледиця, заметіль. Народні прикмети про погоду взимку

Мета: ознайомити учнів з явищами зимової пори: ожеледицею і заметіллю, з правилами поведінки під час ожеледиці; розглянути народні прикмети про погоду взимку; розвивати мовлення, уяву, вміння спостерігати; вчити бачити красу природи взимку; виховувати інтерес до явищ природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Яка погода найчастіше буває взимку?
- Які опади бувають?
- Які явища природи можна спостерігати взимку?
- Підкресліть явища природи, характерні для зими.

Сніг, дощ, снігопад, грім, заметіль, завірюха, блискавка, ожеледь, паморозь, іній, замет, роса, мороз, відлига.

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми розглянемо явища, які відбуваються взимку, а також ознайомимося з народними прикметами погоди взимку.

III. Вивчення нового матеріалу

► Розповідь про явища зимової природи

- Біле, як сорочка,
Пухнасте, як квочка.
Їрил не має,
А гарно літає.
Що це за птиця,
Що сонця боїться? (*Сніг*)

— Діти, а як називається явище зимової природи, коли сніжинки падають тихо, спокійно? (*Снігопад*)

— Але сніг не завжди падає тихо. Часто дме вітер і тоді сніг мчить по повітрю, затримуючись біля будинків, огорож, намітає великі замети.

— Як називається такий снігопад? (*Заметіль*)

— А якщо сильний вітер реве, як звір, нічого не видно, це яке явище? (*Завірюха*)

— Що це?

- У вогні не горить і у воді не тоне. (*Лід*)

Дітям роздають лід на тарілочках.

— Що таке лід? Як це довести?

— Торкніться пальцями льоду. Що ви відчуваєте? (*У теплій кімнаті лід тане. Коли торкнешся його пальцями, то відчуваєш, що він слизький, холодний.*)

— Про які властивості льоду можна сказати? (*Холодний, слизький*)

— Коли температура повітря опускається нижче 0 °С, вода, що знаходиться на поверхні ґрунту, замерзає і перетворюється на лід. Поверхня льоду гладка і слизька.

Узимку і восени після відлиги під час похолодання, а також після замерзання мокрого снігу утворюється ожеледь або ожеледиця.

Знання про те, що лід слизький, допомагали у давнину в боротьбі з ворогами. Фортеці, як правило, були захищені від ворогів ровами з водою. Узимку, коли ворог все ж підходив до фортеці, захисники поливали водою стіни фортеці. По крижаній стіні підійнятися вгору було неможливо.

► **Словничок**

Снігопад — щедre випадання снігу.

Заметіль (метелиця, завірюха) — перенесення вітром снігу над землею.

Замет — наметена вітром купа снігу.

Ожеледиця — шар льоду (*крижана кірка*) на поверхні землі й інших предметах.

► **Фізкультхвилинка**

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота в групах

Учитель. Ожеледь — небезпечно для людей явище неживої природи. Можна посковзнутися, впасти й отримати травму.

— Давайте обговоримо правила поведінки під час ожеледиці.

1-ша група — «Чому під час ожеледі нам на дорогу потрібно більше часу?».

2-га група — «Яких правил ходьби необхідно дотримуватись під час ожеледі?».

3-тя група — «Чому під час ходьби руки повинні бути вільними?».

4-та група — «Чому потрібно бути особливо уважним на слизькій дорозі?».

Учні висловлюються.

— Під час ожеледі до школи краще виходити раніше, щоб йти обережніше, повільніше.

- Йти треба, наступаючи на всю підошву, не кваплячись.
- Шкільний рюкзак краще закріпити за спиною, а руки тримати вільними.
- Дорогу переходити в ожеледь треба особливо уважно: адже водієві на слизькій дорозі важче управляти машиною.
- Машину може занести, і водій не зможе зупинити її навіть біля «зебри», своєчасно натиснувши на гальма.

2 Таємниця сніжинок

— Подивіться навкруги. Що лежить на землі, гілках дерев і кущів? (*Сніг*)

— А що таке сніг? З чого він складається? (*Сніжинки, які падають з неба*)

— Відгадайте загадку.

- Гарна зірка сніжно-біла
На рукав мені залетіла,

Поки ніс її сюди,
Стала краплею води. (Сніжинка)

— Що таке сніжинки?

— На що вони схожі?

— Раніше вважали, що сніг — це замерзлі крапельки води, але таємниця сніжинок не була розгадана. Крапельки води можуть стати градинками, колбочками непрозорого льоду, але вони ніколи не перетворюються на сніжинки.

Високо над землею, де панує сильний холод, утворюються з водяної пари крижинки — кристали крихітних розмірів. Кристали — це ще не сніжинки. Кристали увесь час зростають і нарешті стають красивими зірочками. Вони збираються в сніжинки і падають на землю.

Ви коли-небудь спостерігали за снігопадом, за сніжинками — як вони виглядають? Усі вони відрізняються за формою, тобто за кількістю променів. Як ви вважаєте, чому сніг під ногами рипить? Це проміннячка ламаються під вагою людини.

Послухайте, як про сніжинки написала А. Волкова.

ЗИМОВА КАЗКА

Повітря стало холоднішим, тільки кружляють у веселому танку найдрібніші сніжинки. Ніжні льодяні кристалики найрізноманітніших візерунків і розмірів кружляють у вихорі. Жодна не схожа на свою сусідку: одна менша, друга більша, одна має складні візерунки, друга — ще складніші.

Один професор виявляв тільки за один день під час снігопаду від 8 до 30 різноманітних форм. Є в природі сніжинки-крихітки, вони випадають в Антарктиді, де найсильніші морози. Трапляються сніжинки-велетні, розміром з долоню. Та це велика рідкість. У переважній кількості сніжинки невеличкі. Найчастіше вони бувають у формі різних зірочок, пелюсток дивовижної квітки, орнаменту, стрілочок.

Важко описати всю красу і багатство цих найтонших витворів природи. Проте нещодавно виявили, що сніжинка завжди має 6 променів.

— Що нового дізналися про сніжинки? (Усі сніжинки мають по 6 променів.)

— Який буває розмір сніжинок?

— Які відкриття зробили вчені про сніжинки?

— Що трапилося зі сніжинкою, яка сіла вам на долоньку? (Вона зникла. Розтала і перетворилась на воду.)

— Чому? (Від тепла долонь)

3 Гра «Зимові явища природи»

— Плесніть у долоні, якщо почуєте зимові явища природи.

Листопад, гроза, снігопад, дощ, заметіль, приліт птахів, паморозь, відлига, веселка, цвітіння яблунь, приліт перелітних птахів, ожеледиця.

4 Народні прикмети про погоду взимку

- Сильно блищать зірки взимку — до морозу.
- Горобці дружно розцвірінькалися — до відлиги.
- Дим стовпом — до морозу.
- Кішка на печі — до холоднечі, кішка на підлозі — до тепла.
- Перший сніг за сорок днів до зими випадає.
- Холодна зима — спекотне літо.

5 Гра «Збери приказку»

Взимку сонце світить,	як комарів носок.
Сонце — на літо, зима —	та не гріє.
Зимою деньок,	на мороз.

6 Вікторина «Зима»

- Щедре випадання снігу називають... (*снігопад*).
- Підвищення температури вище за нуль градусів у холодну пору року — це... (*відлига*).
- Пухнаста снігова бахрома на деревах і дратах. (*Паморозь*)
- Вода, що з'явилася під час відлиги, і підталий сніг замерзають. На дорогах утворюється кірка з льоду. Це явище називається... (*ожеледиця*).
- Про що це прислів'я: «Сам біжить, а стояти не дозволяє»? (*Мороз*)
- Снігопад при сильному вітрі називається... (*заметіль*).

7 Гра «Доповни приказки»

- Узимку сонце світить, та _____.
- _____ рік кінчає, а зиму починає.
- Сніг для рослин — це _____.

8 Творче завдання. Складання казки про зиму

- 1) Поетична хвилинка.

ПЕРШИЙ СНІГ

Мов пушинки,
Порошинки,
На покрівлі,
На будівлі
Ніжно падають сніжинки...

Так легенько
 Б'ються, б'ються,
 Так тихенько
 В'ються, в'ються
 В сніговій холодній млі,
 Мов не хочуть пригорнутися,
 Мов бояться доторкнутися
 До замерзлої землі.

Г. Чупринка

— З чим порівнюються сніжинки? (*Пушинки, порошинки*)

ПРЯЛЯ

Сидить пряля та пряде
 Сніг іде-іде-іде —
 Нитка рветься де-не-де,
 А вона пряде й пряде.
 Вже напярля хуртовин
 На шапки для верховин,
 На сувої полотна,
 На завіску для вікна,
 На хустину й укривало —
 Мало-мало-мало-мало —
 Сніг іде-іде-іде —
 А вона пряде й пряде...

Л. Костенко

— З ким порівнюється зима? (*З прялею*)

— На що схожий сніг? (*На шапки, на сувої полотна, на завіску, на хустину, укривало.*)

БІЛІ ЧЕРЕВИЧКИ У ЗИМИ

Вкрив дерева білими крильми
 Морозець колючий, мов шипшина.
 Білі черевички у зими,
 Біла-біла в неї кожушина.
 Білі сани, білогриві коні,
 Білі рукавички пухові,
 Білі щоки, а уста червоні,
 Мов розквітлі маки польові.

П. Сингаївський

— З чим порівнюється мороз? (*З шипшиною*)

— Який улюблений колір зими? (*Білий*)

РЕВЕ, СВИЦЕ ЗАВІРЮХА

Реве, свище завірюха,
 По лісу завило,

Як те море, біле поле
Снігом покотилось.

Т. Шевченко

— Які звуки у завірюхи? (*Виє, реве, свище*)

ВІХОЛА

Неспокійна віхола у село приїхала.
По дорозі посріблила
Звірам брови, птахам крила.
В двері стукає і в шибку
Срібним перснем швидко-швидко:
— Відчиняйте двері, люди,
Танцювати з вами буду.

П. Король

— Що зробила віхола із природою?

МЕТЕЛИКИ

Погляньте, погляньте, яка благодать!
Дивіться: метелики з неба летять!
Квітки повмирили усюди надворі —
Морозець малює на шибках узори...
Картинкою гарною стає віконце,
Як трошки поблискає золотом сонце.
Погляньте, погляньте, яка благодать:
Метелики з неба летять і летять.

О. Олесь

— Як по-іншому можна назвати сніжинки? (*Білі метелики*)

- 2) Ознайомлення з казкою В. Сухомлинського «Хлопчик хотів приголубити сніжинку».

ХЛОПЧИК ХОТІВ ПРИГОЛУБИТИ СНІЖИНКУ

(Казка)

З неба летіла на землю сніжинка. Вона була легка, ніжна, прозора, мов пушинка. І красива, мов зірка.

На землі стояв хлопчик. Він бачив, як падає сніжинка. Хлопчик подумав: ось упаде комусь під ноги, і її затопчуть.

Ні, не треба падати сніжинці на землю. Не треба її затопчувати.

Хлопчик простяг долоню. Він захотів приголубити сніжинку. А вона впала на теплу, добру руку хлопчика й розтала. Хлопчик з жалем дивиться на руку. На долоні блищить крапелька, мов сльозинка.

- Про що розповідається в казці?
 - Чим вона закінчилася?
 - Чому це сталося? (*Хлопчик нічого не знав про три стани води: рідкий, твердий, газоподібний. Він не здогадувався, що від тепла його долоні сніжинка перетвориться на воду.*)
 - Спробуйте скласти свою казку про зиму.
- Зразок*

ЗИМА

Я бачила, як білокоса чарівниця-зима прилетіла на білому коні.

Торкнулася подихом верхівок дерев і кущів. І заіскрилися на них кришталеві шати, срібні мережані пишні сукні. Землю вкрила теплою ковдрою.

Надворі пахне морозом. У високому холодному небі повільно пливають хмари, ніби великі білі кораблі. Ясного дня сніжинки іскряться і стиха кружляють у вальсі.

Усі люблять зиму. Вона радісна і весела, вітряна і морозна. Іноді срібна і красива, а буває серйозна чи сварлива.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Які зимові явища природи ви знаєте?
- Що таке снігопад?
- Як називається снігопад при сильному вітрі? (*Заметіль*)
- Що вкриває землю? (*Замети.*)
- Як називається потепління і танення снігу зимою? (*Відлига*)
- А якщо потім ударить мороз, що можна спостерігати? (*Ожеледиця*)

Урок 30

Тема. Рослини взимку. Дерев, кущі, трав'янисті рослини взимку

Мета: ознайомити учнів з особливостями життя дерев, кущів і трав у зимовий період; вчити характеризувати стан дерев, кущів, трав'янистих рослин узимку; розвивати мовлення, увагу, пам'ять, уяву; виховувати емоційне сприйняття природи, дбайливе ставлення до природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?

- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

» Гра «Збери приказки»

Багато снігу —	та не гріє.
Сонце світить,	а зиму починає.
То сніг, то завірюха,	а мороз тріщить.
Грудень рік кінчає,	багато хліба.
Сонце блищить,	бо вже зима коло вуха.

— Давайте згадаємо, яку тему ми вивчаємо на уроках природознавства? («Зимові зміни в природі»)

— Які зимові явища відбуваються у неживій природі? (Змінюється температура повітря, вона стала нижча 0°C , ґрунт замерзнув, ночі стали довші.)

— А що таке снігопад? (Явище падіння безлічі сніжинок на землю)

— Як утворюються сніжинки? Як вони виглядають? Яку форму мають? (У природі водяна пара з повітряними потоками піднімається високо, де потрапляє у холодні шари повітря. Там перетворюється на крихітні кристали льоду. Кристали з'єднуються між собою. Сніжинки шестипроменеві, різної форми.)

— Коли ми спостерігаємо снігопад у вигляді снігових пластівців? (Коли не дуже морозно, сніжинки злипаються й утворюють снігові пластівці.)

— Коли з'являється паморозь? (У морозний день, якщо дме вологий вітер, можна спостерігати це красиве явище. На гілках дерев і інших предметах з'являються крихітні кристали льоду, які утворилися з водяної пари.)

— А де можна спостерігати морозні візерунки? (Їх можна спостерігати на вікнах у транспорті, у будинках.)

— Що нагадують морозні візерунки? (Вони нагадують казковий ліс, рослини.)

— Так що ж стало причиною таких змін у неживій природі? Пониження температури повітря, замерзання ґрунту, водоєм, випадання опадів у вигляді снігу? (Зміни пов'язані із Сонцем, його положенням на небі.)

— Діти, чи впливають явища, що відбуваються в неживій природі, на живу природу? (Відповіді учнів.)

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Відгадайте загадку.

- Всі пані скинули жупани,
А одна пані в зеленім жупані. (*Листяні дерева,
ялинка, сосна*)

— Сьогодні на уроці ми говоритимемо про рослини в зимову пору року.

III. Вивчення нового матеріалу

» Як зимують рослини

Звучить музика П. І. Чайковського «Пори року. Січень».

На дошці: ілюстрація із зображенням зимового лісу.

Учитель або підготовлений учень читає вірш А. Первомайського «Срібні дерева».

Срібні дерева,
Срібне гілля,
Сріблом пухнастим
Вкрита земля.
Срібні у синьому
Небі хмарки.
В срібних заметах
Срібні стежки.
Срібний-пресрібний
Ліс приберіг
Білочці срібній
Срібний горіх.

— Діти, прозвучала музика П. Чайковського і вірш А. Первомайського «Срібні дерева».

А тепер давайте помилуємося дивовижним зимовим пейзажем, погуляємо в зимовому лісі.

— Давайте згадаємо, які види рослин ми знаємо. (*Дерева, кущі, трав'янисті рослини*)

— Як же зимують рослини?

— Що відбувається з трав'янистими рослинами? (*Відповіді учнів.*)

— Вони відмирають, залишаючи під снігом насіння, якщо це однорічні рослини. У багаторічних трав'янистих рослин зберігаються в ґрунті цибулини і кореневища.

— Що відбувається з кущами? (*Відповіді учнів.*)

— Вони скидають листя восени, а у вічнозелених кущів (*журавлини, брусниці*) листя не міняє кольори і не опадає. Це вічнозелені рослини. (*Ілюстрації «Кущі під снігом».*) У цих кущів залишаються на гілках ягоди, які від морозу стають солодшими. А птахи і тварини знаходять під снігом смачні ягоди.

— Так яке ж значення снігового покриву для рослин? (*Відповіді учнів.*)

— Сніговий покрив допомагає рослинам пережити сувору зиму, укриває їх немов теплою ковдрою.

Послухайте, як описує зимівлю рослин у своїй книзі В. Біанкі: «У важку зимову пору природа вміє прикидатися мертвою. Замерзли трави, кущі і дерева. Замерзли, але не померли. Під мертвою ковдрою снігу вони таять могутню силу життя. Сосни і ялини зберігають своє насіння, міцно затиснувши їх у свої кулачки-пишечки».

— Отже, що дуже важливо для рослин узимку? (*Снігова ковдра.*)

— Тепер перейдемо до питання: як зимують дерева?

Улітку ви добре впізнаєте дерева за листям. А взимку? (*Спираючись на власний досвід і спостереження.*)

Розглядання ілюстрацій дерев на дошці.

— Які дерева ви впізнали? За якими ознаками? (*Ялина, сосна*)
Загадка

- Восени не в'яне, а взимку не вмирає. (*Ялинка, сосна*)

— Як називають ялинку і сосну? (*Хвойні*)

— Чому їх так називають? (*Їхні листочки дуже вузенькі, як голочки. Називаються хвоєю.*)

— Невже справді хвойні дерева не скидають листочки-хвоїнки? (*Вони опадають поступово, не всі відразу. Тому вони завжди зелені.*)

— А чому важко впізнати інші дерева? (*Немає листя.*)

— У сплячому царстві зимового лісу, на перший погляд, дерева без листя дуже схожі одне на одне. Але якщо бути уважним, то можна помітити, що у кожного дерева свій силует, свій порядок розташування гілочок. Чорні силуети дерев чітко виділяються на білому снігу, неначе намальовані чорною фарбою на білому аркуші паперу. Недарма ліс, що скинув листя, називають в народі *чорноліссям*.

Підготовлені учні розповідають про дерева (*за малюнками*).

►► Що це за дерево?

- Найлегше впізнати за білою корою. Великі гілки відходять від стовбура під гострим кутом, а молоді гілочки звисають. Бруньки дрібні, є сережки. (*Береза*)
- Гілки товсті, з великими блискучими бруньками. (*Каштан*)
- Потужні гілки утворюють округлу крону. Кора в глибоких борознах темно-коричневого кольору. (*Дуб*)
- Світло жовта кора, тонкі гілки спускаються до землі. (*Верба*)

- Легко упізнати за плодами, коричневим гладким стовбуром. Якщо немає плодів, їх склювали птахи, залишаються на гілках плодоніжки. (*Горобина*)
- Можна впізнати за темною щільною корою, яка вкрита дрібними тріщинками, а на гілках можуть висіти плоди — горішки з листочками-летючками. (*Луна*)
- Світлий стовбур, липкі бруньки. (*Тополя*)
- Дерево можна легко впізнати за насінням-вертольотиками. (*Клен*)

— Чим укритий стовбур будь-якого дерева?

— Стовбур будь-якого дерева вкритий корою. Кора — дуже важлива частина дерева, це «шкіра», яка захищає його від спеки, холоду, дощів, морозів, а ще — від проникнення всередину дерева шкідливих мікробів, грибків і комах.

Учитель розповідає про те, якою небезпекою для кори дерев загрожує відлига взимку.

— Небезпечні взимку для кори дерев відлиги. Коли сніг на дереві тане, тріщини кори заповнюються водою. Якщо вслід за відлигою буде лютий мороз, то вода, замерзаючи, зруйнує кору. На ній з'являються глибокі тріщини.

— Отже, що відбувається взимку із деревами? (*Вони сплять, закутані снігом, інеєм*)

— Узимку дерева не ростуть. Вони скинули листя і перебувають у спокої до весни. Начебто заснули. Сховані під шаром снігу, вони готуються до весни і не замерзають навіть у найлютіші морози. Земля і рослини вкриті снігом, наче м'якою ковдрою.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Проект «Моє дерево»

1) Читання віршів.

Усі дерева в інії —
У білому, у синьому.
Ростуть димки над хатами
Стовпцями волохатими.

Гілки похитує вітрець,
Снігур сніжок покльовує,
А Морозенко-пустунець
Нам вікна розмальовує.

А. Камінчук

ЗИМОЮ

Ліс в ясних коронках
у вікна зазира.
Скрізь по вітах тонких
самоцвітна гра.
Снігурів червоних
сонце золотить.
В снігових затонах
щогли верховить.
Сад у білій пні,
в кризі небеса.
Перехресних ліній
розцвіла краса.

М. Рильський

МОРОЗЕНКО

Височенько чи низенько,
В козушку чи в шубі —
Умостився Морозенко
На столітнім дубі.

От, мовляв, побавлюсь де я
Листям лопотючим —
Та й дихнув собі знічев'я
Вітерцем колючим.

Раз дихнув — і облетіли
Жолуді доспілі,
Ще дмухнув — і задзвеніли
Віти посивілі.

Потім дмухав без угаву
І згори, і з долу,
Шарпав крону кучеряву,
Зовсім охолону.

Після хуги снігової
Голо в лісі й лузі.
Тільки дуб стоїть, як воїн,
В листяній кольчuzі.

В. Скомаровський

- 2) Складання розповіді про дерево.

План

- 1) Як називається твоє дерево?
- 2) Де знаходиться твоє дерево?
- 3) Яке твоє дерево (*молоде, доросле, старе*)?

- 4) Чи прилітають до твого дерева птахи? Якщо «так», то які? Як ти вважаєш, навіщо вони прилітають?
- 5) Чи є на дереві плоди? Який вигляд вони мають, багато їх чи ні?
- 6) Хто живиться плодами цього дерева?

2 Дослідницький практикум «Як зберегти ялинку перед новорічними святами?»

- 1) Обговорення художніх творів.

Загадка

Це дерево — мов їжачок,
Вбрання у нього з колючок.
Воно стріча щороку нас
Гірляндами рясними,
Веселим сйвом прикрас,
Цукерками смачними.
Та всюди, в місті і в селі,
Несуть дорослі, ждуть малі
У кожному будинку
Прикрашену... (ялинку).

ЯЛИНКА

Раз я взувся в чобітки,
одягнувся в кожушинку,
сам запрягся в саночки
і поїхав по ялинку.
Ледве я зрубати встиг,
ледве став ялинку брати,
а на мене зайчик — плиг!
Став ялинку відбирати.
Я сюди, а він туди...
— Не віддам, — кричить, — нізащо!
Ти ялинку посади,
а тоді рубай, ледащо!
Не пуцу, і не проси!
І цяцьками можна гратись,
порубаєте ліси —
ніде буде і сховатись...

О. Олесь

ЯЛИНКА

Ось уже кілька років ми не купуємо новорічних ялинок, а прикрашаємо ту, що росте на подвір'ї біля Оленчиного вікна. Сталося це після зустрічі з Карпом Івановичем. Несли ми того вечора з базару пишне деревце. Аж тут підходить лісник.

Погомоніли ми про се, про те, а на прощання дядько Карпо й питає:

— Скільки за цю красуню?..

— Два карбованці заплатили.

— Жаль, — якось болісно зітхнув Карпо Іванович.

— Що жаль? — перепитую.

— Отаку красу нищити... І в селі, і в містах кожний неодмінно хоче придбати ялинку на свято. І навіть не подумає, що для того, аби виросла ось така, як у вас, треба щонайменше десять років чекати! Якби моя воля, то я геть би заборонив рубати й продавати ялинки.

Геть! Постоїть вона в хаті для втіхи тиждень-два — і на смітник. Хіба це по-людському?..

С. Носань

— Порівняйте оповідання і вірш. (*В оповіданні Карпо Іванович висловлює думку, що не слід вирубувати ялинок для новорічних прикрас, а у вірші думку підтверджує зайчик, відбираючи у хлопчика ялинку.*)

— Уявіть себе тим хлопчиком, що розповідає про зустріч із зайчиком.

Як би ви вчинили на місці хлопчика і зайчика?

2) Як виростити ялинку.

Усі ми звикли, що новорічне свято приходить у наш дім разом із красунею ялинкою, з Дідом Морозом і подарунками. І на цьому святі веселяться всі, невесело лише одній ялинці, яку зрубали в лісі і принесли додому, щоб на декілька днів створити святкову атмосферу, а потім викинути її на смітник.

— Чому ми вирубуємо ялинки під Новий рік?

— Скільки потрібно виростити дерев, щоб у новорічну ніч кожну квартиру прикрашала ялинка?

— Скільки років потрібно рости ялинці, щоб вона була зростом хоча б із першокласника? (*Ялинка за десять років виростає у зріст першокласника, простоїть 10 днів у квартирі на Новий рік, і її викинуть на смітник.*)

Виростіть ялинку самі!

1) Приготуйте квіткові горщики, землю, шнурочки, поліетиленові мішечки, камінці й насіння ялини.

2) У кожен горщик покладіть по 2 насінини, які присипте п'ятисантиметровим шаром землі.

3) Горщик накрийте поліетиленовим мішечком і обв'яжіть шнурочком, щоб земля залишалася вологою.

- 4) Як тільки з'являться паростки, мішечок зніміть і землю в горщику поливайте двічі на тиждень.
- 5) Улітку рослинку можна виставити на вулицю (*балкон чи сад*) або переставити на підвіконня з північної сторони.
- 6) Ялинку, яка підросте, можна висадити у відкритий ґрунт восени або навесні. Для цього необхідно викопати досить глибоку ямку, рослину висадити в ґрунт разом із шаром землі і добре полоти.

Пам'ятайте! Якщо кожен із нас урятує маленьку сосонку або ялинку, то через десятки років це відгукнеться в нашому серці вдячним і радісним дзвоником.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Що дуже важливе для дерев узимку?
- Як можна розрізнити дерева взимку?
- Як зимують трави, кущі?
- Як зберегти ялинку перед новорічними святами?

Урок 31

Тема. Тварини взимку

Мета: допомогти учням сформувати уявлення про те, як зимують тварини; показати зв'язок життя тварин із станом неживої природи і рослин; виховувати любов і дбайливе ставлення до тварин.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

» Гра «Четвертий зайвий»

- Грудень, січень, лютий, вересень.
Шуба, светр, шапка, валянки.
Береза, клен, ялина, дуб.
Заметіль, злива, завірюха, хурделиця.
— Який зимовий місяць йде зараз?

- Які ознаки зими в неживій природі?
- Чи змінилося життя живої природи?
- Як змінилося життя листяних рослин зимою?
- Чому листяні рослини на зиму скидають листя?
- Якими ми бачимо хвойні рослини взимку?
- А як зимують трав'янисті рослини? (*Наземна частина у трав'янистих рослин відмирає на зиму.*)
- Чи зустрічаються під снігом зелені трав'янисті рослини? (*Суниця, копитник, озимі хліби*)
- Чому ці рослини не замерзають узимку? (*Сніг захищає їх від морозу.*)
- Підтвердіть свою думку народною мудрістю — прислів'ями.
- Багато снігу — ... (*багато хліба*).
- Сніг на полях — ... (*хліб в засіках*).
- А як ви вважаєте, чи змінилося життя тварин зимою? (*Так! У природі все взаємопов'язано.*)

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні надворі холодно. Все вкрите снігом — і земля, і будинки, і дерева. Взимку всі намагаються сховатися від морозу і кожен по-своєму пристосувався зимувати. Сьогодні на уроці ми дізнаємося, як зимують різні тварини.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Читання віршів підготовленими учнями

ВЖЕ ЗИМА В ДОРОЗІ

Спить під листям їжачок,
Під камінчиком — жучок,
Дідусь — під кожухом,
Зайчик вкрився вухом.
Вже зима в дорозі
На скріпучім возі.

О. Богемський

ГОСТЮЄ В НАС ЗИМА

Летять, летять сніжинки
На поле, ліс і сад.
Веселий свій таночок
Танцює снігопад.
Надворі — лютий холод,
Тепла давно нема.
Заліз в копичку зайчик
І солодко дріма.

Мете хвостом лисичка
Сніжок біля сосни.
В барлозі спить ведмедик,
Солодкі бачить сні.

В. Кленц

- Про яких тварин згадується у віршах?
- Як вони проводять зиму?
- А от до нас завітала молода сорока, яка ще не бачила зими і снігу, і голосно тріщить:

«Була сьогодні в лісі, скрізь тиша, не видно улюблених комахок, гусениць, личинок, гризунів. Одні птахи відлетіли, інші залишилися, нічого не розумію».

- Давайте разом допоможемо сороці розібратися.
- Діти, де зимують комахи? *(Відповіді учнів.)*
- Які птахи залишилися?
- Які птахи відлетіли?

2 Розповідь учителя

— Біла і холодна прийшла на землю зима. Потонув у снігу ліс, і сховалися під ним плоди і насіння рослин. Немає ні соковитої трави, ні м'якого листя на деревах.

Не бояться звірі зими. Від лютої холоднечі їх рятує пухнаста шерсть. У деяких звірів змінюється її забарвлення.

Не страшний їм і голод. Хоч і немає в лісі ні горіхів, ні грибів, але білка зробила запаси ще влітку і восени. А тепер відшукує свої комори за запахом. Окрім запасів білка їсть із задоволенням насіння з ялинових шишок.

Ведмідь непогано влаштувався: спить усю зиму в барлозі і нічого не їсть.

Спить і борсук у своїй норі. У цей час вони живуть за рахунок накопиченого жиру.

Зима навела строгий лад у лісі. Деревя стоять в однакових нарядах.

Багато тварин шукають майже весь день корм, оскільки нічого не запасують на зиму. Це зайці, лосі, вовки, лисиці і зимуючі птахи. Птахи живляться бруньками, насінням, плодами дерев і кущів. Часто відшуковують корм біля житла людини.

Багато птахів узимку гине від голоду.

Жаби, ящірки, тритони, вужі й гадюки влаштовуються в ямах, норах, печерах, під старими пеньками, під купами листя, хмизу, під камінням, в погребках, в підвалах і впадають у сплячку. В одному місці збирається їх часом по п'ять, по десять, по двадцять і навіть більше. Озерні жаби зариваються в мул на дні водойм.

У печерах, дуплах дерев, на горищах старих будинків зимують кажани. Гострими кігтками задніх лапок вони чіпляються за склепіння печери чи дупла, обгортаються крильцями і повисають до весни.

► Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота в групах

Кожна група отримує картки із назвами тварин: білка, бобер, їжак, сойка, змії, лисиця, лось, миші, жаби, ящірки, кабан, вовк, дятел, заєць.

— Розподіліть тварин на 3 групи.

Роблять запаси	Впадають у сплячку	Шукають корм у природі
білка бобер миші сойка	їжак змії жаби ящірки кажан	лось лисиця кабан заєць вовк дятел

2 Гра «Четвертий зайвий»

Ведмідь, вовк, лисиця, заєць. (*Ведмідь єдиний впадає у сплячку.*)

Вовк, лисиця, лось, олень. (*Олень — дитинча, усі решта — дорослі.*)

Кішка, ведмідь, заєць, білка. (*Кішка — свійська тварина, усі решта — дикі.*)

3 Гра «Дзеркало»

— Покажіть товаришеві по парті за допомогою міміки і жестів тварину.

Ведмідь, заєць, лисиця, метелик, жаба, олень.

Відгадавши тварину, дитина розповідає, як вона зимує.

4 Гра «Хто що робить узимку?»

Кожен учень має три сигнали: чорний — спить, червоний — відлітає в теплі краї, синій — зимує в нас.

Матеріал для гри: сойка, вовк, вуж, жайворонки, лисиця, джміль, білка, борсук, заєць, жаба, ластівка, снігур, косуля, кабан, павук, ведмідь, голуб.

5 Гра «Хто зайвий?»

На дошці — малюнки чотирьох зимуючих птахів і одного перелітного. Хто зайвий? Чому?

На дошці — малюнки чотирьох тварин, що взимку сплять, і малюнок лося. Хто зайвий? Чому?

6 Робота в парах

1) Підкресліть перелітних птахів.

Зозуля, гуси, журавлі, повзики, вівсянки, ластівки, горобці, синиці, голуби, солов'ї, лелеки, граки, шпаки.

2) Підкресліть, що ви покладете у годівничку птахам?

Гарбузове насіння, пшоно, підсмажене соняшникове насіння, зерно, крихти хліба, насіння бур'янів, солоне сало, насіння клена, кавуна, дині, конопель, цукерки.

3) Яких тварин можна зустріти взимку? Підкресли.

Ведмідь, лисиця, їжак, мурашка, бджола, кріт, заєць, лось, косуля, вуж.

7 Тестування

1) На зиму змінює хутро:

- а) ведмідь;
- б) заєць;
- в) борсук.

2) У зимову сплячку впадає:

- а) білка;
- б) ведмідь;
- в) вовк.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Які звірі взимку майже весь день проводять у пошуках корму?

— Які тварини користуються своїми запасами?

— Які тварини на зиму засинають?

— Які тварини для маскуванню змінюють забарвлення?

— Де зимують риби і жаби? *(Вони проводять зиму у водоймах під шаром льоду.)*

— Де зимують комахи?

Уроки 32–33

Тема. Птахи і звірі взимку. Турбота людей про тварин узимку

Мета: дати уявлення про те, як зимують дикі звірі і птахи; вчити розпізнавати зимуючих птахів своєї місцевості; обговорити, як можна допомогти тваринам; розвивати мовлення учнів; виховувати допитливість, любов до природи рідного краю, до тварин, що мешкають у лісах.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**1 Вправа «Погода»**

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення**» Гра «Так чи ні?»**

- Сонце стоїть низько на небосхилі. *(Так)*
- Річки й ставки вкрились льодом. *(Так)*
- Падають рясні дощі. *(Ні) (Сніг)*
- Небо часто вкривають темні хмари. *(Так)*
- Всі дерева стоять голі. *(Ні) (Хвойні дерева зелені.)*
- Повітря надворі тепле. *(Ні) (Холодне)*
- На землю падає сніг. *(Так)*

— Які зміни сталися в неживій природі з приходом зими?
(Сонце з'являється ненадовго, піднімається невисоко, дає мало тепла і світла, похолоднішало, річки замерзли, опади — сніг.)

— Безумовно, зміни в неживій природі вплинули на життя птахів, звірів і інших тварин.

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми говоритимемо про життя звірів і птахів узимку.

III. Вивчення нового матеріалу**1 Птахи взимку**

— Як називають птахів, які залишаються у нас на зиму? *(Зимуючі)*

— Яких птахів ви бачили взимку? *(Ілюстрація)*

— Чому вони не відлетіли в теплі краї? *(Птахам страшний не холод, а голод. Вони можуть знайти собі корм узимку. Ці птахи живляться насінням рослин, ягодами.)*

— Як людина допомагає птахам пережити важку зиму?

— Підніміть руки, у кого є годівниці? *(Дуже легко зробити з пакета, з пластмасової пляшки.)*

ГОДІВНИЦЯ

Ми завчасно, як годиться,
ледь упав легкий сніжок,
змайстрували годівницю
на зимівлю для пташок.

І сьогодні у віконці
бачать доня і синок,
як природи охоронці
прилітають у садок.

О, горобчику й синичко,
пам'ятаємо про вас:
нам — турбота невеличка,
вам — підмога в лютий час.

— Який корм ви кладете у свої годівниці? (*Насіння, крихти хліба, зерно, крупу, шматочки сала*)

— Молодці! З такими дбайливими друзями жодна пташка не загине від голоду.

— Розкажіть, які птахи прилітають до вас на годівницю?

Загадка

- Відгадайте, дітки, хто
Має носик-долото,
Хто комах з кори виймає
Про здоров'я лісу дбає. (*Дятел*)

— Чим узимку живиться цей птах? (*Відповіді учнів.*)

— Дятел видовбує з-під кори дерев шкідливих комах, а у хвойних лісах він харчується насінням шишок.

— Чи бачили ви дятлово кузню?

Дятел встромляє шишку в розколину стовбура чи пенька і довбає її дзьобом, виколупуючи з них насіння, а самі шишки викидає. За зиму може назбиратися декілька тисяч розбитих шишок.

Загадка

- Жовтогруді щибетушки
Купили чорні капелюшки,
А ще мають білі щічки,
Називають їх... (*синички*).

— Синиці своїм сильним дзьобом проникають у тріщини кори дерев і дістають яйця і личинки комах; видовбують насіння з шишок. Підлітають до кватирки хати і клюють продукти: сало, масло, сир. Відвідують годівниці. Вони мають сильні товсті лапи

з міцними пальцями і заломленими кігтями — причіплюються до будь-якої гілки дерева і гойдаються вниз головою, заглядаючи у щілини, витягуючи заціпенілі комахи. Синиці дуже ненажерливі: за добу з'їдають стільки, скільки важать самі. Восени і взимку синиці заготовляють корм про запас, ховаючи комах, плоди, летючки клена, горішки липи у щілини і тріщини кори. Тоді взимку знаходять хоча б частину запасів.

Загадка

- Галаслива і криклива,
Яскрава і красива.
Свої комори забуває,
А білчині розгрібає. (*Сойка*)

— Сойка робить значні запаси жолудів на зиму (*до 4 кг*). Запаси жолудів і горішків бука ховає в свої комори — ховає під опале листя, в мох, під кору дерев. А потім шукає комору, розкопуючи сніг під деревами. Якщо не знайде, то жолуді проростають. Або ці запаси знаходять лісові звірі. Ще сойки їдять ягоди, насіння, комах.

А сороки люблять жолуді. Крім того вони поїдають насіння кавунів, динь, огірків, яблука.

Загадки

- Маленький, сіренький на соняшник сів,
Надзьобався добре й далі полетів. (*Горобець*)
- Одяг сіруватий, повадки вороваті,
Крикуха хриплавата —
Відома всім персона.
Звичайно, це... (*ворона, гави*).

— Горобці і гави наближаються до житла людини, де їм легше прогледуватися і пережити зиму.

По снігу стрибають горобчики. Вони настовбурчилися, розпушилися (*у них виріс густий шар пуху*) — стали схожі на м'ячики. Стрибають, крихти збирають.

Гави (*ворони*) гуляють перевальцем. Між ними метушаться галки. Так і хочуть щось украсти. Обступлять собачу миску і крадуть їжу.

А ще до нас прилітають снігурі, омелюхи. Сідають на дерева горобини, кущі калини, черемхи і поїдають яскраві плоди.

СНІГУРІ

Подивися: у двері
В чорних шапках снігурі,

Ще й червоні фартушки
 Одягли собі пташки.
 Значить, сніг і холоди
 Наближаються сюди,
 Снігурами через те
 Їх тепер і ви звете.

Г. Демченко

— Снігурі — червоногруді пташки з чорною шапочкою на голові. Прилітають до нас із далекої півночі. Узимку їдять різні ягоди, насіння бур'янів. Коротким і товстим дзьобом снігурі вилущують насіння ясеня, горобини. Гніздяться у хвойних лісах. Ці птахи — окраса нашої природи.

Ось погляньте, годівничка.
 Це маленький стіл для пташок,
 А на ньому різні страви.
 Горобці, синички, гави!
 Прилітайте на обід!
 У їдальні вільний вхід.

— Допоможемо зимуючим птахам! Виготовимо власноруч годівничку і насиплемо корму для птахів.

2 Народні прикмети про погоду взимку, пов'язані із птахами

- Горобці дружно збирають пух і пір'я біля курників, утепляють свої укриття — через декілька днів настануть люті морози.
- Горобці купаються в снігу — до дощу.
- Синиця зранку починає пищати — чекай морозу.
- Ворона каркає уранці на верхівці дерева — до завірюхи.
- Галки і ворони кричать безперервно — буде снігопад, а можливо і заметіль.
- Якщо ворони сідають на сніг або на дерева головою в різні боки — буде безвітряний день.
- Якщо ж сідають в один бік головою на сук потовще і ближче до ствола дерева — буде вітер. І дутиме з того боку, в яку ворони повернули голови.
- Дятел рано стирчить (*стукає*), в січні ще — до ранньої весни.

3 Звірі взимку

— Діти, а кому в зимовому лісі так само важко, як і птахам? Чому їм так само важко? (*Стало холодно, випав сніг, а під ним сховалися плоди, насіння, немає соковитої трави, немає листя на деревах.*)

Підготовлені учні розповідають про життя звірів узимку. (*Розповіді супроводжуються показом ілюстрацій.*)

1) Розповідь про білку.

- Хто по ялинках вправно скаче
І злітає на дуби?
Хто в душлі горіхи ховає,
Сушить на зиму гриби? (*Білка*)

— Живе білочка в дуплі. Воно не дуже велике, але сухе, вистилене мохом, сухим листям. Буває, що в люті морози декілька білок сплять в одному гнізді, зігріваючи одна одну і заткнувши мохом вхід. Білка запасає гриби і горіхи ще влітку і восени, а тепер тільки відшукує свої комори. Завжди знайде по запаху приховані в снігу і в моху горіхи. З великим задоволенням їсть і насіння з ялинових шишок, яких у лісі дуже багато. Часто її запасами годуються інші лісові звірі.

— Які ще тварини роблять запаси на зиму? (*Миші, бобрі, полівки*)

2) Розповідь про лисицю.

- Хвіст пухнастий,
Хутро золотисте,
У лісі живе,
У селі курей краде. (*Лисиця*)

— По снігу, навіть глибокому, лисиця ходить без зусиль. Із-за малої ваги вона майже не провалюється.

На зиму в неї відростає густа шуба, яка рятує від морозів. Ось з їжею взимку погано. Немає жаб і пташенят, поховалися в нори миші і полівки. Лисиця запасів на зиму не робить. Полює вона в полі, де вітер здуває сніг. Ретельно обнюхує сніг, нірки мишей відшукує. Під снігом їх не видно, але її чуйні вухка почують, де під снігом мишка прошурхотіла. Так мишами в основному і годується всю зиму. Ще вона полює на зайців. Але не завжди може розкопати нірку мишки під снігом або ушіймати зайця, тому, як і інші тварини, часто голодує. Взимку в лисиці під будь-яким кущиком будинок: згорнеться клубочком у снігу, прикриє своїм пухнастим хвостиком ніс, щоб не замерзнув, і спить.

3) Розповідь про лося.

- Тварина рогата,
І рогів багато. (*Олень, лось*)

Лось — лісовий велетень. Вага його зазвичай досягає 400 кілограмів. Такому звірові потрібно багато їжі. Взимку добувати її дуже складно. Повільно бродять лосі серед кущів і молодих дерев, об'їдаючи їх гілки. Але цей корм малопоживний. Час від часу лось

відпочиває, закопавшись у рихлий сніг. А потім знову за їжу. Чи день, чи ніч — для лося неважливо: він живе за власним розкладом. Бура товста шкура, хоча і не пухнаста, надійно захищає його від морозу.

4) Розповідь про вовка.

- По полю гуляє, овечок хапає
І нас лякає. (*Вовк*)

— Узимку через нестачу їжі вовки стають менш обережними. На полювання іноді виходять навіть удень, близько підходять до селищ, нападають на худобу. Вовки добре відчують запахи і чують навіть слабкі звуки. Це допомагає їм відшукувати здобич, а сильні ноги — переслідувати тварин, що швидко бігають.

— Які ще тварини ведуть активний спосіб життя і добувають собі корм узимку? (*Заєць, кабан*)

5) Розповідь про зайця.

- Біжить чимчик по долині
У сірєнській кожушинці. (*Заєць*)

— По глибокому снігу скачками пересувається заєць від одного куца до іншого. Взимку він став білим. Шубка його тепла, густа. У нього немає свого будинку. Спить заєць на снігу, ховається від ворогів теж на снігу. А в люті морози і бурани він забирається в снігові нори-печери під поваленими стовбурами дерев, серед засипаних снігом кущів. Запасів на зиму заєць не робить. Доводиться гризти гірку кору осик і жорсткі гілки. Живе заєць надголодь, чекає, коли навалить більше снігу. Падає сніг на гілки дерев і кущів, пригинає їх до землі. Ось тепер заєць може поласувати молодою корою і тонкими гілочками. Чим більше снігу взимку, тим зайцям краще.

— Отже, стрибає по гілках білка, бігає по сліду мишей лисиця, ховається від ворогів заєць. А де ж зараз ведмідь?

6) Розповідь про ведмедя.

- Влітку ходить без дороги
Біля сосен і беріз,
А взимку він спить у барлозі,
Від морозу ховає ніс. (*Ведмідь*)

— Ведмідь за осінь наростив під хутряною шубою товстий шар жиру. Цей жир і гріє, і живить його взимку. Ведмідь зазвичай улаштовує собі барліг під коренями ялини чи іншого дерева, що звало бурею. Підкопає землю, щоб ямка вийшла глибша, нанесе в неї мох і кору ялини, приткне гілок до коренів і заляже спати до весни. Потім барліг снігом занесе. Ведмідь на одному вусі спить,

іншим слухає. Ведмедиця зимує разом з ведмежатами в одному барлозі. Взимку, в січні або лютому, у старших ведмежат з'являються молодші братики або сестрички, зовсім крихітні, розміром з рукавицю.

— А хто знає, як ведмедя в народі називають? (*Клишоногий*)

— Чому? (*За незграбність*)

— Говорять, що ведмідь узимку смочче лапу. Чому?

Існує думка, що в лютому з голих ступень ведмедя сходить стара, груба шкіра, а молода ніжна тонка потребує зігрівання. Облизуючи язиком підошви, ведмідь прищмокує губами. Ось і здається, що ведмідь смочче лапу, а насправді він зігріває її.

— А хто ще, як і ведмідь, спить узимку? (*Бурундук і борсук*)

— Чому вони сплять узимку? (*Їм важко знайти корм.*)

— Правильно, але на відміну від ведмедя бурундук і борсук з осені роблять запаси. Узимку прокидаються, поїдять запасів і знову засинають.

— Діти, а хто знає, як проводять зиму їжаки, ящірки, жаби, змії? (*Ці тварини взимку знаходяться у сплячці.*)

— А що таке сплячка? (*Це глибокий і триваліший сон, коли знижується навіть температура тіла.*)

7) Розповідь про їжака.

- Хоч не шию я ніколи,
Та голок в мене доволі. (*Їжак*)

— У лісі тиша, усе вкрито снігом. На пагорбі — самотня береза. Її гілки звисилися прямо до заметів. Біля самого стовбура берези намело невелику гірку снігу. Там нірка їжака. Восени їжачок любить добре поїсти: потрібно накопити жир на зиму, щоб було чим житися під час зимівлі. На зиму їжак улаштовується в затишному місці в сухому листі і траві: згорнеться клубочком і спить до весни.

— Як ви вважаєте, як живеться взимку в лісі звірам — добре чи погано?

— Чому погано? Чому добре?

— Правильно, холодно і голодно звірам у лісі взимку. Тому в нашій країні є така професія — лісник. Лісники піклуються про лісових звірів. Для зайців ще влітку запасують віники з молодим листям. Не відмовляться зайці і від сушених гілок горобини, малини, тополі.

Для лосів підрубують молоді осики, сохаті люблять також гілки горобини і сосни.

Для кабанів залишають коренеплоди: буряк, ріпу, жолуді.

Підгодовують узимку і бобрів. Адже при недостатчі припасів бобри повинні через продушини вибиратися на лід. Бобри живляться осокою, черемхою, дубом, тополею.

Щоб допомогти риbam узимку, в льоду роблять лунки. А щоб вода швидко не замерзала, в неї кладуть пучки соломи і присипають снігом.

Давайте і ми допоможемо звірам у цей холодний і голодний час. Звірів, як і птахів, узимку треба підгодовувати.

► **Фізкультхвилинка**

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Гра «Так — не так»

Чи вірите ви, що:

- взимку у ведмедиці народжуються ведмежата;
- білка всю зиму спить у дуплі;
- заець узимку живиться тими запасами, які він приготував з осені;
- лисиця ловить мишей під снігом.

2 Вікторина «Чи знаєш ти птахів?» (за малюнками)

- 1) Якого птаха називають лісовим лікарем? (*Дятел*)
- 2) Який птах висиджує пташенят узимку? (*Шишкар*)
— А як ви вважаєте, чому шишкар виводить своїх пташенят узимку, а не влітку?

Шишкарі живляться насінням шишок. Узимку багато корму для пташенят, оскільки дозріло насіння шишок. А гніздо у шишкаря тепле, і мама, як пухова ковдрочка гріє, тому мороз не страшний.

- 3) Який птах пересувається, притискаючись до ствола, немов повзе по корі? (*Повзик*)
- 4) Якого птаха називають санітаром? (*Ворона*)
- 5) Голівка у цієї пташки в чорній шапочці, а грудка яскраво-жовта. Вона охоче їсть несолоне сало, м'ясо, рибу. (*Синиця*)
- 6) Якому птахові дали назву за властивість з'являтися з першим снігом? (*Снігур*)
- 7) Якого птаха називають компанійським? (*Горобець*)

3 Робота в парах

Хто чим живиться?

кора і гілки	птахи
насіння і ягоди	білки і птахи
горіхи	кабани
жолуді	лосі, зайці, олені

4 Творча вправа «Розмальовка»

— Згадайте, які шубки мають ці тварини взимку. Розфарбуйте звірів кольоровими олівцями.

- Я веселенький звірок: плиг з ялинки на дубок. (*Білка*)
- Влітку наїдається, взимку висипається. (*Ведмідь*)
- Живе в лісі; хижа, дика, душить курей та індиків. (*Лисиця*)
 - Зимою в білому, як сніг,
А літом в сірому гуляє.
Вловить його ніхто не зміг,
Тому що довгі ноги має. (*Заєць*)

5 Гра «Складіть речення»

птахи хворіють Взимку і голодні гинуть. часто (*Взимку птахи голодні, часто хворіють і гинуть.*)

— Важко знаходити птахам корми під час снігопадів, заметілей, в люті морози. Як людина повинна допомагати птахам пережити зиму? (*Підгодовувати, розвішувати годівниці.*)

6 Гра «Голос птахів»

— Відобразіть голос птахів.

Ворона, зозуля, горобець, півень, голуб, сова.

7 Гра «Перелітні і зимуючі птахи»

— Якщо птахи перелітні, то покажіть, як вони відлітають у теплі краї, а якщо зимуючі — сядьте на стілець.

Лелека, грак, сова, сорока, ластівка, журавель, дятел, ворона, шпак.

8 Гра «Чи знаєш ти народні прикмети?»

1) З'єднати початок прикмети з кінцівкою.

1	Синиця зранку починає пицати —	1	буде сніг.
2	Білка по верхівках скаче —	2	чекай морозу.
3	Якщо ворони і галки в'ються в повітрі —	3	буде гарна погода.
4	Ворони і галки сідають на землю —	4	до відлиги.

(Правильні відповіді: 1 — 2; 2 — 3; 3 — 1; 4 — 4)

2) Дописати прикмети.

- Вовки виють біля житла — ... (*до морозу*).
- Горобці купаються в снігу — ... (*до дощу*).
- Ворона каркає вранці на верхівці дерева — ... (*до завірюхи*).

9 Тестування

1) Хто живиться корою дерев?

- а) Заєць;

- б) лисиця;
- в) вовк.
- 2) Хто взимку смокче лапу?
 - а) Кабан;
 - б) лось;
 - в) ведмідь.
- 3) Хто найнебезпечніший ворог мишей?
 - а) Кабан;
 - б) лось;
 - в) заєць;
 - г) лисиця.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

Холодно взимку зайчатам і білці,
песику в будці, в сараї корівці...
Мерзнуть у котика лапки і вуха,
мерзне ворона в лиху завірюху.
Як допоможемо дружно, малята, —
виживуть взимку птахи і звірята.

Л. Левченко

- Що нового дізналися на уроці?
- Хто допомагає тваринам узимку?
- Які птахи зимують у нас?
- У якого звіра взимку народжуються дитинчата?
- Який птах виводить узимку пташенят?

Урок 34

Тема. Екскурсія. Спостереження за природою взимку. Практична робота. Спостереження за формою сніжинок за допомогою лупи

Мета: провести спостереження за станом дерев і кущів, трав'янистих рослин, за життям тварин, сніговим покривом; розвивати спостережливість, уважність; виховувати інтерес до спостережень за природою.

Обладнання: лопата для розкопування снігу; вуличний термометр; лупа; годівниці і корм для птахів.

ХІД ЕКСКУРСІЇ

I. Поетична хвилинка

ПЕРШИЙ СНІГ

— Мамо, мамо, ти поглянь,
Як надворі біло!
Скільки тих метеликів
Раптом налетіло.

Ще такого не бувало!
Просто мене здивувало!
Щоб легіло, коливало
Й не переставало!

— Ні, це просто йде сніжок,
Та такий лапатий,
Крильцями тріпоче він,
Білий, пелехатий.

О. Туманян

ЗМЕРЗЛА ЗИМА

Морозом дихає зима.
Та, мабуть, змерзла вже й сама!
Бо закрутила білі
У танці заметілі.
Без рукавичок хуга
У руки змерзлі хуга.
Прохає завірюха
Позичити кожуха.
І тільки діввора
Кричить зимі: — Ура!

В. Верховень

СНІЖИНКИ

Тоненькі сніжинки
На мене сідають,
Мене за ялинку,
Напевне, вважають.
Не знають сніжинки —
Смішинки тоненькі,
Що я — не ялинка,
А просто — Оленка!

А. Костецький

ЗИМА І СТРУМОК

Із гори біжить струмок,
А навстріч йому зима
Крижаний несе замок,
Тільки ключика нема.
Зачиня струмок дверима —
Він собі біжить під ними,
Ще й приспівує струмок,
Повен сонячних думок.

К. Сухоцька

Загадки

- Прийшла до нас бабуся
У білому кожусі.
Поля причепурила —
Пухнастим снігом вкрила.
Вгадайте — хто вона
Бабуся чепурна? (*Зима*)
- Стало біло навкруги —
Я розтрушую сніги,
Наганяю холоди,
Води сковую в льоди,
В дружбі з дітьми я всіма.
Здогадались? Я — ... (*Зима*).
- Сніг на полях
Лід на річках.
Метелиця гуляє.
Коли це буває? (*Взимку*)
- Взимку вкрили ми навкруг
Ліс, дорогу, поле й луг,
А як сонце припече —
Ми струмочком потечем. (*Сніжинки*)
- Хоча сам не біжить,
А стояти не велить. (*Мороз*)

— Яка пора року настала?

— Подивіться на ліс (*парк*) і порівняйте його вигляд із тим, як він виглядав восени.

II. Проведення спостережень

Спостереження краще проводити в групах.

1-ша група — метеорологи.

Завдання:

- скласти опис погоди за поданим планом.

План

- 1) Стан неба.
- 2) Висота Сонця.
- 3) Температура повітря. (*Вимірювання за допомогою термометра*)
- 4) Опади.
 - Визначити, які зміни відбулися у погоді порівняно з осінню;
 - під лупою розглянути будову сніжинок;
 - поміркувати, яке значення має сніг взимку.

2-га група — дослідники рослин.

Завдання:

- за корою дерев, гіллям визначити назви дерев, які ростуть на заданій ділянці;
- оглянути гілки листяних рослин, знайти на них бруньки;
- дослідити, на яких деревах листя залишилось зеленим;
- визначити, у якому стані знаходяться трав'янисті рослини;
- розкопати сніг, розглянути зимуючі трав'янисті рослини і кущі, подивитися як виглядає листя;
- постежити і відповісти на питання: «Чи змінюють листя хвойні дерева?»

3-тя група — дослідники тварин.

Завдання:

- дослідити, які тварини ведуть активний спосіб життя;
- чи помітили комах і чому;
- чим харчуються птахи взимку;
- як люди допомагають птахам перезимувати.

4-та група — народознавці.

Завдання:

- пригадати, які є зимові народні прикмети.

III. Обговорення результатів спостережень.

Підсумок екскурсії

Під час перевірки спостережень учитель підкреслює, що у дерев, кущів і трав'янистих рослин є бруньки, з яких навесні розвинуться листя і паростки.

— Чому зимою рослини не замерзають?

Учні розповідають про захисну роль снігового покриву, про те, що рослини затримують здування снігу з поверхні землі.

Учитель пропонує учням «послухати ліс». Діти доходять висновку, що взимку в лісі тихо, не чути щебетання птахів. Потім учитель звертає увагу дітей на сліди птахів і пропонує пошукати ідальню дятла, повідомивши, що дятел розкльовував шишки в певних місцях.

Учитель читає або розповідає оповідання Ю. Старостенка «Коли люта зима».

КОЛИ ЛЮТА ЗИМА

Ой лукава буває зима!

Спершу-то ніби нічого, навіть утішно: кружляють у повітрі такі собі літачки. Але потім повалить густий лапятий сніг, візьметься мороз. Замурує на деревах кожну шпаринку: спробуй-но дістанься якоїсь комахини...

І приходиться до пташок страшна біда. Сяде воно голодне довгу ніч ночувати, а як обутріло — несила й крилець звести. Не раз бува, що вивелось синичок у кубельці цілий гурт, а минає зима — двійко-трійко лишається.

Отож коли повіє лихом, якась мудра синиця враз ударить на сполох: «Ці-ці-рінь».

І подається дрібне лісове птаство слідом за нею до людського житла: тут сипне хтось жменю насіння, там, либонь дощечку приладнали й насипали смачних зернят. Поки хати засвітять свої жовті вікна, пернате товариство і поснідає, і пообідає, й повечеряє разом. Десь під стріхою чи на теплому горіщі й обночуються...

А як настане весна, а слідом за нею й літечко красне, синиці добрим людям віддячать: усіх хробаків та гусінь у садках винищать. Яблука ростимуть великі та смачні!

— Чому зима лукава для пташок? *(Немає їжі.)*

— Куди летить лісове царство зимуючих пташок узимку? *(До людського житла, щоб знайти поживу.)*

— Як люди допомагають пташкам? *(Вішають годівниці.)*

— Як віддячать синички навесні людям за їх доброту?

Висновок. З приходом зими стало холодно, земля вкрилася снігом, листяні дерева і кущі стоять без листя, але вони продовжують жити, на них є бруньки, з яких навесні розвинеться листя.

Зима — важка пора року для звірів і птахів, оскільки стає холодно, зменшується кількість корму, тому тварин треба підгодувати.

Учні розвішують годівниці і насипають у них корм.

ПРИРОДА НАВЕСНІ

Урок 35

Тема. Весна та її ознаки

Мета: ознайомити учнів із весняними явищами у неживій природі; вчити спостерігати, характеризувати ознаки неживої природи навесні; розвивати уяву; виховувати любов до природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Яка пора року закінчилася?
- Згадайте, які основні ознаки зими в природі вам відомі?
- Який місяць закінчився?
- Відгадайте загадку.

- Привітанням журавля
Я пробуджую поля,
Я розтоплюю сніги,
Щоб ожило все навкруги.
Відгадайте, хто вона,
Ця красуня чарівна? (*Весна*)

— Про яку пору року йдеться у вірші? (*Про весну*)

— Дійсно, після суворої красуні-зими з її морозами, хуртовинами, іскристими снігами і дзвінкою кригою до нас приходить весна. Про це ми з впевненістю стверджуємо, подивившись на календар 1 березня.

Ось уявіть, що календар зник. Невже весна не прийде, чи ми не помітимо її прихід?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Отже, сьогодні на уроці ми маємо з'ясувати, які явища у природі вказують на прихід весни, якими є її головні ознаки, прикмети.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Робота над загадками

— Спочатку згадаємо назви весняних місяців по порядку. Послухайте загадки про весняні місяці.

- Ще вітер зимовий
З дощем загуде,
Ще сніг острівками
Блищить де-не-де.
Береза сережки
Свої розпускає.
Чи ви здогадались,
Коли це буває? (*Березень*)
- Вже пташки повернулися
В наш край.
Про весну співають,
Поле й гай.
Ніжаться на сонці
Трави, квіти,
Вже настав ласкавий
Місяць... (*квітень*).
- А в цім місяці підряд
Маємо багато свят.
Зеленіють буйно трави.
То іде веселий... (*травень*).

2 Ознаки весни в неживій природі

— Які ознаки весни ви почули в загадках?

• Сонце

— Як світить сонце навесні?

— Чи змінилася висота сонця над горизонтом?

— Чи змінилася тривалість дня?

(*Сонце світить яскравіше, ніж узимку; з кожним днем гріє все сильніше; набагато вище піднімається над горизонтом, ніж узимку; дні стають довшими; теплішає.*)

— Чи однаково сонце гріє землю в усі весняні місяці? (*Ні*)

— Який весняний місяць найхолодніший? (*Березень*) Найтепліший? (*Травень*) Чому? (*У травні Сонце знаходиться вище над горизонтом, ніж у березні, тому в травні тепліше.*)

- Небо

— Яке за кольором весняне небо?

— Чи є на небі хмари? Які вони?

— Які опади випадають навесні?

Небо блакитне, високе, по ньому плывуть білі легкі хмари, у березні — сніг, у квітні — сніг і дощ, у травні — дощ.

— Чи бувають навесні грози? Коли? (*У кінці квітня, в травні*)

- Сніг і лід

— Що відбувається зі снігом навесні?

— Що сталося з льодом на річках навесні?

— Чому?

— Де залишилося більше снігу?

— Чому?

— Оскільки стає тепліше, сніг тане. Лід на водоймах темніє, вкривається тріщинами, тане.

- Ґрунт

— Що відбувається навесні із ґрунтом?

Навесні ґрунт відтає. У ньому накопичується багато вологи від снігу, що тане, поступово ґрунт на поверхні підсихає, а в глибині залишається вологим.

— Отже, які зміни в неживій природі відбуваються навесні, як вони пов'язані між собою? (*Сонце все вище піднімається над лінією горизонту, тому дні стають довшими, Сонце сильніше гріє землю, тому тане сніг і лід.*)

3 Ознаки весни в живій природі

— Які зміни відбуваються в живій природі з приходом весни?

— Що відбувається з деревами і кущами навесні?

— На листяних деревах і кущах набрякають бруньки; з'являються сережки, квіти, потім з'являється листя. У хвойних дерев міняється колір кори, хвої.

— Що відбувається з трав'янистими рослинами?

— Землю вкриває молода травичка, багато рослин починають цвісти.

— Що відбувається з комахами? (*З приходом тепла комахи вибираються зі своїх укриттів.*)

— Які зміни сталися в житті птахів?

— Які зміни сталися в житті звірів?

— Отже, зміни в живій природі навесні пов'язані зі змінами в неживій природі. Сонце вище, ніж узимку. Дні стали довшими. На вулиці потеплішало. Небо навесні блакитне, високе. Хмари білі, легкі. Сніг і лід тане. На річках льодохід, повінь. Навесні в різні місяці йде то сніг, то дощ. У травні гримить перша гроза. Ґрунт відтає, на деревах з'являються бруньки, а потім клейкі листочки. Зацвітають первоцвіти. З'являються комахи. Повертаються перелітні птахи. Лісові звірі виводять потомство.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Слухання вірша

— Послухайте вірш А. Костецького і спробуйте запам'ятати якомога більше весняних явищ.

Все прокидається поволі,
Зі сну зимового встає.
Радіє гай, радіє поле,
Земля поталу воду п'є.
Скресає і щезає крига,
Бурульки падають з дахів.
А вітерець прозорокрилий
Додому підганя птахів.
У лісі, на галяві теплій,
Поміж ялинок запахних,
Уперше спалахнув метелик,
Тендітний вогничок весни.

— Які весняні явища запам'ятали?

2 Гра «Знайди помилку»

- Навесні дні стають коротшими, а ночі довшими.
- Сніги розпускаються.
- Сонечко тане.
- З'являються перші весняні бурульки.
- На деревах набухають квіти.
- Птахи прокидаються від зимового сну.
- Звірі повертаються з теплих країв.

Діти спочатку слухають речення, потім, виправляючи помилки, називають правильно ознаки весни.

- Навесні дні стають довгими, а ночі коротшими.
- Листочки розпускаються.
- Сніг тане.
- З'являються перші весняні квіти.

- На деревах набухають бруньки.
- Звірі прокидаються від зимового сну.
- Птахи повертаються з теплих країв.

3 Гра «Назви зайве слово»

Березень, січень, квітень, травень.
Ведмідь, їжак, журавель, білка.
Лелека, ворона, ластівка, лебідь.

4 Гра «Підкресли прикмети весни»

- Сонце світить яскраво;
- небо ясне, блакитне;
- теплий дощ;
- ніч стає довшою;
- підвищується температура повітря;
- прокидаються після сплячки тварини;
- на деревах бубнявлють бруньки;
- зацвітають проліски.

5 Гра «Поясни народні прикмети»

- Як не лютуй, а на весну брів не хмур.
- Весна — днем красна.
- Весна відмикає дерева й води.
- Березень березовим віником зиму вимітає, а весну в гості запрошує.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Назвіть весняні місяці.
- Які зміни відбуваються в неживій природі навесні?
- Які зміни відбуваються в живій природі навесні?

Урок 36

Тема. Планування спостережень за природою навесні

Мета: вчити учнів спостерігати за природою навесні в групі та індивідуально, пояснювати зв'язки у живій та неживій природі навесні, описувати красу природи навесні та позитивні емоції, які вона викликає; розвивати спостережливість, уміння аналізувати і робити висновки; виховувати інтерес і дбайливе ставлення до природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?

- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

1) Підкресліть природні явища, характерні для весни.

Заєць змінив свій колір з білого на сірий. Білка запасає їжу. День дорівнює ночі. Тане сніг. Птахи летять на північ. Дзюрчать струмки. День довгий. Мороз. Тепло. Яскравіше світить сонце.

2) Слухання веснянки.

Весна прийшла!
 А вже весна, а вже красна
 Та й три вітри нам принесла!
 Та й три вітри нам принесла!
 Один з дощем, другий з зелом,
 А третій з сонцем і теплом!
 А третій з сонцем і теплом!
 Що сонечко пригріває,
 А зимоньки убуває!
 А зимоньки убуває!
 Що зимоньки убуває,
 А весноньки прибуває!
 А весноньки прибуває!

- Коли настає весна?
- Назвіть весняні місяці.
- Коли ви помітили перші ознаки весни?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми з'ясуємо, як спостерігати за весняними явищами в природі.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Планування спостережень за природою навесні

— Навесні поступово подовжується день, і тепло приходить теж поступово. Відбуваються певні явища у світі рослин, тварин і у світі неживої природи. Поміркуйте, які спостереження потрібно проводити навесні?

Діти пропонують визначати температуру повітря, вимірювати за допомогою гномона довжину тіні. За цими спостереженнями можна буде зробити висновок, що Сонце над горизонтом стає вище, на вулиці потеплішало, тривалість дня збільшилася, небо блакитне тощо.

Учитель записує на дошці пам'ятку-план з дитячих пропозицій — за чим будуть спостерігати, робить доповнення.

- 1) Зміни в неживій природі:
 - положення Сонця;
 - тривалість дня;
 - стан неба (*ясно, хмарно або похмуро*);
 - температура повітря;
 - опади;
- 2) Як цвітуть дерева і кущі.
- 3) Цвітіння трав'янистих рослин.
- 4) Поведінка звірів, комах і птахів.
- 5) Робота на присадибних ділянках.
- 6) Життя водойми.

Учитель радить звернути увагу, коли розпочинається рух соку в берези, клена, коли починають бубнявіти і розпускатися бруньки у дерев і кущів найближчого оточення, коли з'являться перші весняні квіти, коли зацвітуть черемха, бузок.

Коли повертаються у рідні краї шпаки, ластівки? Коли ви вперше почули спів зозулі? Коли навесні з'явилися метелики, мухи, бджоли, джмелі?

2 Розповідь учителя про весну

— Березень — перший місяць весни, початок весни. Ми дізнаємося про весну за такими ознаками: Сонце світить яскравіше, збільшується світловий день. Усе коротше стає ніч. Від сонячного тепла сніг тане, темніє, стає рихлим, з'являються проталини. Вранці і вечорами ще холодно. Погода у березні мінлива: то холодно і небо закрите хмарами, то яскраво світить сонце. Утворюється багато бурульок, скрізь чути дзвінку крапель з дахів.

Квітень — другий місяць весни, середина весни. У квітні бурливо тане сніг, біжать струмки, на річках починається льодохід, розлив річок, ходити по льоду небезпечно. Ночі ще холодні, калюжі покриваються кірочкою льоду. Але з приходом весни набрякають бруньки, прилітають граки, шпаки, жайворонки, з'являються первоцвіти і трава. Відлітають на північ снігурі, синиці. З барлогу вилазять ведмеді, виводять ведмежат. Люди будують птахам шпаківні.

Травень — третій місяць весни, кінець весни. Кругом росте трава, перші весняні квіти. Ожили і заворушилися мурашки, влітають метелики і бджоли. На лісових пагорбах на сонечку гріються ящірки. Розпускаються листочки на деревах і кущах. Цвітуть дерева: яблуні, черемха, бузок. Птахи висиджують яйця

в гніздах, виводять пташенят. Люди працюють у полі, на городі: копають землю, висаджують насіння овочів. У полі сіють пшеницю, жито.

► Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Доповнення речень

НАВЕСНІ

Сонце над горизонтом піднялося ... (*вище*), тому стало ... (*більше*) світла і тепла.

... (*збільшилася*) тривалість дня і ... (*зменшилася*) тривалість ночі.

«Прокинулися» дерева, набрякають ... (*бруньки*).

Почав чорніти ... (*сніг*).

Прокинулися ... (*тварини*).

Люди змінили ... (*зимовий*) одяг і взуття на ... (*весняний*).

Сонце гріє, з'явилися ... (*проталини*).

Прокинулися і вивповзли ... (*комахи*), прилетіли ... (*шпаки*), які живляться комахами.

2 Порівняння результатів спостережень на початку зими і початку весни

Зима	Весна
Зниження температури, скорочення світлового дня, сніг укриття землю, рослини знаходяться в стані спокою, тварини впали в сплячку	Підвищення температури, збільшення світлового дня, сніг почав танути, набрякають бруньки, прокидаються комахи, голосніше співають птахи

— Яка головна причина весняних явищ? (*Сонечко стало більше пригрівати; дні стали довшими.*)

3 Народні прикмети

1) До потепління, до відлиги:

- туман, хмарність;
- на річці вода виступила на лід;
- у печі слабка тяга;
- галки грають у повітрі;
- горобці розцвірінькалися.

2) Про весну в народі кажуть...

- Весна красна квітами, а осінь пирогами.
- Весна — що дівчина: не знаєш, коли заплаче, коли засміється.

- Весняний день — що ласкаве слово.
— Поясніть, чому так говорять?
- 3) Учіться передбачати погоду за прикметами.
Якщо хмари швидко рухаються в один бік — потеплішає.

4 Календар весняних спостережень

Позначити дати:

- початку танення снігу;
- появи перших проталин;
- прильоту шпаків.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Які явища природи бувають навесні?
- За якими ознаками люди дізнаються про настання весни?
(*Танення снігу, льоду, льодохід, перші листочки, проталини, поява квітів, приліт птахів.*)
- У чому головна причина цих явищ? (*Сонце сильніше пригріває.*)

Урок 37

Тема. Повітря та його властивості. Демонстрації та досліди (*повітря існує, займає частину простору, розширюється під час нагрівання*)

Мета: розширювати уявлення учнів про повітря; за допомогою дослідів ознайомити із властивостями повітря (*повітря існує, займає частину простору, розширюється під час нагрівання*); розширювати уявлення учнів про використання повітря; виховувати дбайливе ставлення до природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Що є необхідним для існування людини?
- Чим ми дихаємо?

Загадка

- Таке велике, що займає увесь світ.
Таке маленьке, що в щілину зайде. (*Повітря*)

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні ми поговоримо про повітря, ознайомимося з деякими його властивостями.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Демонстрування та досліди

— Яке буває повітря? (*Чисте, брудне, прозоре, легке, безбарвне, невагоме, запашне, свіже, цілюще тощо*)

1) Повітря існує.

— Чи вірите ви, що повітря знаходиться навколо нас усюди?

» Дослід 1

Надуйте щоки повітрям, а тепер натисніть на щоки пальцями.

Що помітили?

» Дослід 2

На столі у вас ємність з водою, візьміть порожню склянку, повільно опускайте її у воду, ви повинні відчутися опір.

— Що в склянці не дає опуститися вниз? (*Повітря*)

— Нахиліть склянку вбік і повітря вийшло зі склянки і звільнило місце для води.

» Дослід 3

— У склянку з водою киньте шматочок цукру, що ви спостерігаєте? (*Бульбашки*)

— Це повітря. Повітря розчинене у воді.

Висновок. Повітря є скрізь: на вулиці, у воді, в землі.

2) Повітря займає частину простору.

— Візьміть до рук підручник. Якої він форми? А тепер спробуйте взяти в руки повітря. Вийшло?

— Чи має повітря форму? (*Ні*)

— Чи може повітря наповнити половину кімнати або якогонебудь предмета? (*Ні*).

» Дослід (проводить учитель)

Опустити склянку догори дном у банку з водою. Вода не входить, в склянці не пускає повітря, яке там знаходиться.

» Дослід 2 (проводять учні)

Опустити соломинку у воду, затиснувши кінець пальцем. Вода не входить у соломинку, не пускає повітря.

Висновок. Повітря займає місце.

— Цю властивість використовують під час роботи на дні річки, моря.

3) Під час нагрівання повітря розширюється, під час охолодження — стискається.

» Дослід

Надінемо кульку на пляшку й опустимо її в гарячу воду. Кулька надувається.

— Чому? (*Повітря стало жарко і тісно, воно розширюється і виходить з пляшки прямо в кульку, тому кулька надувається.*)

— Повітря потрібно більше місця, тобто воно розширюється під час нагрівання.

Поставимо цю пляшку з надутою кулькою у холодну воду. Кулька здувається. Повітря стискається при охолодженні.

Висновок. Повітря розширюється під час нагрівання і стискається під час охолодження.

4) Повітря стискається і пружне.

» Дослід

— Ударимо м'ячем об підлогу. Повітря в м'ячику стискається. Але оскільки повітря пружне, воно прагне розширитися, і м'яч із силою відскакує від підлоги.

Висновок. Повітря стискається і пружне.

5) Повітря рухається.

— Повітря завжди знаходиться в русі.

— Подивіться дослід, який доводить, що тепле повітря піднімається вгору.

» Дослід

На демонстраційному столі горить свічка. На відстані підносимо папірець і помічаємо, що повітря рухається вгору. Отже, тепле повітря рухається вгору, а холодне — навпаки — вниз. Повітря рухається.

— Завдяки руху повітря ми можемо відчувати запахи на відстані.

2 Складання схеми

Схема — на дошці.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Як людина використовує властивості повітря

1) Повітря стискається і пружне.

— Ця властивість повітря широко використовується.

З'єднайте лініями: хто використовує — як використовує:

Пожежні	гальма
Малярі	сильний струмінь води
Водії	розбризкують фарбу

(Використовують пожежники — сильний струмінь води, малярі — розбризкують фарбу, водії — гальма; можна ще додати: шахтарі — відбійний молоток, будівельники — пневматичний пістолет.)

2) Тепле повітря піднімається вгору.

— Цю властивість повітря ви можете побачити й удома, коли тепле повітря з півної труби піднімається вгору.

Люди помітили цю властивість повітря і вирішили використувати її для підйому вгору різних предметів. Так винайшли повітряну кулю. Вона рухалася туди, куди дме вітер. Незабаром учені створили повітряну кулю, яка була оснащена кермом, нею можна було управляти. Таку повітряну кулю назвали *аеростат*.

3) Повітря зберігає тепло.

— Чому звірі, готуючись до зими, одягають теплі пухнасті шубки? *(Відповіді учнів.)*

— У пухнастих шубках між ворсинками більше повітря, яке зберігає тепло.

— Чому звірі і птахи в сильний холод ховаються в сніг? *(Відповіді учнів.)*

— Хоч сніг і холодний, але між сніжинками є повітря. Це повітря і захищає тварин від холоду.

Отже, повітря має ще одну корисну властивість — зберігати тепло. Тому в будинках роблять подвійні рами.

— Повторимо, які властивості повітря використовує людина:

- повітря стискається і пружне;
- повітря рухається;
- гаряче повітря піднімається вгору;
- повітря зберігає тепло.

2 Робота в парах за картками

- 1) З'єднайте стрілками рядок лівого стовпчика з рядком з правого.

Властивості повітря	Спосіб використання
Пружність Погано проводить тепло Завжди знаходиться в русі Гаряче повітря піднімається вгору	Подвійні рами в холодних районах Светр Повітряні кульки Автомобільні шини, батут, м'яч Провітрювання кімнати Повітряний змій

- 2) З'єднайте стрілкою слова лівого стовпчика зі словами правого стовпчика.

Колір повітря	не має форми
Запах повітря	запашне
Форма повітря	кругле
	безбарвне
	блакитне
	без запаху

3 Охорона повітря

— Повітряний океан дуже важливий для життя, адже повітрям дихають люди, звірі, птахи і рослини — усе живе на Землі.

— Чи може жити людина без повітря?

Затуліть долоньками рот і ніс.

Вдихніть глибоко повітря і порухуйте, хто скільки може обійтися без повітря.

— Яке було бажання? (*Відкрити ніс.*)

— Страшно навіть уявити, що станеться, якщо повітря раптом зникне. Без повітря ми просто загинемо. Без їжі людина може обходитися декілька тижнів, без води — декілька днів, а ось без повітря — декілька хвилин.

— Діти, людям і тваринам, заводам і машинам — усім потрібне повітря. Чому ж на Землі його не стає менше? (*Відповіді учнів.*)

— Тому що на Землі є зелені рослини. Людина дихає киснем, а видихає вуглекислий газ. А рослини немов дихають вуглекислим газом, а видихають кисень, який потрібний людям і тваринам.

— А від чого повітря може забруднюватися? (*Відповіді учнів.*)

— Проведемо дослід.

» Дослід

Потримаємо тарілку над запаленою свічкою.

Уявіть, що тарілка — це повітря, а свічка, яка горить, — димарі заводів, ТЕЦ, вихлопні труби автомобілів, літаків. Переверніть тарілку, подивіться на неї.

— Які висновки можна зробити з досліду?

— Дно тарілки стало чорним — таким стає повітря при забрудненні його відходами згоряння.

У містах будується багато заводів. З їх труб у повітря піднімається дим, у якому багато пилу отруйних речовин, шкідливих для здоров'я всіх живих істот.

Вихлопні гази автомашин так само забруднюють повітря. Спалювання опалого листя з дерев призводить до забруднення повітря.

Що ж роблять люди, щоб повітря було чистим? *(Відповіді учнів.)*

— На заводах працюють установки, які уловлюють пил і отруйні гази. Учені розробляють нові машини, які не забруднюватимуть повітря.

А головним очисником повітря є зелені насадження. Ось чому так легко дихається в лісі.

Одна тільки тополя виділяє кисню стільки, скільки 3 липи, 7 ялин, 4 осики.

4 Гра «Заповни пропуски»

Без повітря немає... *(життя)*. Без води можна прожити декілька... *(днів)*, без їжі — декілька... *(тижнів)*, а без повітря — лише декілька... *(хвилин)*.

5 Читання казки «Хто сильніший?»

ХТО СИЛЬНІШИЙ?

Одного разу зустрілися тепле і холодне повітря. Довго вони розмовляли, але врешті-решт виникла суперечка, хто сильніший. От холодне повітря і каже:

— Я сильніше за тебе, і мене бояться, бо коли надворі холодно, всі ховаються по своїх домівках. Я маю таку силу, яка перетворює воду на лід. Із настанням холоду птахи відлітають у теплі краї, залишаючи свої гнізда.

А тепле повітря відповідає:

— Я погоджуюся, ти сильне, але я маю більшу силу і владу. Адже із настанням тепла все прокидається від глибокого сну, оживає земля, розпускаються листочки, зацвітають квіти, повертаються із вирію птахи. Все навколо стає радісним. Отже, я маю більшу силу.

З журналу

— А ви як вважаєте, хто сильніший? Поясніть свою думку.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Які властивості повітря ви знаєте? (*Прозоре, безбарвне, не має запаху і смаку, пружне, завжди знаходиться в русі, гаряче повітря піднімається вгору, а холодне опускається вниз.*)

— Як люди навчилися використовувати повітря?

— На уроці ми довели, що повітря знаходиться навколо нас усюди. Якщо його так багато, то чи потрібно його охороняти, піклуватися про його чистоту?

— Що треба робити, щоб повітря на землі не стало менше? (*Ні — машинам, так — велосипеду.*)

— Що потрібно робити для того, щоб повітря було чистим? (*Більше насаджувати дерев, кущів — вони збагачують повітря киснем, роблять його чистішим і свіжішим.*)

Урок 38

Тема. Вітер як рух повітря

Мета: уточнювати і розширювати уявлення учнів про вітер; пояснити причину його утворення; розвивати пам'ять, увагу, мовлення дітей; виховувати інтерес до явища природи, що вивчається.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

» Тест «Так — ні?»

— Відповідь дайте одним словом. Згодні — «так», не згодні — «ні».

- Холодне повітря піднімається вгору. (*Ні.*)
- Повітря зберігає тепло. (*Так.*)
- Повітря рухається. (*Так.*)
- Повітря погано стискається. (*Ні.*)
- Повітря має форму. (*Ні.*)
- Повітря розширюється під час нагрівання. (*Так.*)
- Повітря добре оберігає взимку землю від промерзання. (*Так.*)

— Відгадайте загадку.

- Гуляє в полі, та не кінь,
Літа на волі, та не птиця. (*Вітер*)

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Що називають вітром? Чи можна побачити вітер? Яку користь приносить вітер?

— На ці питання ми дамо відповіді на сьогоднішньому уроці.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Вітер — рух повітря

— Діти, ви спостерігали за вітром? Який він? Розкажіть, будь ласка.

— Як ви вважаєте, що таке вітер?

— Звідки з'являється вітер? Чому він дме? Спробуємо відповісти на це питання після декількох дослідів.

» Дослід 1

— Зараз ми «зробимо» вітер самі.

— Помахайте долоньками біля обличчя.

— Що ви відчуваєте? (*Легкий вітерець*)

— А звідки він узявся? (*Коливання, рух повітря*)

— Як ще ми можемо відчути повітря? (*Підняти руку вгору і різко її опустити, швидко пройтися по класу, відчинити двері і вікно одночасно.*)

» Дослід 2

— Візьмемо повітряні кульки. Потихеньку послабляйте ниточку, якою зав'язали кульку, і спрямовуйте потік повітря собі в обличчя. Що ви відчуваєте? (*Подих вітереця.*)

— З кульки йде повітря.

— Згадайте дослід із засвіченою свічкою.

— Що продемонстрував цей дослід? (*Рух повітря*)

— Що ж таке вітер?

Висновок. Вітер — це рух повітря.

2 Утворення вітру

Спробуємо згадатися, а як же утворюється вітер, чому повітря рухається?

» Спостереження

— Постежте за рухом смужок паперу над гарячою батареєю. (*Смужки піднімаються вгору.*)

— Як ви вважаєте, чи рухається холодне повітря? (*Так*)

— Згадайте, що ви відчуваєте, коли відчиняєте вікно, двері в під'їзді. (*Потік холодного повітря.*)

— Холодне повітря дуже швидко проникає всередину приміщення. Тепле повітря піднімається вгору, а на його місце приходять холодне.

Тепер можна відповісти на питання: «Чому в кімнаті квартирки роблять угорі, а батареї вниз, під вікном»?

— Як же виникає вітер?

► **Розповідь підготовленого учня про вітер.**

— Земля в різних місцях по-різному нагрівається Сонцем. Від землі нагрівається і повітря.

Тепле повітря легше за холодне. Тепле повітря піднімається вгору. А холодне повітря опускається на його місце. Ось і виникає вітер.

► **Фізкультхвилинка**

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Користь вітру

1) Робота за малюнками, на яких зображено користь вітру.

— У давні часи, коли не було складних машин, механізмів, люди використовували у своїх цілях вітер. Він гнав по морю вітрильники, крутив крила вітряків.

— Яку користь приносить вітер? (*Вітер потрібний для запуску повітряних зміїв, роботи вітряків, вітрових електростанцій, руху вітрильників.*)

2) Читання вірша Т. Коломієць «Вітрисько».

— Послухайте вірш і скажіть, яким автор зобразив вітер.

ВІТРИСЬКО

— Чом, вітриську, розходився,
Хазяїнуєш у саду?
— Це я в листі заблудився
І дороги не знайду.
— А навіщо трусил сливи
У некошену траву?
— Бо удався не лінивим,
Без роботи не живу!
— Ой, вітриську, робиш шкоду!
Угамуйся хоч на мить!
— Краще геть піду з городу,
В чистім полі буду жить! —
Звісив з тину босі ноги,
Свиснув — листя полягло.
І за мить впродовж дороги
Покурівся за село.

Т. Коломієць

— Що робив вітер?

— Чи завжди вітер буває однаковим?

— Вітер буває різної сили: від слабкого до дуже сильного. Сильні вітри завдають шкоди — руйнують будівлі, знищують урожай, дерева тощо.

— Чи такий потрібний вітер? (Відповіді учнів.)

— Вітер потрібний! Він приносить дощ і прохолоду, очищає повітря міст від пилу, гару, шкідливих газів. Не було б вітру, хмари пилу так і висіли б над містами. Вітер переносить насіння рослин, пилок з квітки на квітку.

Повітря примушує рухатися вітряки, утворює хвилі, піднімає пил.

2 Читання казки В. Сухомлинського «Ласкавий вітер і холодний вітрюган»

У темному лісі, в глибокому яру спали два вітри. Ласкавий — хлопець із синіми очима. І холодний — дід з колючою бородою.

Прийшла зима. Сонечко не могло піднятися високо над землею. Білі сніги вкрили поле. Зашуміли тривожно верхів'яття дерев. Прокинувся в глибокому яру холодний вітрюган. Встав, вийшов з лісу. Застогнала хуртовина. Іде землею холодний вітрюган, замерзають річки, гуде хуртовина.

Та ось піднялося сонечко вище. Заболіла спина у холодного вітрюгана. Поплентався він у темний ліс, заліз у глибокий яр та й спить.

Прокинувся ласкавий вітер, вийшов із лісу. Засміялося сонечко, потекли струмки, зацвіли квіти, зашуміли трави.

— Що приніс холодний вітрюган?

— Яку пору року пробудив ласкавий вітер?

3 Розповідь про вітер

— Вітер завжди впливав на життя людини. У давнину люди вірили, якщо сильно свистати, можна викликати сильний вітер. Тому, коли віяли зерно тихенько насвистували, щоб вітерець був тихий, лагідний. Вітри — це чотири істоти, що дмуть з чотирьох боків світу. Яка істота дме сильніше, з того боку і вітер віє.

Від вітру залежала погода, а від погоди — життя людини, тому вітру поклонялися, задобрювали його.

4 Гра «Поясни прислів'я»

Вітер віє, хоч не знає, що погоду він міняє.

5 Робота в групах

1) Відновить речення.

Людина примушує ... (вітер) допомагати собі.

Людина буде ... (*вітряні*) млини, ... (*вітряні*) електростанції.
... (*Вітер*) надуває вітрила кораблів.

2) До слова *вітер* доберіть слова-родичі. Одна клітинка — одна літера.

ВІТЕР

В □ □ □ □ □ □ □ □ В □ □ □ □ □ □ □ □ В □ □ □ □ □ □ □ □

(*Вітерець, вітрисько, вітрище*)

3) Підкресліть потрібне.

— Яким може бути вітер?

Сильний, зелений, холодний, сірий, теплий, різнокольоровий, північний, поривчастий, слабкий, широкий, червоний, пронизливий, південний, легкий.

— Який вітер дме у нашій місцевості?

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Що таке вітер?

— Як виникає вітер?

— Чи можна побачити вітер?

— Чи потрібний вітер?

— Як людина використовує силу вітру?

Урок 39

Тема. Погода навесні

Мета: формувати в учнів поняття про те, що температура — головний визначник усіх погодних явищ; вчити спостерігати, порівнювати, робити висновки; виховувати інтерес до пізнання.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

— Яка зараз пора року?

— Який місяць?

— Яке число?

— Тепло чи холодно надворі?

— Який стан неба?

— Яка температура повітря?

— Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення**ПІСНЯ ВЕСНЯНИХ ХВИЛИН**

Що не днина,
По хвилині
Довша день,
Коротша ніч.
Потихеньку,
Помаленьку
Проганяєм зиму
Пріч!

В. Берестов

- Які зміни відбулися в природі навесні?
- Чи змінилася погода з настанням весни?

II. Повідомлення теми і мети уроку

- Сьогодні на уроці ми з'ясуємо, яка погода нас чекає навесні.

III. Вивчення нового матеріалу**» Розповідь учителя**

— Ви вже помітили, що сонце стало підніматися опівдні набагато вище, ніж узимку, і тепер воно довше світить і краще гріє. На сонячній стороні на дахах і стінах будинків, на крутих обривах річок, на узбіччях доріг починає танути сніг. Це почалося ще в лютому, тобто ще взимку. А тепер у цих місцях з'явилися бурульки, і в сонячні дні з них падають краплі. Повітря починає зігріватися. Буває в цей час така відлига, що сніг тане навіть у тіні. Ранньої весни частіше стоїть морозна погода і навіть якщо вдень буває тепло, то вночі й уранці часто бувають заморозки, замерзають калюжі, підмерзає ґрунт. Часто бувають снігопади і заметілі. Але з кожним весняним днем сонечко гріє сильніше, і теплі ночі тепер не рідкість. Швидко сходить сніг з полів і луків. Удень буває навіть спекотно, майже як влітку. Але весняна погода нестійка. Іноді після декількох спекотних днів повертається мороз, випадає сніг і, здається, знову прийшла зима.

Таке повернення холодів, особливо у кінці весни або навіть на початку літа, дуже важко переноситься і рослинами, і тваринами. Від низької температури підмерзають ніжна зелень трав, що з'явилася, і листя дерев і кущів, вони робляться крихкими і ламаються. Можуть загинути комахи, що вже покинули зимові притулки, і навіть постраждати шпаки, що рано прилетіли.

За якими ознаками можна передбачити повернення морозу? Якщо в теплий похмурий день до вечора раптом роз'ясниться, стихне вітер і похолоднішає, то вночі або наступним ранком може статися заморозок.

Учитель пропонує розглянути і порівняти картини зимового і весняного лісу.

— Що змінилося і чому? (*Після відлиги сніг потемнів, постарів, у нього немає колишньої свіжості й яскравості.*)

— Але весна в природі починається лише в другій половині березня, 23 числа, після весняного сонцестояння. Березень ще дуже холодний, але вже світлий. Як зима не впирається, а весною пахне.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота над загадками

- Гуляє в полі, та не кінь.
Літає по хвилям, та не птах. (*Вітер*)
- По синьому морі
Білі гуси пливуть. (*Хмари*)
- Тонкий, високий
Сам не вийшов
Діток вивів. (*Дощ*)
- Зимою гріє,
Весною тліє,
Літом умирає,
Осіллю оживає. (*Сніг*)

— Доберіть до слів-відгадок прикметники, які найбільш точно характеризують погоду навесні.

2 Весняні прикмети

— Погода навесні мінлива. Поясніть прикмети, що завбачають погоду.

- Довгі бурульки — до довгої весни.
- Ранній приліт граків — до теплої весни.
- У квітні така погода, що раз сонце, а раз негода.
- Весною зверху припікає, а знизу морозить.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Коли настає весна?
- Назвіть ознаки весняної погоди.
- Які їх відмінності від зимової?
- Які причини зміни погоди?
- Чому підвищилася температура повітря?
- Як погода впливає на живу і неживу природу?

Урок 40

Тема. Підвищення температури повітря. Відлига. Повінь. Льодохід

Мета: уточнити знання учнів про зміни навесні в неживій природі; розповісти про відлигу, повінь, льодохід; сприяти розвитку спостережливості; виховувати естетичні почуття.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

— Які зміни в неживій природі ми спостерігаємо навесні?
(Діти перераховують, учитель вивішує таблички на дошку.)

- Потепління.
- Тане сніг.
- Крапель.
- Відтавання ґрунту.
- Струмочки.

— Як ви вважаєте, ви всі зміни перерахували?

— На столах у вас — конверти, у них — картки з назвами змін у природі. Прочитайте, чи всі слова вам зрозумілі? (Діти висловлюються.)

— Ваше завдання: працюючи в парі, розподілити слова на дві групи: зміни навесні і зміни взимку. (Картки: танення снігу, крапель, відтавання ґрунту, відлига, іній, паморозь, завірюха, ожеледиця, струмочки, льодохід, повінь.)

Зима	Весна
Іній паморозь завірюха льодохід ожеледиця	Відлига струмочки танення снігу крапель відтавання ґрунту повінь

— Яка основна, головна ознака в неживій природі навесні?
(Потепління)

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ви дізнаєтесь, що таке відлига, повинь і льодохід.

III. Вивчення нового матеріалу

► Бесіда за ілюстраціями

— Як піднімається Сонце навесні? (*Вище*)

— Чи довший від цього день?

— Які зміни в природі відбуваються внаслідок цього?

Ілюстрації:

- Відтавання ґрунту.
- Танення снігу.
- Льодохід.
- Повінь.

— Потепління — це підвищення температури повітря вище 0 °С. Під час потепління найпомітніша ознака — танення снігу.

БЕСНЯНКА

Цвірінь, цвірінь,
Іде теплинь
На іменини трав.
Готуй човни, а сани кинь,
Бо сніг водою став.
А ще готуй ріллю м'яку,
Сівалки і зерно,
Щоб у дзвінкому колоску
Примножилось воно.

А. Качан

— Поступово відтають пагорби та узлісся. У березні з'являються перші проталини. Проталина — місце, де розтанув сніг і відкрилася земля. У квітні їх стає все більше і більше. У травні весь сніг розтає.

— Де раніше з'явилися проталини? (*Там, де мало снігу, де сонце сильніше пригріває.*)

— А де сніг зберігається довше? (*Під деревами*)

— Яким став ґрунт? (*Вологим*)

— Яке це має значення?

— Ньому ґрунт відтає. У ньому накопичується багато вологи від снігу, що тоне. Поступово ґрунт на поверхні підсихає, а в глибині залишається вологим.

Тане сніг, дзюрчать перші струмочки.

- Прокинувсь — і відразу
До сонечка біжить,

Стрибає по камінчиках.
Хлюпоче і дзвенить. (*Струмок*)

- Що відбувається з водоймами?
- Лід на водоймах темніє, викривається тріщинами, тане.
- Що відбувається з річкою навесні. (*Лід тане, тріскається, і шматки льоду пливуть за течією.*)
- Кому вдалося спостерігати це явище?
- Що ви спостерігали? (*Лід ходить, лід розколюється, крижини пливуть по річці, стикаються одна з одною, розбиваються і тануть. Коли лід розламується, чути багато шуму, тріск.*)
- Як називається це явище?

- Прислухайся до шуму:
З весною він йде!
Щось тріщить, ламається,
Стрекоче і гуде. (*Льодохід*)

— *Льодохід* — рух льоду за течією під час танення річок; рух шматків льоду по річці.

— У кінці квітня на річках починається льодохід: лід розколюється, крижини пливуть по річці, стикаються, розбиваються і постійно тануть. Картина льодоходу — вражаюча. Але, пам'ятайте, що весняний лід небезпечний! Дуже небезпечно ходити по підталому льоду, оскільки він може підломитися.

— *Повінь* — розлив річки при таненні снігу і розкритті від льоду навесні; збільшення кількості води в річці.

— Особливо швидко сходить сніг під теплими весняними променями сонця. Від танення снігу залежить таке природне явище, як повінь. На річках відбувається швидкий підйом води. Річка переповнюється водою, виходить з берегів, і починається грізне явище природи — повінь, яка приносить людям багато бід.

Вода затопляє довколишні луки, поля, ліси.

— Сильна повінь буває небезпечною для звірів. Чому? (*Вода виходить з берегів і затоплює місцевість, дерева стоять у воді, звірі рятуються то на горбах, то на пеньках.*)

— Отже, які ж зміни в неживій природі відбуваються навесні, як вони пов'язані між собою?

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота в парах

- Підкресліть весняні явища.
- Постійний сніговий покрив.

- Потепління.
- Відтавання ґрунту.
- Снігопади.
- Льодохід.
- Заморозки.
- Повінь.

2 Гра «Продовж речення»

— Ці речення поповнять ваші знання про ознаки весни.

Піднялося вище... (*сонечко*).

Почав танути... (*сніг*).

На горбках з'явилися перші... (*проталини*).

Весело задзвеніли... (*струмочки*).

На лісових галявинах з'явилися перші весняні... (*квіти*).

Прокидаються від зимового сну... (*звірі*).

Прилітають з теплих країв... (*птахи*).

3 Робота в групах

Кожна група отримує картку з ознаками весни в неживій природі.

Завдання: дібрати відповідні слова.

Навесні природа прокидається від зимового сну.

Сонце піднімається _____ над горизонтом і день стає _____.

Люди знімають зимові шуби і шапки, тому що на вулиці стає _____.

Сонце гріє сильніше, на річках починається _____.

По весняному льоду ходити _____!

Від снігу, що розтанув, і льоду водойми переповнюються і затоплюють сушу, це явище називається _____.

4 Гра «Повінь»

Діти утворюють коло, присідають і вдають, що сплять. Один з учасників — «вартовий» — ходить у середині кола, вигукує: «Повінь! Рятуйтеся!». Тоді всі розбігаються, шукаючи собі схованку: залазять на драбину, стають або сідають на камінь тощо. Примостившись, перебігають з місця на місце, а вартовий намагається їх упіймати. Яку дитину спіймає — та стає вартовим.

Примітка. Хто не знайшов придатного для себе місця, йде на допомогу вартовому — теж ловить дітей.

5 Цікаво знати!

ПРО ТАЛУ ВОДУ

Із жадністю п'ють талу воду свійські тварини: поросята, кури, гуси. Дикі тварини — птахи, звірі — теж поспішають до перших

струмків, калюж, п'ють воду і навіть купаються у ній. Тала вода і для них має цілющу силу. Оленярі Півночі помітили, що олені, які п'ють талу воду, швидше видужують, молодняк краще розвивається. Такі самі властивості й у води після грозової зливи.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Яка найголовніша причина весняних змін? (*Підвищення температури повітря.*)

— Що відбувається на річці під час льодоходу?

— Яке правило треба пам'ятати, якщо ми знаходимося на водоймах ранньої весни? (*Не ходити по талому льоду!*)

— Чому?

— Що таке повінь?

— Як люди допомагають тваринам під час повені?

Урок 41

Тема. Весняні явища в житті рослин. Соко рух, розвиток бруньок, цвітіння

Мета: ознайомити учнів з весняними явищами в житті рослин; вчити встановлювати зв'язки між цими явищами і погодою навесні; розвивати спостережливість, пам'ять; виховувати любов до природи рідного краю.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

— Яка зараз пора року?

— Який місяць?

— Яке число?

— Тепло чи холодно надворі?

— Який стан неба?

— Яка температура повітря?

— Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

Весела, гарна й кучерява,
маленька дівчинка Весна
біжить, сміється, сіє трави
і пісня лється голосна.
По всіх усядах пісня лине,
усе пробуджує від сну.
І всі комахки, всі рослини
вітають дівчинку Весну.

Н. Забіла

- Який настрій у вас викликав цей вірш?
- Чому ви радієте?
- Які зміни відбуваються у природі з приходом весни?
- Чи однаково сонце гріє землю в усі весняні місяці? (Ні)
- Який весняний місяць найхолодніший? (Березень) Найтепліший? (Травень) Чому? (У травні Сонце знаходиться вище над горизонтом, ніж у березні, тому в травні тепло.)

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Температура визначає багато природних явищ, особливо у світі рослин.

Настав час поговорити про те, які зміни відбуваються в житті рослин з приходом весни.

III. Вивчення нового матеріалу

► Розповідь учителя

— Зі змінами в неживій природі відбуваються зміни в житті рослин.

Весні радіє все живе на Землі.

Ліс пробуджується, сповнюється звуків, рухів. На північних схилах ще лежать замети мокрого снігу, а південні вже випаровуються, підсихаючи. Рослини починають тягтися вгору, намагаючись одержати якнайбільше сонячного світла.

Коріння дерев починає всмоктувати воду з ґрунту, вона розчиняє запаси речовин і цей розчин-сік рухається вгору, до бруньок. Через десять днів після початку руху соків помітне бубнявіння бруньок. Вони швидко наливаються і ростуть. Узимку їх не помічали, а зараз вони скидають своє коричневе покриття — і з них починають розгортатися ледь помітні зелені листочки, а незабаром і квіти.

У березні починається сокорух у дерев і кущів. Поживні речовини з ґрунту піднімаються від коренів до бруньок. Багато хто збирає весною сік клена і берези. Він смачний і корисний. Але, збираючи сік, можна завдати дереву непоправної шкоди. Якщо не замазати ранку воском, дерево може витекти соком, засохнути.

На дошці — запис:

- Сокорух;
- розвиток бруньок;
- цвітіння.

— Що відбувається з деревами і кущами навесні? (На листяних деревах і кущах набрякають бруньки; з'являються сережки,

квіти, потім з'являється листя. У хвойних дерев змінюється колір кори, хвої.)

— Отже, у житті рослин навесні відбуваються такі зміни:

- Весняний рух соків у дерев і кущів, бубнявіння і розпускання бруньок.
- Цвітіння дерев і кущів.
- Розпускання листя у дерев і кущів.

» **Фізкультхвилинка**

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота за картками

— Виберіть і підкресліть явища, характерні для рослин навесні. Поясніть їх.

На деревах немає листя. Розпустилися бруньки. Льодохід. Цвітуть квіти. Обпадає листя. Яскравіше світить сонце. З'явилися комахи. Листопад. Тане сніг. З'явилися бруньки на деревах.

2 Телеграма з лісу

«Ми — перша зелень, і за це нас усі ламають. Ми навіть боїмося розпускатися першими в лісі. А що хорошого? Все одно зламають. Допоможіть нам!

Ваші вірні друзі: Верба, Черемха, Лісовий бузок».

За В. Біанкі

— Яку відповідь ви надішлете на цю телеграму?

— А може, ви надасте допомогу деревам лісу? Яку?

3 Тестування

- 1) Що відбувається в житті рослин навесні?
 - а) Бубнявіння бруньок;
 - б) листопад;
 - в) розпускання листя;
 - г) цвітіння;
 - д) поява плодів.
- 2) Як ви вчините, якщо побачите дерево, з якого витікає сік?
 - а) Пройдете повз нього;
 - б) закриєте ранку глиною або пластиліном;
 - в) поп'єте соку і підете далі.

4 Робота над народними прикметами

— Прочитайте народні прикмети, п'ять з них вивчіть напам'ять.

- Якщо навесні сніг тане від сонечка, буде урожайний рік, а від дощу — посуха.
- Дружний приліт птахів навесні — до доброго врожаю.
- Якщо навесні з берези тече багато соку — це до дощовитого літа.
- Сіяти можна до тих пір, поки цвіте черемха.
- Зозуля стане кувати — морозу більше не видно.
- Грак прилетів — через місяць сніг зійде.
- Ранній виліт бджіл з вуликів — до ранньої весни.
- Грім ранньої весни перед холодом.
- До першого грому змія не жалить.
- Який день 1 квітня, такий і 1 жовтня.

5 Поетична хвилинка

ВЕРБОВІ СЕРЕЖКИ

Біля яру, біля стежки
 Одягла верба сережки.
 Головою хилитала.
 Потихесеньку питала:
 Де ота біленька хатка,
 Що гарнесенькі дівчатка?
 Хай би вибігли до стежки,
 Подарую їм сережки.

Л. Костенко

ДИВО

Земля з чекання аж отерпла —
 І грім перекотився гулом,
 І щирим оком злива тепла
 У кожну бруньку зазирнула.
 Вчинилось диво біля мене
 По тому дощику граблестім:
 Верба прозірчасто-зеленим
 Вся обнизалася намистом,
 Осика, вчора без'язика,
 Залепетала перволистом.

В. Кочевський

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Як весняна погода впливає на рослини?
- Чому так говорять: «Навесні закінчується зимовий спокій у рослин»?
- Що відбувається з рослинами навесні?

Урок 42

Тема. Ранньоквітучі трав'янисті рослини. Міні-проект. Не зривай первоцвітів!

Мета: формувати уявлення про зміни в природі навесні; ознайомити з ранньоквітучими трав'янистими рослинами, вчити розпізнавати їх; розвивати спостережливість; виховувати бережливе ставлення і любов до природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

Слухання вірша Н. Забіли.

ВЕСНА

Ось іде весна ланами,
Перелогами, лісами.
Де не ступить — з-під землі
Лізуть паростки малі.

Як опустить вниз правицю —
Зеленіє скрізь травиця.
Як лівицю підведе —
Всюди листя молоде.

На берізку гляне зблизька —
У сережках вся берізка,
До верби підійде — ба! —
В білих котиках верба.

А як здійме руку вгору
До блакитного простору —
З кожним помахом руки
Линуть з вирію пташки.

Розквітають в луках квіти,
Зеленіють в лісі віти.
Все зелене, молоде...
За весною літо йде!

— Про які ознаки весни йдеться у вірші?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми ознайомимося з ранньоквітучими трав'янистими рослинами, будемо вчитися розпізнавати їх.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Розповідь учителя

— Ще біліє сніг, морози змінюються відлигою, а під сніговою ковдрою вже пробуджується нове життя. То з'являються провісники зеленої весни.

► Пролісок

Я — перша квіточка весни,
Я — пролісковий цвіт.
Я пережив зимові сні —
І знов родивсь на світ.
Зелененькі рученьки мої
Листочками зовуть.
Я полюбив ліси й гаї,
Живу я здавна тут.
У мене очі голубі,
Такі, як неба синь.
Росту між кленів, між дубів,
Люблю і сонце, й тінь.
І вірю: люблять всі мене,
Як весну золоту,
Бо знають, що зима мине,
Коли я розцвіту.

М. Познанська

— Чому проліски зацвітають ранньої весни?

— Послухайте казку про походження проліска, її розповіла латиська письменниця Ганна Саксе.

ПРОЛІСОК

(Казка)

У богині Снігу народилася дівчинка, яку назвали Сніжинкою. Коли вона підросла, то полюбила юнака на ім'я Південний вітер. Його гарячі обійми розтопили Сніжинку, і вона краплею пішла в землю, розчинилася в ній. Ранньої весни Сніжинка, відчуваючи наближення Південного вітру, диханням розтоплює сніг і, висувши голівку, заглядає у блакитні очі свого коханого.

— Багато пролісків занесено до Червоної книги. Причина їх зникнення — інтенсивне збирання.

— Після зимового спокою найпершими пробуджуються багато-річні трави. Варто сонечку тільки пригріти де-небудь на проталині

землю, як тут же з'являються паростки і навіть квітки нетерплячої травички. Такі рослини називають первоцвітами, або пролісками. Для зацвітання проліскам потрібно зовсім трохи тепла.

ВЕСНА, ВЕСНА! РАДІЙТЕ, ДІТКИ...

Весна, весна! Радійте, дітки!
Ховайте швидше саночки!
Немов пташки, летіть із клітки, —
З кімнати, з хати у садки.

А там, в садочках, — сонце, співи.
В траві фіалки зацвіли...
Джмелі і бджілки загули,
І скрізь метелики щасливі.

О. Олесь

— Чому ранньої весни з'являються джмелі і метелики? Який зв'язок існує між ними і пролісками?

— Квітки пролісків першими годують джмелів, бджіл і інших ранніх весняних комах. Живлячись солодким соком (*нектаром*), джмелі запилюють проліски. Ось так у природі все взаємозв'язано.

Перші весняні квіти називають «первоцвітами», або «очима землі». Справді, земля ніби розплющує їх, прокидаючись від зимового сну. Лець пригріє у березні сонечко, як з'являються молочно-білі підсніжники, лазурові проліски, білий та бузковий ряст.

Наприкінці лютого — на початку березня з'являються в лісі підсніжники. Цвітіння підсніжників — захоплююче видовище. Здається, що ґрунт у весняному лісі покритий мереживною скатертиною, зітканою з безлічі дзвоникоподібних сніжно-білих квіточок.

(Показ квітки.)

У березні, коли земля вже пробуджена від зимового сну, в лісі можна побачити таку картину: ніби клаптики блакитного весняного неба впали на землю і синіють серед голого віття лісових дерев та чагарників. Тому серед народних назв проліски є такі, як «синятка», «синій ряст». Цікаво, що німецька назва цієї квітки — «блакитна зірка». А ще проліски називають «очима березня».

► **Мати-й-мачуха**

Тільки сонечко пригріло,
Мати-й-мачуха з'явилась.
Серед чорної землі
Сяють сонечки малі.

Золотим промінням сяють,
Нашу землю зігрівають,
Щоб прокинулась вона
І до нас прийшла весна!

В. Паронова

— У природі є квіти, які заявляють про себе спочатку квіткою, ніби поспішають прикрасити землю, бо бояться, що не встигнуть продовжити свій рід. До таких рослин належить мати-й-мачуха. Своєю квіткою вона схожа на сонячний промінчик.

Ще не зійшов сніг, а рослина пробивається до сонечка. За квіткою з'являється листя, зверху гладеньке, а знизу — пухнасте, м'якеньке й тепле. Саме за це прозвали рослину мати-й-мачуха.

Я лікую від кашлю, простуди,
З мене чай пити корисно всім.
Мати-й-мачуха звуть мене люди.
Я приходжу із лісу у дім.

» Сон-трава

Ще холодні в лісі ранки,
Сніг ще в лісі дотліва.
Та розкрила на світанку
Сині очі сон-трава.

Перші теплі квітневі дні. У ярку на пригріві трава зеленішає, хоч на дні ще лежать рештки сивого снігу. Квітка нагадує фіолетову зірку з жовтою цяткою в центрі. На ніч у квітки закриваються пелюстки і їй не страшний навіть колочий мороз. Сон-квітка зацвіла — незабаром щире тепло прийде!

» Ряст

— Пізніше з'являється *ряст*, який ще називають «кониками», «кукурічками», і «півниками». Коли буйно зацвітав напровесні ряст, парубки й дівчата ходили в ліс і там топтали ряст, приказуючи:

Топчу, топчу ряст, ряст,
Бог здоров'я дасть, дасть,
Іще буду топтати,
Щоб на той рік дїждати.

У народі вважалося, що «топтати ряст» — це означає жити, ходити по землі, а «не топтати рясту» — помирати.

» Конвалія

Із зеленої сорочки,
Що зіткнув весною гай,

Білі дивляться дзвіночки,
 Як зовуть їх — угадай!
 Це конвалії у гаї
 На галявині цвітуть,
 І ніде, ніде немає
 Кращих квіточок, мабуть!
 В них так пахощів багато,
 У такій вони красі...
 Хай ростуть — не буду рвати,
 Хай отут цвітуть усі.

М. Познанська

— Краса квіточок конвалії поєднана з тонким чарівним ароматом. Тому так приваблює конвалія кожного, хто побачить її. І саме вона є однією з найулюбленіших весняних рослин нашого народу.

Білі запашні квіти конвалії нагадують застигли краплини-сльозинки. У давніх легендах розповідається, що ці дивні квіти вирости із сліз нареченої, яка виплакала очі, чекаючи з далекого походу козака-нареченого.

► **Фіалка**

— Діти, подивіться, що це за чудова квітка? (*Фіалка*)

— Так, ця прекрасна квітка, яка милує наше око, зветься фіалка. Ось як гарно про неї пишуть!

Ми фіалочки синенькі,
 Наші квіти запашні,
 Розцвітаємо ми раненько
 Скрізь під лісом навесні.
 Вітер пестить нас, гойдає,
 Бджоли мед із нас беруть.
 Соловейко нам співає,
 На віночки діти рвуть.

К. Перелісна

— Фіалка любить лісові галявини, прохолоду. Це лікарська рослина.

2 Охорона первоцвітів

— Люди завдають чимало шкоди ранньоквітучим рослинам, особливо підсніжникам, проліскам, конваліям. Багато рослин стали рідкісними. Це проліски, фіалки, медунки, дзвіночки тощо.

Найкрасивіша квітка — та, що квітує там, де зростає. Не губіть її! Такі квіти, як підсніжник звичайний, проліски, лілія лісова, конвалія, квітка-сон, занесені до Червоної книги.

Як весняна пташечка співає,
 Розцвітає на осонні сон-трава.

Хоч морози запізнілі —
Он підсніжники вже білі.

Над снігами квітнуть рано
Фіолетові шафрани.

Дістає весна із скрині
Проліски небесно-сині.

Із трави нам шлють привіти
Жовті-жовті первоцвіти.

Ряст, медунка, горицвіт
Майоріють серед віт.

Бережіть красу цю, діти,
Не зривайте первоцвіти.

► Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Міні-проект. Не зривай первоцвітів!

— Квіти дарують нам насолоду, а також почуття чого? (*Радості, спокою, краси, загадковості, гарного настрою, любові, життя, ніжності, цікавості, свіжості, тепла, ...*)

— Але квіти теж хочуть сказати нам про свої почуття. (*Учні виступають у ролі квітів.*)

Підсніжники. Ми з'являємося найпершими, коли ще лежить сніг.

Нас вважають сміливими і сильними. Але тільки-но ми зацвітаємо, нас зривають. Нам сумно. Через те ми потрапили до Червоної книги України. Але від цього нас не стало більше. Ось чому ми не радіємо!

Надія лише на тебе, друже!

Проліски

Іще сніг не зійшов із землі,
А ми вже визираємо,
Весняне сонечко вітаємо,
Синім цвітом зацвітаємо.
Якщо рідну природу ти знаєш,
То одразу нас ти впізнаєш.
Ми — проліски. Нас теж стає все менше і менше.
Нам і сумно. Надія лише на тебе, друже!

Сон-трава

Ллється зранку навкруги
Знов мелодія весни —

То у лісі ожива
Гарна квітка сон-трава.

Через красу та лікувальні властивості нас нещадно винищують. А як хочеться, щоб збереглися назавжди наші чудові фіолетово-лілові килими!

Надія лише на тебе, друже!
Р я с т

Вітерець зиму розтряс.
І в лісочку на горбочку
Виріс ряс, синій ряс.

Я дуже ніжний, швидко в'яну, тому не рвіть мене! А крім того мої квіти дуже люблять бджоли, та і людям я приношу користь: з моїх бульб виготовляють цінні ліки.

Надія лише на тебе, друже!
К о н в а л і я

Ми квіточки ніжні,
Тендітні, білосніжні.
Послухай, як срібно
Дзвенить наш голосок:
«Не треба, не треба
Зривати квіток!»
Надія лише на тебе, друже!

Ч е р в о н а к н и г а

Невже в майбутньому на світі
Не будуть квітнути дивні квіти?
Конвалії й фіалки ніжні,
І вісник березня — підсніжник?
Невже ми більше не побачим,
Як сон-трава рососою плаче?
Троянда степу, квітка мрії,
Жар-цвітом землю не зігріє?
Ми всі господарі природи,
Тож збережемо її вроду!

М. Познанська

2 Робота над загадками

- Де вона проходить —
Там травиця сходить,
Квіти розцвітають,
Солов'ї співають. (*Весна*)
- Як пригріло сонце — стрілки
Зеленясті підняла

Від ласкавого тепла.
Он її навколо скільки!
Двір, і лан, і луг вкрива
Росяна густа... (*трава*).

- Навесні вона в теплі
Проростає з-під землі.
Має трунок, має вроду
І дарує насолоду. (*Квітка*)
- Тільки вчора теплий вітер
Вість приніс нам від весни,
А сьогодні дивні квіти
Крізь замети проросли. (*Підсніжники*)
- Ну, а я за ним у квітні
Голубим намистом квітну.
Не одну вже квітку маю —
Сім до неба піднімаю. (*Проліски*)
- Я на інших геть не схожий:
Кучерявий та пригожий.
Постелю під голе віття
Фіолетові суцвіття... (*ряст*).
- Що за квітка така?
І від неї дрімота.
А сама не спить,
Весняним цвітом всіх манить. (*Сон-трава*)

3 Кросворд «Весняні квіти»

— Знайдіть у кросворді якомога більше назв весняних квітів.
Читати можна у різних напрямках.

О	Н	Ф	І	С	Г	І	А	Ц	И	Н	Т
Т	А	К	Л	О	Н	І	Ж	Н	И	К	С
Ю	П	У	О	К	С	Т	П	І	Д	Б	І
Л	Ь	Л	Р	І	Д	К	Р	Н	А	Р	Л
К	О	Ь	П	П	Щ	А	О	Б	К	Ц	О
В	Н	Б	А	Б	А	Л	К	А	О	И	Б
А	Я	Р	Я	С	Т	У	У	Р	Н	С	Г
Л	І	У	П	Р	И	М	С	В	І	Ч	Е

(*Тюльпан, конвалія, ряст, пролісок, підсніжник, кульбаба, барвінок, нарцис, примула, крокус, гіацинт*)

4 Поетична хвилинка

ПРОЛІСКИ

Як зелені списи,
з вогкої землі
виткнулися в лісі
проліски малі.

Я візьму лопату
в ліс я побіжу,
пролісків багато
в горщик посаджу.

Може, знов навмисно
вернеться зима,
зірве свіже листя,
гілля полама.

І завие вітром,
снігом як війне,
як заб'ється в вікна,
щоб злякати мене!..

Та в кімнаті в мене
холоду не чують.
Проліски зелені
в горщику ростуть.

Проліскам блакитним
тепло на вікні —
розкривають квіти
вінчики ясні.

Буду поливати їх,
буду берегти,
щоб на Майське свято
з квітами піти.

Н. Забіла

КУЛЬБАБКИ

На леваду я пішла б,
ціла купа там кульбаб —
ніби сонечка малі
посідали на землі.
Я нарвала б тих квіток
та сплела б собі вінок,

щоб і я була в вінку,
наче квітка на лужку.
Тільки вранці квіти всі
умиваються в росі,
росяна травичка —
змокнуть черевички.

Н. Забіла

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Які квіти приносять весну?
- Чому їх називають первоцвітами?
- Які квіти розквітають у кінці весни, в травні? (*Конвалії, кульбаби, фіалки*)
- Багато хто збирає навесні букети весняних рослин. Чи добре це? (*Ні*)
- Чому не слід рвати квіти?
- Які квіти занесені до Червоної книги?
- Чому потрібно оберігати ці квіти?
- Назвіть причину зникнення первоцвітів.
- Як зберегти первоцвіти?
- Перші квіти після тривалої зими приносять величезну втіху для душі. Прогулянка до лісу ранньої весни — просто спокуса. Руки так і тягнуться до квітів... Але не поспішайте рвати це чудо!

ЗВЕРНЕННЯ ПЕРВОЦВІТІВ

Ми б завжди були щасливі,
 І пахучі, і красиві,
 Якби в полі, в лісі, в лузі
 Бачили нас тільки друзі,
 Ті, які б нас не топтали,
 Без потреби не зривали.
 А на клумбах вдома, в школі
 Висівали нас доволі,
 Доглядали, поливали.
 Ми б красу їм дарували!

Урок 43

Тема. Весняні роботи людей на городах, полях та садах у рідному краї

Мета: установити зв'язки між працею і поведінкою людей при настанні весняної погоди і змінах у природі; закріпити в словнику дітей назви інструментів, пов'язаних із весняними роботами; розвивати увагу, спостережливість; виховувати працьовитість.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?

- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Що відбувається з рослинами навесні? (*Зелені травичка, на деревах появляются листочки, зацвітають перші весняні квіти.*)
- Що необхідно для їх життя? (*Сонце, вода, повітря*)
- Які перші квіти зацвітають навесні? (*Проліски, підсніжники, конвалія...*)
- Як треба ставитися до них? (*Весняні квіти треба оберігати, бо їх дуже мало і вони занесені до Червоної книги.*)
- Які роботи проводяться на полях, городах, у садах навесні?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми ознайомимося з весняними роботами людей на городах, полях та садах у рідному краї.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Землю шануй — буде урожай

— У людей навесні, так само як і восени, багато роботи: в полях, городах, садах.

Навесні проводять підготовку ґрунту. Якщо ґрунт твердий, вкритий коркою, то в ньому недостатньо вологи, повітря насилу проникає в ґрунт. Корені рослин можуть задихнутися. Тому ґрунт спахують або перекопують. На городі розрівнюють граблями, в полі — боронами розбивають великі грудки землі. Цю роботу в полі виконують машини, а управляють машинами люди.

ґрунт утворюється дуже повільно. Тому його треба берегти від руйнування. Зберегти нашу землю — одне з найважливіших завдань людей.

Недарма в народі говорять: «Землю шануй — буде урожай».

2 Притча про скатертину-самобранку

До однієї бідної людини просився переночувати мандрівник. Хазяїн поділився з ним останнім шматком хліба, кухлем води, останнє поліно поклав у піч. Із вдячністю за це гість подарував йому скатертину. Але не просту, а чарівну. Потрібно було її кожної весни закопувати в землю, а землю ту перекопувати, боронити, сімома потоми поливати, мозолі на руках натирати. Інакше вся чарівна сила із скатертини в землю піде. Сказав так мандрівник і зник. А добрий чоловік подумав, що не можна одному такою скатертиною користуватися, і роздав усім людям по шматочку.

Хто б не поклав шматочок скатертини в землю, він відразу танув, втрачав чарівну силу. І люди бралися до нелегкої роботи: копали й орали, сіяли, поливали та мозолі на руках натирали. Зате по осені чарівна сила поверталася — були люди із зерном і хлібом, з овочами і фруктами.

З тієї пори люди зрозуміли, що земля-матінка — найщедріша годувальниця на світі. Потрібно тільки потрудитися — і земля на скатертину-самобранку перетвориться.

— А що буде, якщо люди не будуть добрі до землі, не будуть поливати, удобрювати, копати, берегти, піклуватися про неї? Чи буде земля добра до людей? (*Земля хліб родити перестане, відмовить в овочах, фруктах.*)

3 Праця людей навесні

Грім озвався на зорі, —
то не грім, а трактори.
Трактори ідуть в поля:
їх заждалася земля.

М. Стельмах

— Як тільки з полів зійде сніг, на них починаються весняні роботи. У народі говорять: весняний день рік годує. Треба встигнути за короткий час, поки не пересохне ґрунт, посіяти насіння хлібних та овочевих рослин, посадити картоплю. Наприкінці весни, у теплі травневі дні, висаджують розсаду перцю, помідорів, капусти. А скільки клопотів завдають городникам бур'яни! Чи доводилося вам прополювати грядки? Які ви знаєте бур'яни? (*Пирій, осот, берізка, щиршця, лобода, волошка, кульбаба*)

— Вони діють, як справжні загарбники: захоплюють чужу територію, першими висмоктують вологу і їжу з ґрунту, швидше виростають і затуляють овочевим рослинам сонце.

Якщо людина не допоможе, бур'яни здатні зовсім знищити культурні рослини. Бур'яни виполюють сапою, культиватором або з літаків розпилюють над ланами спеціальні речовини (*гербіциди*), від яких бур'яни гинуть.

Добре допомагають хліборобам народні прикмети. За ними визначають час проведення польових робіт. З'явилися підсніжники — пора орати. Зацвіла осика — сій моркву, черемха — висаджуй картоплю. Розпустилося листя на березі — час сіяти овес, підросла трава — час гречки, зацвіла біла акація — висаджуй розсаду помідорів.

У садах дерева і кущі обприскують отруйними речовинами, які вбивають шкідливих комах. Так само, як восени, нижню частину стовбура плодкових дерев білять вапном.

Навесні в садах займаються посадкою плодкових дерев і кущів.

На вулицях міст, селищ і сіл підрізають дерева і висаджують нові рослини. У парках і скверах висаджують декоративні квіти.

► Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Народні прикмети

У народі є такі прислів'я: «Усяк Єремій про себе розумій: коли сіяти, коли жати, коли в скирти метати. Всяке сім'я знає свій час». Як ви їх розумієте? (*Від того, коли люди проведуть сівбу, залежить урожай рослин, скільки буде зібрано хліба, овочів.*)

— У прислів'ях, приказках, прикметах відбито зв'язок між весняними явищами у дерев і традиційними сільськими роботами.

Час орати, коли грім гримить, ліс в листя одягається, жайворонок заспівав, а водяні жаби квакати починають.

У берези рушив сік — земля відтанула.

Зацвіла верба — ґрунт достиг, час у поля виїжджати.

Пшеницю сій, коли черемха зацвітає.

Вільха зацвіла — сій гречку.

Ячмінь сіють, поки цвіте калина.

Зацвіла осика — час сіяти буряк і моркву.

Почала порошити вільха — час вулика виставляти.

Зазеленіла береза — час картоплю саджати.

Зацвіла яблуня — час сморчки збирати, розсаджувати огірки, помідори, капусту.

2 Робота над загадками

- Листя виберуть з землі,
Не лопата, а... (*граблі*).
- Хоча і гостра, не зубата!
Копає землю нам... (*лопата*).
- Пострибає, наче жабка,
По рядочках в полі... (*сапка*).
- Зуби мають, а зубного болю не знають. (*Граблі*)
- Пахнуть свіжістю поля.
Лискотить масна рілля.
Угрюзає в землю ніж.
Горне борозну леміш. (*Борозна*)

В. Довжик

- Вийшов кінь на оболонь:
в грудях — бухає вогонь;
сіна їсти не дають,
батогом його не б'ють,
а як полем він іде —
вслід сім борозден кладе. (*Трактор*)

Н. Забіла

3 Гра «Закінчи речення»

На городі сіють... (*моркву, буряки, огірки*).

На полі сіють зерно... (*жито, пшеницю, соняшник*).

На квітнику висівають... (*чорнобривці, айстри, ромашки*).

У садку саджають... (*яблуні, груші*).

4 Гра «Для чого цей інструмент»

Лопата, граблі, сапка, лійка, пензлик.

5 Гра «Доповни прислів'я»

а) Весняний день	будеш мати зерна гору.
Посієш вчасно —	рік годує.
Посій у пору —	вродить рясно.

б) Весняний... (<i>день</i>)	цілий... (<i>рік</i>) годує.
Хто спить... (<i>весною</i>),	плаче... (<i>зимою</i>).
Що... (<i>посієш</i>),	то і збереш.

6 Гра «Підкресли ознаки весни»

Голосніший і дзвінкіший спів пташок;
приліт перелітних птахів;
сівба на полях; поява їжачків, кротів;
опадання листя з дерев;
поява малят у сім'ях тварин;
збирання лікарських трав.

7 Гра «Чим займаються люди навесні?»

Сіють ячмінь; полюють бур'яни; саджають розсаду; обкопують дерева; обмотують стовбури молодих дерев; збирають лікарські трави; розклеюють і миють вікна; заготовляють овочі.

8 Читання й обговорення вірша

ПОМАГАЙ

Через поле, через гай
Ходить хлопчик Помагай.

Бачить хлопчик — садять сад,
 Він поміг кінчити ряд.
 Вмить приніс відро води
 І полив аж два ряди.
 Рій із пасіки пішов —
 Помагай роя знайшов.
 Обходивши луг і ліс,
 Він в село його приніс.
 За селом копали став, —
 Помагай візок дістав.
 Цілий день возив пісок,
 Аж вищав його візок.
 Помагаю у труді
 Знають літні й молоді,
 Ковалі і муляри —
 Всі радянські трударі.
 Ось і ти часу не гай.
 Будь, як хлопчик Помагай.

П. Воронько

- Які назви весняних робіт вам відомі?
- Назвіть ті з них, у яких ви брали участь.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Яким чином звільнення від снігу полів відбилося на праці людини? (*Люди починають спажувати ґрунт, удобрювати.*)

— З якою метою спажують і удобрюють ґрунт?

— Які ж роботи навесні проводять у полі? (*Потрібно поле зорати і засіяти.*)

— Які роботи навесні проводять на городах? (*На городі треба приготувати грядки і посіяти лук, моркву, буряк. А на клумбах посадити красиві квіти.*)

— Що роблять з приходом весни в саду? (*У саду дерева обкопати, сухі сучки і гілки підрізати, посадити нові дерева і кущі, побілити стовбури.*)

— Навіщо білять стовбури дерев?

— Яку ще роботу виконують люди навесні? (*З парників висаджують розсаду капусти, огірків, помідорів.*)

— Які ви знаєте назви машин, що працюють у полі?

— Люди яких професій ними управляють?

— Чому землю-матінку називають скатертиною-самобранкою?

— Що повинна робити людина, щоб земля стала щедрою годовальницею?

Урок 44

Тема. Зміни в житті тварин навесні

Мета: формувати в учнів уявлення про зміни в житті тварин з настанням весни, вчити характеризувати ці зміни; розвивати мовлення, мислення; виховувати бережливе ставлення до тварин.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Які явища відбуваються навесні у природі?
- Підкресліть, які зміни в природі відбулися за останній тиждень.

Збільшення тривалості дня.

Значне потепління.

Поява комах.

Раннє цвітіння трав'янистих рослин.

Пробудження звірів від зимового сну.

Приліт птахів.

Танення снігу.

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ви поповните свої знання про життя тварин навесні.

III. Вивчення нового матеріалу

» Розповідь учителя

— Із закінченням морозів починається нове життя у тварин. З'явилися комахи — це означає, що час прилітати комахоїдним птахам. Першими прилітають граки, шпаки, галки.

У різних тварин весна починається в різний час.

Березень — місяць прильоту птахів. Відкривають весну граки. На всіх проталинах з'явилися їх зграї. Незабаром прилетять шпаки, жайворонки.

Самиця ворона першою з усіх птахів знесла яйце. Її гніздо на високій ялині, густо засипаній снігом. Щоб яйце не застигло і пташеня в ньому не замерзло, ворона не залишає гнізда. Їжу їй приносить ворон.

У лосів і косуль відростають нові роги. У полі ще сніг, а у зайчих народилися зайченята. Вони народжуються зрячими, в теплих шубках, відразу вміють бігати. Наївшись досхочу материнського молока, вони розбігаються і ховаються під кущами. Лежать смирененько, не балуються (*працює інстинкт самозбереження*), а мати втекла. Будь-яка чужа зайчиха, пробігаючи мимо, нагодує зайченя. Молоко у зайчихи густе, жирне, отже, малюки будуть ситі декілька днів. На 8–9-й день почнуть травичку зубрити (*їсти*).

Розтанув сніг — пробудилися в норах миші, хом'яки. Жителям лісових підвалів погано доводиться. Кроти, землерийки, миші, полівки страждають від вологи, їх «квартири» затопила вода від танення снігу.

Багато птахів зайняли горища. Голубки вже сидять на яйцях, горобці і галки по всьому місту збирають соломинки, пух і пір'я для своїх гнізд.

На вулиці з'явилися великі зеленувато-сині з металевим відтінком мухи. Вони ще не літають, а тільки повзають по стінах будинків і гріються на сонці.

Прокинувся борсук. Тепер він уже не засне і ногами збиратиме равликів, личинок, жуків, їстиме коріння і ловитиме мишей.

З'явилися павуки. У сонячні теплі дні танцюють комарики в повітрі. Прокинулися метелики, провітрюють і сушать свої крильця.

Прокинулася ведмедиця, а з нею двоє ведмежат — тала вода протекла у барліг. Ведмедиця сильно схуднула і вже блукає лісом у пошуках їжі.

Зголодніли всі тварини за довгу зиму. Розтанув лід на річках і озерах, і тут як тут качки, журавлі, кулики, чайки.

Квітень — місяць танення снігу. Птахи активно повертаються із зимівель. Але переселення на батьківщину йде в строгому порядку. Першими прилетіли ті, що восени відлетіли останніми, а останніми — ті, що відлетіли першими, — це найяскравіші птахи, їм потрібно дочекатися свіжого листя і трави, щоб можна було сховатися від ворогів.

Отруйна гадюка щоранку виповзає на сухий пеньок погрітися на сонці. Вона ще насилу повзає, адже кров у неї остигла на холоді. Зігрівшись, вона оживає і вирушає на полювання за мишами і жабами.

Сніг зійшов з мурашника, і мурашки вилізли погрітися на сонечку. Прокинулися жуки: плоскі жужелиці, круглі чорні гнойовики. Після першого дощу вилізли з-під землі дощові черв'яки. Ожив ставок. Жаби покинули свої зимові ліжка в мулі, мечуть ікру, виходять на берег.

Від танення снігу вода в річках вийшла з берегів. Погано доводиться зайцям, кротам, мишам. Багато їх гине в цей час. Погано доводиться навіть птахам. Жовтенька вівсянка побудувала гніздо на березі великої канави, поклала в нього яйця. Вода змила гніздо, яйця понесло водою...

Настав травень. Дзвінкими, чистими голосами співають зяблики, солов'ї, співочі дрозди. Скриплять жуки, коники. Барабнять дятли. Свистять флейтою іволги. Гавкають лисиці. Виє вовк. Ухає пугач. Дзижчать джмелі і бджоли. Бурчать, кумкають жаби. Справжній лісовий оркестр! Журавлі влаштовують танці на болоті.

Багато птахів уже влаштували собі гнізда, відклали яйця, вивели пташенят і вигодовують їх. Білка відшукує гнізда на гілках, у дуплах дерев і тягає собі на обід яйця і пташенят. Усю зиму вона вживала рослинну їжу, а тепер ласує м'ясом. З'явилися гусениці, вони годуються молодими листочками. У воді плавають пуголовки жаб і мальки риб.

Весна — важлива пора в житті звірів. Ті, хто міняв забарвлення шерсті восени, навесні линяють і знову одягають літні шубки. Зайці линяють один раз на рік — навесні. Заєць-біляк міняє свій каптан раніше, ніж русак. Восени вони вицвітають без втрати ворсу.

Отже, природа прокинулася!

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Весняні прикмети

- Якщо навесні зайці довго залишаються білими — довго буде холодно.
- Кішка миється до гарної погоди.
- Жаби голосно кумкають до гарної погоди.

2 Вікторина

- Коли прокидаються руді лісові мурашки? (*Коли сонце розтопить сніг на мурашнику.*)
- Яку користь приносять мурашки лісу? (*Служать санітарами лісу, розносять насіння рослин.*)
- Які птахи «відкривають» весну? (*Граки, шпаки, жайворонки*)

- Чому вони повертаються додому з приходом весни?
- У якого птаха раніше всіх з'являється навесні яйце? (*У ворони*)
- Де розташовано її гніздо? (*На високій ялині*)
- Які птахи з приходом зими прилітають до нас, а з приходом весни — відлітають від нас? Чому?
- Яка небезпека підстерігає тварин навесні? (*Тала вода*)
- Як поведуться птахи, комахи, звірі? Які в них турботи? (*Птахи повертаються з теплих країв, будують гнізда. Комахи, звірі прокидаються від зимової сплячки.*)
- Чим свійські тварини відрізняються від диких?
- Як змінилося життя свійських тварин з приходом весни?
- Якщо свійські тварини так багато дають людині, може, не потрібно піклуватися про диких тварин: зайців, лисиць, вовків, а тим більше, про змії, жаб, вужів, крокодилів?

3 Робота в парах

— Що відбувається з дикими тваринами навесні? Підкресліть правильні відповіді.

Готують запаси на зиму, ростуть, линяють, вирощують потомство, розмножуються, нагулюють жир, відкладають яйця, мечуть ікру, народжують дитинчат, впадають у сплячку, будують гнізда, готуються до перельоту в теплі краї.

4 Гра «Звірині сімейки»

— Я пропоную вам згадати, як називаються тварини наших лісів і їх дитинчата.

— Я називаю тварин, ви маєте назвати їх дитинчат в однині і множині.

Білка — білчєня — білчата.

Заєць — зайчєня — зайчєнята. (*Як називають маму зайчєнят?*)

Лисиця — лисєня — лисєнята. (*Хто тато в лисячому сімействі?*)

Вовк — вовчєня — вовчєнята. (*Як називають маму у вовчому сімействі?*)

Ведмідь — ведмежа — ведмежата. (*Хто мама у ведмежат?*)

Їжак — їжачєня — їжачата. (*Як називають маму їжачат?*)

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Як змінилося життя тварин з приходом весни?
- Які птахи прилітають першими?
- Звідки з'явилися жуки, павуки?
- Які ще тварини прокинулися від зимового сну?
- Чим вони займаються після сну? Як вони пристосувалися до змін у природі з приходом весни?

- Чому мурашок називають санітарами лісу?
- Чому ми говоримо, що птахи — наші друзі?
- Як і чим можуть допомогти тваринам навесні люди?

Урок 45

Тема. Поява комах

Мета: ознайомити учнів з поведінкою комах навесні; розвивати вміння спостерігати, порівнювати; виховувати бережливе ставлення до комах.

ХІД УРОКУ

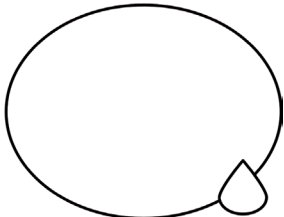
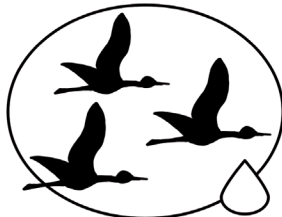
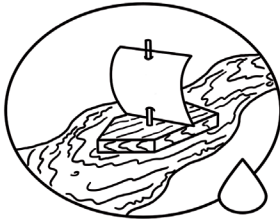
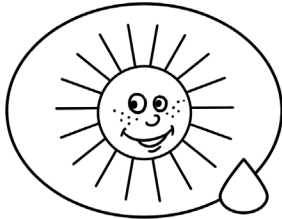
I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Які ознаки весни ви спостерігали протягом тижня?
- Доберіть до зображень прикмети весни.

- Яку ознаку весни ви б ще назвали? Спробуйте зобразити її у вільному овалі. (*Поява комах.*)

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми й поговоримо про життя комах навесні.

III. Вивчення нового матеріалу

— Поміркуймо, у якій послідовності потрібно поставити ці ознаки? Чому?

ВЕСНЯНІ КВІТИ

На стрункій високій ніжці
 Біля річки, на лужку,
 У хустинці-білосніжці
 Стрів я квітонецьку таку.
 Ясним оком жовтуватим
 Усміхалася мені.
 Я хотів її зірвати,
 А бджола сказала: — «Ні!»

М. Познанська

— Про яку комаху йдеться?

— Чому бджілка охороняє квітку?

— Які комахи, крім бджіл, з'являються навесні? (*Метелики, мухи, комарі, бабки, джмелі, оси, мурашки*)

На дошку вивішуються ілюстрації.

— Де ми можемо побачити комах? (*На квітках, у повітрі, на стовбурах дерев, огорожах, пригрітих сонцем.*)

— Відразу ж після танення снігу в сонячну погоду на рослинах можна побачити жовтих метеликів-лимонниць. Мурашки, прокинувшись, відчиняють свої входи в мурашник. Дещо пізніше з'являються мухи, комарі, бабки, прокидаються і вилітають оси, джмелі, бджоли. У травні з'являються хрущі і сонечка. (*Ілюстрація на дошці.*)

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота над загадками (із демонструванням відповідних малюнків)

- Летить — виє, сяде — риє. (*Жук*)
 - У травні місяці з'явився не рак,
не риба, не звір, не птах, не людина.
Ніс довгий, голос тонкий
Летить — кричить, сяде — мовчить. (*Комар*)
 - У лісі біля пня біготня і метушня:
Народ робочий весь день клопоче. (*Мурахи*)

— Мурашки доглядають за іншими комахами, які дають їм солодкий нектар, навіть поплескують їх по тілу, щоб вони давали більше нектару — це попелиця.

- Летить дід — сів на цвіт,
Волосинки розгортає, солоденького шукає.
(*Джміль*)
- Довкола нас в'ється,
А в руки не дається. (*Муха*)
- Не мотор, а гуде,
Не пілот, а летить,
Не гадюка, а жалить. (*Бджола*)
- У червоного малятки
На спині краплинки-цятки:
Чорні вуса, голова,
Любить лагідні слова. (*Сонечко*)
- У живого гвинтокрила
На спині прозорі крила.
Кольорові шати,
Любить мандрувати. (*Бабка*)
- По травичці, по землі
Коні бігають малі.
Іподромом для них луг,
Не поставиш їх у плуг! (*Коник-стрибунець*)
- Фрукти, цукор полюбляє,
Де солодке відчуває.
В смужку в неї одежина,
Із комах уся родина. (*Оса*)
- Тільки лялечка проснеться —
Враз у шати одягнеться.
Погляду не відірвати —
Здатна всіх зачарувати! (*Метелик*)

2 Гра «Підкресли потрібне»

1) Яку користь приносять комахи?

- Прикрашають природу;
- запилюють рослини;
- переносять небезпечні хвороби;
- розпушують ґрунт;
- санітари лісів і водойм;
- знищують шкідників рослин;

- живлення для птахів і людей;
- знищують рослини.

— У природі нічого зайвого немає. І комахи теж потребують охорони.

2) Позначте природні явища, характерні для весни.

- З'явилися бруньки на деревах;
- ведмідь спить у барлозі;
- білка запасає їжу;
- таниє сніг;
- мороз;
- спека;
- льодохід;
- опадає листя;
- листопад;
- йдуть дощі;
- метуть заметілі;
- яскравіше світить сонце;
- дзюрчать струмки;
- сонце світить, але не гріє;
- прохолодно;
- земля вкрита снігом.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Які комахи з'являються навесні?
- Де ми можемо побачити комах?
- Яку користь приносять комах?
- Яку шкоду приносять комах?
- Чому треба охороняти комах?

Урок 46

Тема. Повернення перелітних птахів. Влаштування гнізд, насиджування та виведення пташенят. Охорона птахів

Мета: уточнювати знання учнів про різноманіття перелітних птахів; розвивати вміння знаходити взаємозв'язки в природі; виховувати любов і дбайливе ставлення до природи, до птахів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?

- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

— Діти, я прочитаю вам вірш. Уважно послушайте і скажіть, про яку пору року в ньому йдеться?

Зійшли сніги, шумить вода,
Земля вже квіти викида,
Бує травка молода,
Все мертве ожива.
Коли, діти, це бува? (*Навесні*)

— Які зміни відбуваються в природі навесні? Розкажіть про це за планом.

- 1) Сонце.
- 2) Довгота дня.
- 3) Температура повітря.
- 4) Опади.
- 5) Ґрунт.
- 6) Водойми.

Відповіді дітей. Сонце піднімається вище, гріє сильніше; дні стають довшими, а ночі — коротшими; теплішає; йде мокрий сніг або дощ; ґрунт відтає, тане сніг; біжать струмки, водойми розкриваються, повінь, льодохід на річках.

— Як ви вважаєте, що вплинуло на ці зміни в природі? (*Потепління*)

— Так, стає тепліше, сніг починає танути, на проталинах з'являються перші комахи, прилітають перші птахи.

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Птахи повертаються із зимівель. І ось сьогодні ми поговоримо про перелітних птахів.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Розповідь про перелітних птахів

- 1) Перші вісники весни — граки.

— Які птахи прилітають першими, ви дізнаєтеся, відгадавши загадку.

- Чорний, моторний,
По полю ходить,
Черв'ячків ловить.

Кричить: «Крак!»,
А звати його... (*грак*).

— За народним повір'ям, на день Герасима, 17 березня, прилітають із зимівель граки. Цих перших крилатих вісників весни із радістю зустрічають люди. За старих часів про грака говорили:

- Грак зиму ламає.
- Грак на горі — весна надворі.

Розповідь заздалегідь підготовленого учня

— Граки — це великі, чорні птахи, боки яких відливають темно-фіолетовим металевим блиском. Розміри грака можуть досягати 50 сантиметрів. Великі крила означають, що ці птахи — хороші літуни. У них сильні ноги, якими вони розкопують ґрунт, оскільки живляться насінням, черв'яками, комахами.

Селяться граки колоніями, влаштовуючи на одному дереві декілька гнізд, споруджуючи їх із суччя і гілок.

2) Робота за репродукцією картини О. Саврасова «Граки прилетіли».

— Весна пробуджує не лише природу, але й душу людини. Картину рідної природи особливо відчують художники.

Подивіться на репродукцію картини Олексія Саврасова «Граки прилетіли». Що ви бачите на картині? (*Село з невеликою церквою, дерев'яними будиночками, з березами, що не розпустилися. Прилетіли перші вісники весни — граки. З весняними криками вони літають над деревами, клопочуть про житло.*)

— Скажіть, чи подобається вам картина? Що саме подобається?

— За якими ознаками можна сказати, що на картині зображена рання весна?

— Які кольори переважають на картині? (*На картині найбільше сірих, блакитних, коричневих тонів. Навіть сніг має сірувато-блакитні і коричневі відтінки. Ці кольори характерні для ранньої весни, коли немає ще яскравої зеленої трави і ніжно-зелених листочків на деревах. Уся природа зігріта неяскравим сонцем.*)

3) Голосні співаки весни — шпаки.

— Слухайте наступну загадку.

- Ось хатина, в ній — співак.
Як цю пташку звати?.. (*Шпак*).
- Прилетіли шпаки,
Дорогі співаки,
Прилетіли весну зустрічати.

Скрізь лунають пісні,
 То співці голосні
 За шпаківні нам дякують щиро.
Г. Бойко

Розповіді заздалегідь підготовлених учнів

— Услід за граками прилітають шпаки. Летять вони зграями до 5000 птахів. Їм мало невеликих проталин, і вони чекають, коли проталини розійдуться поширше. Шпаки не відразу починають будувати гнізда. Спочатку вони великими і шумними зграями тримаються по долинах річок, у садах, там мовчки без пісень починають годуватися і відпочивати.

— Першими прилітають самці, вони до прильоту самиці підшукують шпаківню, нерідко виселивши з будиночків горобців.

Наряд у самця яскравий, він увесь чорний, із жовтим дзьобом, а по чорному кольору пера розбігається металевий відлив. Самиця теж чорна, але без яскравого металевого відливу.

4) Розповідь жайворонка.

— А вслід за шпаками які птахи прилітають?

- Пташка ця маленька,
 Лагідна, сіренька.
 В небесах співає,
 Сонце зустрічає. (*Жайворонок*)

— Складно відповісти? Тоді послухайте уривок з вірша Олександра Олеся.

В НЕБІ ЖАЙВОРОНКИ В'ЮТЬСЯ

В небі жайворонки в'ються,
 заливаються, сміються,
 грають, дзвонять цілий день,
 і щебечуть, і співають,
 і з весною світ вітають
 дзвоном радісних пісень.

— Потім прилітають інші птахи, зграями різної форми: журавлі і гуси — шеренгою, гуськом, кутом, клином, деякі птахи — безладною зграєю, зозулі — самотійно, деркач — пішки.

5) Читання оповідання Віталія Біанкі «Три весни».

— Приліт птахів триває в строгому порядку: першими прилітають ті, що відлетіли від нас останніми восени, останніми — ті, що відлетіли першими.

Чому? Ви дізнаєтеся це, послухавши оповідання Віталія Біанкі «Три весни».

ТРИ ВЕСНИ

Зима все хотіла заморозити — людей, звірів, птахів, дерева. Але сонце — джерело життя — перейшло у вирішальний весняний наступ. З кожним днем тепер воно вище піднімається на небі, промені його прямовисно падають на землю і сильніше вражають сніг.

Перша перемога — весна польова.

Вона почалася, коли на полях показалися перші проталини, звільнилася перша земля. Зраділи їй граки, прилетіли до нас. Потім — шпаки і польові жайворонки.

Граки витягують із землі, що потепліла, черв'яків, личинок. Шпаки ловлять комах, що ожили, жайворонки збирають у полі зерно...

Ніби гармата вистрілила над річкою — репнув товстий лід. Чекають звільнення річок, озер, ставків водянні птахи — гуси, лебеді, чайки. Адже в звільненій воді буде чим поживитися: прокинулися в ній риби, різні комахи, рачки, равлики.

Закує зозуля. Ліс закутається зеленим туманом, прилетять ластівки, з останнім міцним морозцем білими зірочками зацвіте черемха. Усі співочі птахи повернуться на батьківщину. Ліс одягнеться, і соловей заспіває в кольорах пахучого бузку.

Це буде третьою перемогою сонця над зимою. Ця третя весна — весна лісова.

Віталій Біанкі

— Отже, діти, від чого залежить приліт птахів? (*Від способу їх живлення*)

— Діти, а ви знаєте, де зимують птахи? Граки, шпаки — в Середній Азії, ластівки — в Африці, куличок-плавунчик — в Америці.

— А як птахи знаходять дорогу? За горизонтом, висотою сонця, зірками, запахом (*у кожній місцевості — свій запах*).

6) Улаштування гнізд, насиджування та виведення пташенят.

Розповідь заздалегідь підготовлених учнів

— Більшість птахів навесні в'ють гнізда. Проте гніздо для птаха не є будинком. Воно будується зазвичай для висиджування яєць і вигодовування пташенят. Притулком для птахів служать зарості трави, крона дерев. Не в'ють гнізд зозулі, вони підкладають свої яйця в гнізда інших птахів.

— Свої гнізда жайворонки, перепелиці, солов'ї, журавлі влаштовують на землі; яблочки, іволги — в кущах, невисоко на деревах; граки, лелеки, орли — високо на деревах; шпаки — в шпаківнях; ластівки — в норах, у будівлях.

7) Охорона птахів.

— Діти, а навіщо потрібні птахи?

— Птахи знищують шкідливих комах, личинок, гусениць, гризунів. Цим вони приносять велику користь людині, зберігаючи врожай. Птахи дають нам м'ясо, яйце, пух, пір'я. Птахи є окрасою природи. Людям подобається, як співають у лісі — дрозди, в полях — жайворонки, в садах і галях — знаменитий соловей.

Співочий дрізд першим починає співати у весняному лісі, останнім замовкає ввечері. І, здається, усі інші лісові птахи тільки підспівують йому.

Кожен, хто слухав польового жайворонка, радів сріблястим трелям його прекрасної нескінченної пісні. Жайворонок — співак ранку, співак весни.

Соловей починає співати з вечора і співає всю ніч. Немає у світі голосу багатішого, гнучкішого і прекраснішого, ніж голос цієї маленької пташки.

Спів птахів — це не просто забава, це сигнал іншим птахам про те, що ця ділянка вже зайнята, тут є хазяїн. Іноді, якщо ще не прилетіла подруга, спів самця — це заклик-сповіщення, що тут є гніздо.

Птахи — наші друзі. Тож охоронятимемо їх і закликатимемо в наші сади, гаї і ліси! Птахи можуть гніздитися і там, де їх раніше не було, треба тільки заздалегідь підготувати їм уміло розвісити для них пташині будиночки. Птахи потребують нашої допомоги у всі пори року.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота над загадками про перелітних птахів

— Кожен перелітний птах повертається в рідні краї в певний час.

- Чорномазий, білодзьобий,
Він за плугом важно ходить.
Сторож вірний, друг полів,
Перший вісник теплих днів. (*Грак*)

— Березень — час прильоту граків в рідні краї.

- У садочку, біля тину
Я зробив йому хатину,

Він навколо обдивився,
Засміявся й оселився.
Здогадались ви, однак,
Поселився у нас... (*шпак*).

— Кінець березня — час прильоту шпаків.

- Ти відгадай мою загадку.
Вгорі тремтить сіренька цятка
Й пісні співає голосні.
Та жаль, що тільки навесні.
Ну, називай же без відмовок,
Що ця пташка... (*жайворонок*).

— Час прильоту жайворонків — початок квітня.

- Я гніздо люблю будувати
Під дахом сільської хати. (*Ластівка*)

— Час прильоту ластівок у рідні краї — травень.

- В мене є великий хист,
Я співаю, як артист.
Спів мій радісний усюди.
Дуже люблять мене люди. (*Соловей*)

— Солов'ї прилітають у середині травня.

2 Гра «Шифрувальник»

— Назви яких птахів зашифровані?

Ш □ □ К

Ж □ Й В □ Р □ Н □ К

Л □ Л □ К □

Ж □ Р □ В □ ЛЬ

Л □ С □ □ В □ А

Г □ Р □ Б □ ЦЬ

З □ З □ Л □

Г □ □ К

— Хто тут зайвий і чому?

3 Пташина вікторина

Учитель читає опис птаха. Учні впізнають і розповідають про його поведінку навесні.

- Кожен заслухається співом цього малесенького сіренького співця. (*Соловей*)

- Стукіт цього строкатого птаха ми можемо чути цілий рік. (*Дятел*)
- Високо піднімаються ці невеличкі сіренькі пташки в прозоре блакитне небо і заливаються там чудовим співом. (*Жайворонок*)
- Цей птах з приходом весни летить до лісу. (*Синичка*)
- Птах, який першим прилітає на батьківщину з вирію, вісник весни. (*Грак*)
- Птахи, що селяться у своїх минулорічних квартирах. (*Шпаки, ластівки*)

4 Тестування

- 1) Хто з цих птахів прилітає раніше?
 - а) Ластівка;
 - б) шпак.
- 2) Яка з цих пташок не має свого гнізда?
 - а) Ластівка;
 - б) лелека;
 - в) зозуля.

5 Правила поведінки навесні в лісі

— Які правила ви маєте дотримувати навесні в лісі?

- 1) Птахи навесні будують гнізда і виводять пташенят. Птахів на гніздах не можна турбувати і тривожити: вони можуть покинути свої гнізда, тоді пташенята загинуть.
- 2) Не можна чіпати руками яйця, не можна розоряти гнізда.
- 3) Не можна приносити пташенят додому.
- 4) Не можна стріляти в птахів з рогаток, кидати в них каменями.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Як змінюється життя птахів з приходом весни? (*Повертаються в рідні краї перелітні птахи. Птахи будують або ремонтують гнізда, відкладають яйця, виводять пташенят.*)

— Чому стали можливі такі зміни в житті птахів? (*Стало більше корму. Багато птахів живляться комахами, а з приходом тепла комахи вибираються зі своїх укриттів.*)

— Чи можна чіпати гнізда птахів? Чому?

— Що ви можете зробити для охорони птахів? (*Не тривожити і не турбувати птахів на гніздах, інакше вони можуть покинути свої гнізда, і тоді пташенята загинуть. Розвісити шпаківні. Не розоряти гнізда, не торкатися яєць і пташенят у гніздах птахів тощо.*)

— Чому ми вважаємо птахів своїми друзями?

Урок 47

Тема. Весняні зміни в житті звірів. Розмноження. Піклування про потомство.

Практична робота. Виготовлення екологічної листівки «Тиша в лісі»

Мета: ознайомити дітей зі змінами, що відбуваються в житті звірів навесні; простежити зв'язки живої і неживої природи; виховувати любов до природи, дбайливе ставлення до її мешканців.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

» Слухання вірша

ВСЕ ПРОКИДАЄТЬСЯ ПОВОЛІ

Все прокидається поволі,
зі сну зимового встає.
Радіє гай, радіє поле,
земля поталу воду п'є.

Скресає і щезає крига,
бурульки падають з дахів,
і вітерець прозорокрилий
додому підганя птахів.

А в лісі на галяві теплій
поміж ялинок запашних
уперше спалахнув метелик —
тендітний вогничок весни.

А. Костецький

- Що змінилося в природі з приходом весни?
- Назвіть ознаки настання весни в неживій природі. (*Підвищення температури, тобто збільшення кількості тепла.*)
- Чому потепліло? (*Сонце піднялося вище над горизонтом.*)
- Чи відбуваються зміни в житті звірів з настанням весни?
- Що ви про це знаєте?

II. Повідомлення теми і мети уроку

Сьогодні на уроці ви більше дізнаєтеся про зміни, що відбуваються в житті звірів з настанням тепла.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Розповідь про линьку, пробудження від зимової сплячки

— Що таке линька? *(Відповіді учнів.)*

— Линька — це пристосування, підготовка до спекотної пори року. Тварини змінюють теплу шубу на рідкішу, коротшу і не таку теплу. Деякі тварини в процесі линьки змінюють колір свого хутра.

— Які це тварини? *(Заєць, білка, песець)*

— Чому змінюється їх забарвлення? *(Можливість бути непоміченим від ворогів, тобто це пристосування до навколишньої природи.)*

— Що змінилося в житті ведмедя з приходом весни? *(Він пробуджується від сплячки, виходить з барлогу.)*

— Які тварини ще пробуджуються від сплячки? *(Їжак, борсук, бурундук)*

— Як ви вважаєте, чому вони пробуджуються? *(Відповіді учнів.)*

Виявляється, в організмі тварин є особливий годинник, який підказує час незалежно від зовнішніх умов. Посади таку тварину в постійну темряву, внутрішній годинник все одно показуватиме, коли день, а коли — ніч. Також вони показують і пору року, хоча навкруги в норі нічого не змінилося. За цим годинником і прокидаються в норах і барлогах зимові «засоні». Ведмідь прокидається у березні і з того часу не спить, а злегка дримає, чекає відповідної погоди, щоб вийти з барлогу. Борсук, прокинувшись рано, часто вибігає подивитися на першу відлигу. Він «легкий на підйом», та і запаси на весну в нього є. А якщо зима повернеться, то борсук ще може поспати.

— Чи змінюється рослинний світ з настанням тепла? Як? *(З'являється трава, квіти, листя на деревах.)*

— Чим є рослини для деяких тварин? *(Їжею)*

2 Розповідь про народження нового потомства

— Яка важлива подія відбувається у тварин навесні? *(Народження дитинчат)*

— Чому навесні? *(Стає тепло, а головне — з'являється багато корму.)*

— Корм у різних тварин різний, кількість його зростає в різні терміни, тому не всі тварини починають розмножуватися в один і той самий час.

— У якій групі тварин дитинчата з'являються раніше? (У тих, що живляться рослинами.)

— Чому? (Велика кількість їжі, їжа з'являється дуже рано.)

— Як помітили вчені, кількість народжених дитинчат залежить від розміру тіла тварини. Чим дрібніша тварина, тим більше дитинчат у неї народжується, оскільки тривалість розвитку дитинчат різна.

Наприклад, миші-полівки дуже плідні. Розвиток новонароджених відбувається швидко: з моменту народження до відходу від батьків минає 20 днів. За весну-літо одна миша може дати потомство близько 30 полівок.

Більші тварини (бурундуки, білки, зайці, їжаки) виховують своїх дитинчат уже довше: 1,5–2 місяці. За сезон народжується на 10–15 дитинчат менше, ніж у полівок.

► Інсценізація «Білченя, Їжаченя, Зайченя»

— Послухайте, що вам розповідять про своє народження Білченя, Їжаченя, Зайченя.

Діти в масках-шапочках розігрують сценку.

Білченя. Ой, Їжачок, який ти колючий!

Їжаченя. Так, шубка у мене колюча. Але, маючи таку шубку, я нікого не боюся. З'явиться небезпека — згорнуся в клубок — спробуй торкнися мене, відразу отримаєш тисячу уколів.

Білченя. А народився ти теж з голками?

Їжаченя. Їжаки народжуються без голок і сліпі. На рожевому тілі у нас тільки безліч горбків. Голки на їхньому місці з'являються через декілька годин. Спочатку вони м'які і світлі, але поступово тверднуть і темніють. Голки мої ростуть дуже швидко.

Білченя. А я теж народився голим і сліпим. Але в нашому дуплі мені не було холодно, тому що моя дбайлива мама зігрівала мене м'якою підстилкою.

Зайченя. А я свою маму не пам'ятаю! І домівки у мене немає!

Білченя. Як це? Чому?

Зайченя. Я народився прямо на землі відразу зрячим, вкритим шерстю. Мама мене погодувала молоком, залишила під кущем і втекла.

Їжаченя. І тобі не хотілося їсти?

Зайченя. Ні, молоко у мами поживне і жирне, тому протягом 3–4 днів я не був голодний.

Білченя. А як же в наступні дні?

Зайченя. А я коли захочеться їсти, починаю пересуватися, залишаючи пахучий слід від лап. За цим слідом мене знаходить будь-яка зайчиха і годує молоком. І знову вистачає на 3–4 дні. А коли я підросту, починаю живитися травою.

— Що нового ви дізналися про народження і перші дні життя звірів?

— Яким народжується їжаченя?

— Чому білці не холодно в дуплі?

— Пізньої весни або на початку літа білка виводить потомство. У неї народжується від 3 до 6 білчат. Білка не проти зайнятися хижацтвом: тягає яйця, пташенят з пташиних гнізд, а іноді нападає і на дорослого птаха.

— Чому зайченя не знає свою маму?

— Покидаючи новонароджених зайчат, зайчиха тим самим проявляє турботу про них. Покинуте зайченя не має запаху, сидить воно нерухомо, має хороше захисне забарвлення, і жоден хижак не може учути його навіть зблизька.

— А як же виховують своїх дитинчат більші тварини — хижаки? Час виховання дитинчат у них збільшується до 1 року, кількість дитинчат від 4–6.

Вихованням дитинчат займається вовк і вовчиха. Дитинчата вовків дуже довго залишаються під опікою батьків у своєму лігві. У 1,5–2 місяці вони перестають смоктати материнське молоко, і батьки починають привчати їх до звичайної їжі. Вовчат спочатку годують відригнуваною їжею. Потім починають приносити вбиту здобич і допомагають дитинчатам її розривати. Ближче до осені їм приносять напівживу здобич і навчають її вбивати. Восени молоді вовки вчаться полювання під керівництвом батьків. Вовки супроводжують своїх дітей усю зиму, а навесні вони починають самостійне життя.

Таким чином, чим хижаки більші, тим менше у них народжується потомства, оскільки час їх виховання — цілий рік (*згадайте дрібних тварин, у яких цей час набагато менший*).

— Яка тварина найбільша в нашому краї? (*Ведмідь*)

— Послухайте, як виховує своє потомство ведмідь.

► Розповідь учня

— Ведмідь довше всіх виховує своїх дитинчат. У другій половині лютого у ведмедиці народжуються маленькі, величиною з рукавицю, ведмежата вагою всього 500 г. Вони сліпі, голі. Ведмедиця тримає їх у себе на череві серед шерсті в теплі, зігріває їх своїм диханням. Вона годує їх своїм молоком, але вони не ростуть,

оскільки молока у ведмедиці мало, адже ведмідь узимку нічого не їсть. Вийшовши з барлогу, ведмежата починають швидко рости. Восени вони знову залягають у барліг з матір'ю і тільки до нової осені йдуть з сім'ї. Таким чином, ведмеді виховують своїх дітей 1,5–2 роки.

— Окрім батьків, вихованням малюків у деяких тварин займаються ще і торішні діти-няньки. У ведмежій сім'ї таку няньку називають *пестуном*, у вовків — *переярком* (*молодий вовк*).

— Усі батьки піклуються про своїх дитинчат. Як? (*Оберігають від ворогів, годують, навчають знаходити корм, рятуватися від ворогів, полювати.*)

— Навіщо вони це роблять? (*Готують дитинчат до дорослого життя.*)

— У разі небезпеки для дитинчат матері прибігають до різних хитрощів. Лисиця намагається відвести їх від свого житла. Якщо біля нори побували люди, то вони перетягують у зубах дітей у безпечне місце. При появі людини зайчиха відводить її від зайченяти, прикидаючись пораненою, хворою або намагається притягнути до себе увагу, стукаючи лапами об землю.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота в групах. Практична робота. Виготовлення екологічної листівки «Тиша в лісі»

— Навесні ліс наповнюється чарівними звуками: пташиними переспівами, дзюрчанням струмків, дзижчанням джмелів, кумканням жаб — усе це прекрасна музика. Але іноді до цієї музики додає «свою» людина — гучний крик, увімкнений на всю потужність магнітофон або плеєр. Цей галас негативно впливає на мешканців лісу. Так, від увімкненого голосно магнітофона або від сильного крику не можуть піднятися в повітря джмелі, бджоли. Птахи і звірі від такої розваги назавжди покинуть свої гнізда і нори. Це особливо погано навесні. Чому? Виявляється, і рослини негативно реагують на сильний галас — вони уповільнюють свій ріст.

— Як же треба поводитися навесні в лісі? (*Слухати природу, спостерігати, насолоджуватися красою, але не галасувати.*)

— Травень і червень — місяці тиші. Не лякайте тварин, не підходьте близько до гнізд, не беріть яєць чи пташенят до рук, бо птахи покинуть гнізда.

Не поспішайте підбирати в лісі пташенят, їжаченят та малят інших тварин. Можливо, десь недалеко причаїлися їхні батьки і чекають, коли ви підете.

Якщо у вас є собака, не беріть його із собою в ліс навесні і на початку літа, бо він може впливати пташеня чи безпомічне звірятко.

Учні обговорюють у групах правила і виготовляють листівки. Після цього проводиться презентація робіт.

2 Аналіз ситуації

1) Чому не можна брати їжаків з лісу? *(Для їжача ліс — рідний будинок. Їжак поїдає шкідників лісу, отруйних комах. У неволі, в куточках природи їжаки більш схильні до різних хвороб і потім стають їх переносниками.)*

2) Уявіть і ви, що ви знайшли в лісі дитинча тварини. Воно здалося вам бідним, покинутим і ви взяли його додому. Через рік тваринка підросла, вам набридло її тримати, і ви вирішили її випустити на волю.

— Що чекає тваринку в лісі? *(Вона загине, оскільки не навчена ані добувати їжу, ані рятуватися від ворогів.)*

— Яких помилок ви припустилися, взявши тваринку додому? *(Не можна брати дитинчат, а якщо вже забрали, то годуйте до кінця життя або віддайте до зоопарку.)*

Висновок. Природа — наш дім, і порядок у ньому багато в чому залежить від людини.

3 Тестування

1) Ви побачили пташенят, що випали з гнізда. Як ви вчините?

- а) Спробую покласти пташенят в гніздо;
- б) пройду повз і не заважатиму птахам;
- в) заберу пташенят додому і доглядатиму за ними.

2) Чому особливо навесні і на початку літа не можна галасувати і розпалювати вогнища в лісі?

- а) Вас оштрафують за неправильну поведінку;
- б) галас, запах диму лякають лісових мешканців, примушують птахів кидати гнізда, тварин шукати — затишні місця.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Що нового ви дізналися про життя тварин навесні?

— Поставте одне одному питання за темою уроку.

— Як зустрічають весну звірі? *(Прокидаються від зимового сну ведмеді, борсуки, їжаки. У багатьох тварин народжуються дитинчата. Звірі линяють.)*

- Чому у тварин навесні відбувається линька?
- Чому дитинчата народжуються навесні?
- Чому у рослиноїдних тварин дитинчат більше, ніж у хижаків?
- Чому навесні не полюють на хутрових звірів? (*Навесні хутрові звірі линяють, втрачають густий і теплий підшерсток — це знецінює хутро. Крім того, навесні у звірів з'являються дитинчата.*)
- Чому навесні тварин охороняють особливо ретельно? (*Вони зайняті піклуванням про потомство.*)

Урок 48

Тема. Експедиція у весняний ліс (*парк*)

Мета: дослідити, які зміни відбулися ранньої весни* у неживій природі, у житті тварин і рослин; розвивати спостережливість; виховувати дбайливе ставлення до природи.

ХІД ЕКСКУРСІЇ

I. Поетична хвилинка

ВЕСНА

До мого вікна
підійшла весна,
розтопилася на шибці
квітка льодяна.

Крізь прозоре скло
сонечко зайшло
і поклато теплу руку
на моє чоло.

Видалось мені,
що лежу я в сні,
що співає мені мати
золоті пісні,

що мене торка
ніжна і легка,
наче те весняне сонце,
мамина рука.

Д. Павличко

ВЕСНЯНІ СТРУМОЧКИ

Цілу зиму спали,
На тепло чекали.

* За умови проведення екскурсії ранньої весни.

А тепер прокинулись,
Зразу бігти кинулись,
Дзвінко заспівали:

— Ми — струмочки весняні,
Ми — струмочки голосні,
Спішимо до річеньки,
Нашої сестриченьки.

Г. Демченко

ВЕСНЯНКА

Зійшли сніги, шумить вода,
Весною повіва;
Земля квіточки викида,
Буяє травка молода;
Все мертве ожива.

Веселе сонечко блищить,
Проміння щедро лє,
Гайок привітно шелестить,
Неначе кличе пригостить.
Струмочок виграє...

П. Грабовський

ВЕСНЯНІ КВІТИ

Весна-чарівниця,
Неначе цариця,
Наказ свій послала,
Щоб краса вставала.
І проліски, і травка,
Й зелена муравка,
І кульбаба рясна,
Й фіалочка ясна —
Всі квіти весняні,
Веселі, кохані,
З-під листя виходять
Од сну зимового
До сонця ясного!
Ті квіти дрібненькі,
Мов дітки маленькі,
Розбіглись у гаю,
Я їх позбираю
В пучечок докупки —
Для мами-голубки!

О. Пчілка

— Навесні поступово подовжується день, і тепло приходить теж поступово. Весна як пора року складається з трьох періодів:

рання, середня і пізня весна. У кожен період відбуваються певні явища у світі рослин, тварин й у світі неживої природи. Рання весна холодна, а пізню вже не відрізниш від літа. Ранньої весни ще малопомітні зміни в житті рослин і поведінці тварин. Отже, спостерігаймо за змінами, що відбуваються зараз у природі.

II. Проведення спостережень

Спостереження краще проводити у групах.

1-ша група — метеорологи.

Завдання:

- скласти опис погоди за планом.

План

1) Стан неба.

2) Висота Сонця.

3) Температура повітря.

4) Опади.

- Визначити, які зміни відбулися у погоді порівняно із зимою;
- розглянути й описати сніг, кригу;
- поспостерігати, як з дахів, дерев падають краплі, як тане сніг або бурульки.

2-га група — дослідники рослин.

Завдання:

- розглянути гілочки з бруньками, визначити, які зміни відбулися порівняно із зимовим спостереженням;
- дослідити, на яких деревах і кущах бруньки розпустилися, а на яких — ще ні;
- визначити, у якому стані знаходяться трав'янисті рослини;
- з'ясувати, які трав'янисті рослини вже зацвіли.

3-тя група — дослідники тварин.

Завдання:

- дослідити, які комахи ведуть активний спосіб життя;
- яких птахів можна побачити;
- з'ясувати, чи прилетіли вже певні птахи з вирію;
- пригадати, яких інших тварин можна спостерігати ранньої весни;
- порівняти свої спостереження із зимовими.

4-та група — народознавці.

Завдання:

- пригадати, які є весняні народні прикмети.

Наприкінці уроку проводиться обговорення результатів досліджень, спостережень, узагальнюються матеріали, підбиваються підсумки проведеної роботи.

Мета: дослідити, які зміни відбулися пізньої весни* у неживій природі, у житті тварин і рослин; розвивати спостережливість; виховувати дбайливе ставлення до природи.

ХІД УРОКУ

I. Поетична хвилинка

НАВЕСНІ

Надійшла весна прекрасна,
Многоцвітна, тепла, ясна,
Ніби дівчинка в вінку.

Ожили луги, діброви,
повно гомону, розмови
І пісень в чагарнику.

І. Франко

ВСТАЛА ВЕСНА

Встала весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила.

А на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають.

Т. Шевченко

ВЕСНА

Чути перший гуркіт грому,
Лине ластівка додому.
Ручаї туркочуть сині,
Абрикос цвіте в долині.

Перша бджілка вилітає,
Красне сонце прославляє.
Сонце тепле, як яечко,
У пташиному гніздечку.

Г. Вієру

ЧАРІВНА ПОРА

Чуєш? Жебоняць струмки!
Чуєш? Цвірінчать пташки!
Глянь! Бруньки он на гіллі..
В синім небі — журавлі...

* За умови проведення екскурсії пізньої весни.

Перші проліски цвітуть,
Перші джмеликі гудуть —
Це прекрасна й чарівна
В гості йде до нас весна!

Скоро прилетять в гаї
Голосисті солов'ї,
Будуть радо щебетать,
Будуть весноньку вітять.

Т. Корольова

— Які ознаки весни ви почули у віршах?

— Яка зараз весна?

— Отже, спостерігаймо за змінами, що відбуваються зараз у природі.

II. Проведення спостережень

Спостереження краще проводити в групах.

1-ша група — метеорологи.

Завдання:

- скласти опис погоди за поданим планом.

План

1) Стан неба.

2) Висота Сонця.

3) Температура повітря.

4) Опади.

- Визначити, які зміни відбулися у погоді порівняно з ранньою весною;
- пригадати, які природні явища можна спостерігати весною.

2-га група — дослідники рослин.

Завдання:

- дослідити, на яких деревах і кущах розпустилися листочки;
- пригадати, які дерева і кущі спочатку розцвітають, а потім розпускають листочки, а які навпаки;
- визначити, які трав'янисті рослини вже відцвіли, а які зацвітають;

3-тя група — дослідники тварин.

Завдання:

- дослідити, які комахи ведуть активний спосіб життя;
- які птахи повернулися з вирію і чим займаються;
- яких інших тварин побачили.

4-та група — господарі.

Завдання:

- назвати, які роботи виконують люди навесні;

- пригадати, які прислів'я, приказки, прикмети пов'язані з весняними роботами.

Прислів'я, приказки, прикмети

- Навесні оранку затагнеш — ніжки протягнеш.
- Весною день впустиш — роком не повернеш.
- Весна кличе в поле.
- Весняний день рік годує.
- Весна ледачого не любить.
- Мусій, гречку сій, як хочеш кашу їсти.
- Сій вчасно — вродить рясно.
- Як почав орати, то в соплку не грати.

III. Обговорення результатів спостережень. Підсумок екскурсії

1 Обговорення результатів досліджень, спостережень, узагальнення матеріалів, підбиття підсумків проведеної роботи

- Назвіть прикмети весни. З чим пов'язана їх поява?
- Чому тане сніг?
- Який колір неба?
- Високо чи низько стоїть сонце?
- Які зміни в природі вам вдалося помітити? Чому вони сталися?
- Яка довжина тіні від гномона? Порівняйте з результатами, які ви отримали взимку. Що ви помітили? Чому сталися ці зміни?
- Як змінилося положення сонця? (*Піднялося, стало вище.*)
- Які інші зміни сталися в природі?
- Чим дуже помітно весна відрізняється від зими? (*Наявністью зелені.*)
- Розкрийте секрет весни-чарівниці: що допомагає їй розпускати листочки? (*Сонце, вище піднімаючись, сильніше нагріває, розтоплюючи сніг, наповнює водою землю.*)
- Які птахи зимують разом із нами, а які прилітають навесні?
- Які птахи гнізда побудували самі, а яким допомогли люди?
- Що потрібно, щоб природа навесні ожила? (*Головне, щоб сонце зігріло землю, наповнило світлом, напоїло водою, і тоді природа оживає.*)

2 Творче завдання. Складання казки про весну

- Якими словами люди називають весну? (*Красуня, чарівниця, добра, чудесна, зеленокрила, многоквітна, тепла, ясна*)
- Чому?
- Які дарунки вона несе у своїй чарівній торбинці?

— Дома ви складете казку про весну.

Зразок

Далеко-далеко в темному гаю жила Весна-чарівниця зі своїми синами: Березнем, Квітнем, Травнем.

Відіслала якось Весна-чарівниця синів за добрими справами. А тепер чекає, що ті принесуть.

Першим прийшов Березень та й каже:

— Я сніги розтопив, ріки, ставки розморозив, небо поголубив, землю розкував, пташок з вирію запросив додому. Візьми у подарунок ці перші квіти.

І подарував матері пухнасту вербову гілочку з котиками.

— Дякую, синку, добрі твої справи, — сказала Весна.

Тут і Квітень місяць нагодився.

— Я ліси розпустив, пташок привітав. Поля зорав, заскородив, засіяв. Прийми оцей букет.

І подарував матері букетик фіалок.

— Дякую, синку, чудова твоя справа, — похвалила сина Весна.

За ним і Травень поспів.

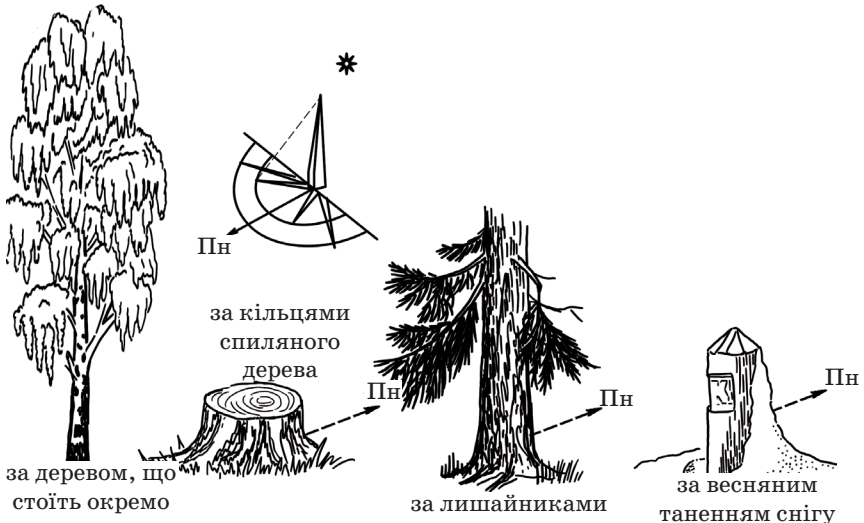
— Доброго дня, матінко! Я повсюди землю зеленню вкрив, завіттив свічки на каштанах, кульбабу на луках розпустив. Корів, телят, овець вигнав на вигони пастися.

— Молодець, синку! Весна ледачого не любить.

— Гарно дякую вам за вашу шану та любов до мене.

3 Дослідницький практикум. Як орієнтуватися в лісі?

Можна орієнтуватися:

- За Сонцем

Встановити палицю-гномон у землю, розчистити поверхню навкруги. Найменша тінь від гномона буває опівдні, і вона вказує на північ.

- За деревом, що стоїть окремо

Дерево, що окремо стоїть, має менше гілок з північного боку. Встаємо обличчям у бік півночі і визначаємо інші сторони горизонту.

- За кільцями спиляного дерева

На пеньку буде видно, що кільця розташовуються (*зміщені*) в бік півночі і витягуються на південь. Встаємо обличчям на Північ і визначаємо Південь, Схід і Захід.

- За лишайниками

Уважно придивившись до стовбура дерева, можна легко помітити: на північній стороні стовбура дерева більше моху. Те саме правило стосується каменів — мох наростає з північного боку.

- За весняним таненням снігу

Якщо заблукали в лісі ранньої весни, то слід звернути увагу на танення снігу: з північного боку сніг тоне помітно довше.

- За мурашником

Найвідоміший і популярніший спосіб: мурашник має пологий схил на півдні — крутіший на півночі: так само, як правило, мурашники розташовуються на південь від дерева.

Визначення сторін горизонту

Якщо стати обличчям на ПІВНІЧ, то завжди позаду буде ПІВДЕНЬ, ліворуч — ЗАХІД, праворуч — СХІД.

4 Гра «Лісовий знавець»

Діти утворюють коло. Всі вони — маленькі ведмежата, а одна дитина — Маша. Маша виходить у середину кола і ставить кожному ведмежаті певне питання про ліс. *Наприклад:*

Де в лісі росте суниця?
 Які дерева лікує дятел?
 Коли у берези з'являється сік?
 Чим харчуються білки?
 Чим узимку харчуються ведмеді?
 Чим корисна конвалія?

Дитині надається декілька секунд на обдумування відповіді. Якщо дитина відповідає на питання, Маша займає її місце, а вона — Машине, і гра триває. Якщо дитина не може відповісти на питання, вона вибуває з кола, а Маша ставить це саме питання наступному гравцеві.

5 Підсумкова бесіда

- Чим спричинені весняні зміни в погоді?
- Чому з'являються бруньки?
- Чому тане сніг?
- Які квіти з'явилися першими?
- Які птахи прилітають першими?
- Звідки з'явилися комахи?
- Назвіть причину змін у рослинному і тваринному світі на весні.
- Назвіть відомі вам трави, кущі, дерева нашого краю.
- Розкажіть, що ви знаєте про лікувальні властивості рослин.
- Чому важливо не лише знати, але й берегти рослинність рідного краю?

ПРИРОДА ВЛІТКУ

Уроки 49–50

Тема. Літо та його ознаки

Мета: розширювати уявлення учнів про літо як пору року, його ознаки і прикмети; розвивати вміння виділяти прикмети кожної пори року; виховувати любов до природи, дбайливе ставлення до неї.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

» Гра «Відгадай»

На парті перед кожною дитиною — картки-відгадки (по чотири квадрати різного кольору, кожен з яких означає певну пору: білий — зима, зелений — весна, червоний — літо, жовтий — осінь.)

Учитель загадує загадку, а учні відгадують і піднімають картку-відгадку. Пояснюють свій вибір.

- Прийшла баба з вітрами
Та з білими снігами,
Привела з собою,
Діда з бородою.
(Зима)
- Метелиця-хурделиця
Білою ковдрою замела лісок.
Стелиться під соснами сніжок.
(Зима)
- Тане сніжок, оживає лужок,
День прибуває. Коли це буває?
(Навесні)
- Посмалилися носи,
Загоріли плічки.
Ми щодня тепер усі
Ходимо до річки. (Літо)
- Зацвіли усі діброви,
І долини, і луги,
І річки синіють знову,
І не входять в береги. (Весна)
- Стали трави, стежки
Золотистими,
А тоненькі гілки —
Та й безлистя. (Осінь)

- Сонце пече,
Липа цвіте,
Жито достигає.
Коли це буває? (*Улітку*)

— Діти, які ж пори року ви знаєте? Назвіть їх у тій послідовності, у якій вони змінюють одна одну.

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Відгадайте загадку — і дізнаєтесь, про яку пору року йтиметься на уроці.

- Розквітають в луках квіти,
Зеленіють в лісі віти.
Все зелене, молоде...
За весною що іде? (*Літо*)

III. Вивчення нового матеріалу

1 Літні місяці

- От-от настане літо.
- Коли починається літо? У якому місяці? (*Відповіді учнів.*)
- Перерахуйте назви літніх місяців. (*Відповіді учнів.*)
- Чи знаєте ви, чому вони так називаються?
- Послухайте вірш.

ЧЕРВЕНЬ

Той, хто бачив, як розкішні
маки вогняно цвітуть,
як в садах дозріли вишні,
аж гілки додолу гнуть,
той, хто в пору косовиці
на узліссі поміж трав

соковиті полуниці
в повні кошики збирав,
той розкаже сам, напевно,
чом це здавна між людей
на Україні зветься червнем
перший літній місяць цей.

Н. Забіла

— Назва місяця «червень» (тобто «червоний», «красивий») походить від назви комахи (*червець*), яка з'являється саме в цей час. З неї в давнину добували червону фарбу, якою фарбували бойові прапори князівських дружин.

Саме в цей час у садах і полях цвітуть півонії та червоні мак. Ще кажуть, що назва місяця пішла від кольору суниць та черешень, які саме починають рум'яніти. Також у цьому місяці розплоджуються садові черви.

- Послухай інший вірш.

Липа, липа зацвіла! —
засурмила всім бджола. —

Гей, злітайтеся, подружки,
у гайок на край села.
Там уже не видно віт,
а лише пахучий цвіт.

Т. Коломієць

— Що це за місяць? (*Липень*)

— Назва другого місяця літа — липень, напевно походить від слова *липа*. Саме на початку липня у нас в Україні починає квітнути це чудове дерево. Квіт липи — гарний лікувальний засіб і джерело медозбору. З її деревини виготовляють посуд, іграшки, музичні інструменти, іконостаси... А ще колись робили діжечки для зберігання липового меду, який називали «липцем».

— А про який місяць літа складено цього вірша?

Руки в нього пахнуть полем,
сонцем, житечком доспілим,
бо багато, як ніколи,
на жнивах у нього діла.
Там, де ниви урожайні,
де дорідний колос гнеться,
він живує на комбайні,
хоч і досі... (*серпнем*) зветься.

Т. Коломієць

— Джерелом походження назви місяця серпня, звісно, є серп. Слово *серп* означає знаряддя, за допомогою якого колись жали зернові культури.

2 Ознаки літа

— Що відбувається в червні? липні? серпні?

— Які відчуття, спогади викликає у вас літо? (*Розглядання малюнків про літо.*)

— Літо користується мало не найбільшою любов'ю як у дітей, так і у дорослих. Це не лише час відпочинку, але й найкрасивіша пора року. Літо притягає нас своїм теплом. Природа тягнеться назустріч ньому.

Теплий, довгий-довгий день,
Повна миска черешень,
Достигає жовтий колос,

Демонструє коник голос,
І сунічка дозріває.
Тож коли це все буває? (*Влітку*)

— Що описав автор у своєму вірші?

— За якими ознаками ви здогадалися?

— Отже, які ж ознаки характерні для літа? (*Відповіді учнів учитель записує на дошці.*)

Ознаки літа

- Підвищення температури.
- День довший за ніч.
- Поява плодів.
- Зміни в природі.
- Зміни в житті людей.
- Опади у вигляді дощу (граду).

Висновок. Основна ознака літа — це тепло. Сонце знаходиться високо над землею і добре прогріває ґрунт і воду. В середині літа, 22 червня, — найдовший день року. Від цього дня світловий час доби зменшуватиметься, а ніч буде збільшуватись.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Літо — свято барв

— Літо, літечко! Як гарно, любо навкруги! Це свято барв, адже зацвітає кожна рослинка. Літо у народі називають красним, гарним. Саме в цю пору розпускаються і цвітуть найяскравіші квіти: синьоокі волошки, червоні маки, сніжно-білі ромашки, пишні рожі, розкішні троянди.

Загадки

- Дівчинка трима в руці
Хмарку-пух на стебельці.
Як подуеш ти на нього —
Не залишиться нічого.
(*Кульбаба*)
- Стебельце — шорстка драбинка,
У середині чорна вуглинка,
Пелюстки блискучі, як лак.
Це квітує... (*мак*).
- На просторах поля золотого
Сині зірочки тремтять.
Мов шматочки неба голубого,
Виграють, виблискують,
горять.
(*Волошки*)
- Стоять у полі сестрички:
Жовте очко, білі вічка.
(*Ромашки*)
- У гаю, на лузі, в полі —
Скільки там квіток!
Ми нарвали їх доволі,
Потім посідали в полі,
Щоб сплести... (*вінок*). (*Розглядання українського вінка.*)

2 Літо — ягідна пора

— Прислухайтесь до ароматів літа. Чим пахне ця пора року? Які запахи літа подобаються вам понад усе?

— Як ви вважаєте, чому літо називають «смачним»? Які літні «дари» подобаються вам?

Загадки

- Червона, солодка, ароматна,
Росте низько — до землі
близько. (*Суниця*)
- Зелені сережки
На гіллі висіли,
На сонечці підсмажились
І почервоніли! (*Вишня, черешня*)
- Чи то жовта,
Чи то синя
Соковита господиня.
Чи то сонце,
Чи то злива —
Пригостить нас влітку...
(*слива*).
- Кавунчики дрібненькі,
Смугасті та кисленькі,
У колючки вбралися
І кущиком назвалися. (*Агрис*)

— Діти, а хто може сказати, коли досягає суниця?

— А полуниця? Вони досягають усі разом чи в різний час? (*Суниця — в червні; чорниця, смородина — в липні; малина — в липні; журавлина — в серпні.*)

— Літо пригощає щедро, але щоб ліс не збіднів, беріть у нього лише ягоди, не зривайте кущики. Наприклад, кущі чорниці можуть жити триста років.

3 Улітку на городі

— Як добре влітку на городі! На грядках дозрівають овочі.

Загадки

- На городі в нас грядки,
На грядках — рясні листки:
Там зростають малюки,
Зелененькі...
(*огірки*).
- Кажуть, щоб хвороб не знати,
Треба всім мене вживати.
Може, ви мене й з'їсте,
Тільки сльози прольете.
(*Цибуля*)
- Хто хустиночку свою
Влітку покриває?
І по двадцять хустинок
На голівці має? (*Капуста*)

4 Слухання вірша**ВЛІТКУ ДЕНЬ ГОДУЄ РІК**

Когутику, когутику!
Дай куряткам по серпочку.
Годі їм ледарювати —
Час у полі просо жати.
Когутику, когутику!
Дай куряткам по ціпочку.

Годі байдики їм бити —
Треба просо молотити.
Кукуріку! Кукуріку!
Збіжжя ми зведемо на тік,
Зерно зсиплемо в засік —
Влітку день годує рік.

А. Григору

— Як ви розумієте назву вірша?

5 Робота над розмальовкою «На лісовій галявині»

— Заплющте очі. Уявіть, що ви сидите на лісовій галявині, навкруги багато красивих квітів, стиглих ягід, біжить маленький струмочок, ви затихаєте і чуєте...

— Що ж ви почули?

— Правильно, діти, це птахи.

— Що відбувається в житті птахів улітку?

— Однією з ознак літа є цвітіння трав. У нас в Україні дуже багато лікарських трав, які цвітуть улітку. Можливо, хто-небудь знає, які це трави і назве їх?

— Діти, хто може сказати, якого кольору літо?

— Розгляньте малюнок. Що ви на ньому бачите?

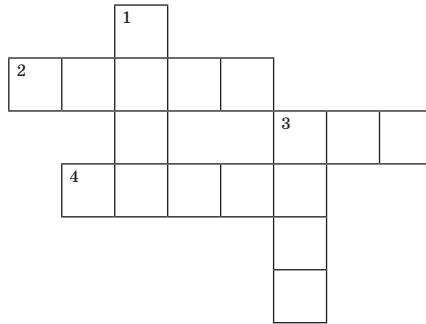
— Які ж кольори треба використовувати, щоб вийшло літо?

— А тепер розфарбуйте малюнок.

— Які комахи зустрічаються влітку?

6 Розгадування кросворда «Літо»

По горизонталі:

- 2) З приходом літа вони з'явилися на луках, в садах на клумбах. (Квіти)
- 3) Він падає з неба маленькими крапельками. (Дош)
- 4) Яскраве, кругле, світить удень. (Сонце)

По вертикалі:

- 1) Покупались, загоріли,
Наловили низку пліток.
В лісі ягоди дозріли —
Прилетіло в гості... (літо).
- 3) Влітку він довший, а взимку коротший. (День)

7 Робота в парах

— Підкресліть ознаки літа.

- З'являються листочки на деревах;
- найдовший день;
- птахи збираються у вирій;
- висаджують розсаду;
- збирають хліб;
- косять сіно;
- досягають фрукти;
- цвітуть сади;
- пташенята вчаться літати.

8 Гра «Чому так говорять?»

— Як ви розумієте зміст приказок і прислів'їв про літні місяці?

- Червень складає сіно в копиці.
- Червень — рум'янець року.

- Липень — вершина літа.
- Липень молодий бджілок годує.
- Серпень чудовий булки дарує.
- Серпень — жнивець.
- Як у серпні дбаєш, так узимку маєш.

9 Робота в групах. Творче завдання. Складання казки про літо

Зразок

ЯК ВЕСНА ЛІТО ЗУСТРІЧАЛА

Весна, господарюючи на землі, добре працювала.

Молода господиня і лід на водоймах розтопила, і матінку-землю дощами напоїла, щоб трава зазеленіла. Прикрасила дерева і куці листочками, одягла на них квіткові віночки...

Добре до приходу брата Літа підготувалась.

А, щоб він поспішив, ще й Грім з Блискавкою за послів додому відправила.

Почав брат збиратися в дорогу — одягнув на русяве волосся солом'яного бриля, перекинув через плече легеньку торбину і вирушив у дорогу.

Всюди Літу зустрічались щасливі люди, веселі звірятка у лісі, над полями літали різнобарвні метелики і працьовиті бджілки.

Весна теж вийшла назустріч братові.

Ні, вона не збиралась так швидко покинути землю, просто хотіла показати Літу красу, що була довкола.

Вони разом пройшлися полями, де густо зеленіли зернові та овочі, прогулялись лісами, оглядаючи ягідники та грибні місця, заглядаючи до садів, де стояли заквітчані дерева.

— Добра робота, сестронько. Тепер і мені пора вже працювати.

Весна посміхнулась і поволі пішла геть. Її господарювання на землі скінчилося.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Про що ми говорили сьогодні на уроці?
- Які ознаки літа ми сьогодні називали?
- Чим так любе літечко людям?

Урок 51

Тема. Планування спостережень за природою влітку

Мета: вчити спостерігати за змінами у природі протягом літа, узагальнювати спостереження за природою; розвивати спостережливість; виховувати інтерес, захоплення, любов до рідної природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**1 Вправа «Погода»**

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Відгадайте загадку.
 - Сонце пече,
Липа цвіте,
Жито достигає.
Коли це буває? (*Влітку*)

— Назвіть літні місяці.

Загадки

• Як настав цей літній місяць, —
Все росте у нас навколо,
Ягідки почервоніли,
Спіє в полі щедрий колос.
(<i>Червень</i>) | <ul style="list-style-type: none"> • Іде літо на коні
Та й несе гарячі дні.
Зацвіли пахучі липи.
Як цей місяць зветься?..
(<i>Липень</i>). |
|--|---|

Н. Забіла

С. Жупанин

- В місяці спекотнім цім
Жарко дуже нам усім.
Хочеться в саду побути,
Смакувати спілі фрукти. (*Серпень*)
С. Жупанин

— Як змінилася природа влітку?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми з'ясуємо, як проводити спостереження за природою влітку.

III. Вивчення нового матеріалу**1 Зміни в неживій природі влітку**

— Настає літо. Весело пригріває сонечко. Його ласкаве, тепле проміння проникає всюди. Літній день довгий, сонячний, гарячий. Ніч коротка. Тільки згасне вечірня зоря, як починає світити.

Початком літа вважається час, коли відцвіла черемха, а в саду — яблуня.

Спостерігай!

1) Спостереження за Сонцем.

— Які дні, сонячні чи хмарні, переважають улітку?

— Як гріє Сонце?

— Коли найдовші, найкоротші тіні?

— Опівдні сонце знаходиться високо над головою і від гномона абсолютно немає тіні, а уранці й увечері тіні довгі.

— Тепліше чи холодніше влітку порівняно з весною?

— Як змінюється тривалість дня і ночі? Чому?

— Вечори були теплими чи холодними?

— Чи легко дивитися на Сонце? Чому?

— Сонце стоїть удень високо — на вулиці спекотно; уранці й увечері Сонце низьке, тому стає прохолодніше. День триває довго, ночі короткі, світлі.

2) Спостереження за ґрунтом.

— Коли ґрунт тепліший: уранці, вдень, увечері?

— Чому вода вдень теж нагрівається?

3) Спостереження за небом.

— Якого кольору найчастіше небо влітку?

— Які хмари? На що вони схожі?

— Які опади випадають улітку? Як часто?

— Чи схожі літні дощі на весняні чи осінні? (*Улітку дощ теплий, рясний*)

— Чи корисний дощ для рослин? (*Спостерігайте за рослинами після дощу: рослини розпрямляються, стають свіжими.*)

— Народне прислів'я говорить: «Літо грозове — означає і грибне».

— Спостерігайте за грозою, за її наближенням. (*Стемніло небо, стало тихо, налетів вітер, загримів грім, блиснула блискавка.*)

— Чим гроза відрізняється від простого дощу?

— Помилуйтеся природою після грози. (*Птахи посилено співають і щебечуть. Яскраве сонце освітлює блискучі краплі.*)

— Спостерігайте за веселкою. З яких кольорів вона складається? (*Пояснити, що розташування і кількість кольорів у веселці завжди одне і теж саме.*)

— Коли з'являється веселка?

2 Спостереження за рослинами влітку

— Улітку багато тепла, вологи, світла. Це сприяє пишному розквітові рослин.

- Які рослини цвітуть улітку (*на луках, у лісі, у парку*)?
- Біля яких дерев і квітів крутиться багато бджіл? Чому?
- Чому в народі літо називають красним?
- Що нового з'явилося на грядках?
- Кажуть, що літній день рік годує. Чому?
- Які дари лісу, саду, городу дарує природа на початку літа?

У середині? У кінці літа?

3 Спостереження за життям тварин улітку

— Діти, чому влітку багато комах? Яких комах можна бачити влітку?

— Спостерігайте за хрущем. (*Жук великий, коричневий. Повідомили, що його поява означає настання теплих днів. Ці жуки — шкідники наших садів і лісів. Вони об'їдають молоде листя дерев. Рано-вранці жуки нерухомо сидять на деревах. Під деревом люди розстилають мішковину і струшують на неї хрущів.*)

— На які квіти сідають бджоли, щоб зібрати сік? (*Ці квіти називають медоносими.*)

— Спостерігайте за бабкою. (*У неї стрункий, витягнутий, яскраво забарвлений тулуб, велика голова з великими очима і малопомітними вусиками. Бабки ловлять на льоту комарів, які заподіюють нам так багато неприємностей, інших дрібних комах.*)

— Яких птахів ви найчастіше зустрічали влітку?

— У житті птахів літо — це період розмноження і вигодовування, виховування пташенят. У жайворонка гніздо в траві. Співає він високо в небі, а спускається на землю далеко від гнізда, щоб ніхто не бачив, де його будинок. В іволги гніздо підвішене високо над землею. А зимородок живе на березі, в глибокій норі. Це дуже важка пора для птахів.

Літом набирають сил, підростають і переходять до самостійного життя зозуленята і лосенята, поросята і вовченята, ведмежата. У середині літа народжуються малята в їжачків, кажанів. За літо двічі виводять потомство зайці та білки.

4 Спостереження за працею людей улітку

— Для людей літо також є дуже важливою порою, вони мають чимало роботи на полях, у садах, на городах.

— Яку роботу виконують люди на полях улітку?

— За допомогою яких машин люди збирають урожай на полях?

— Яку роботу виконують на городах?

— Які роботи ведуться в садах?

— У кінці червня досягають трави і починається сінокіс.

— Для чого косять траву і заготовляють сіно?

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів**1 Гра «Прочитай та перевірі!»**

- Птахи в'ють гнізда з сонячного боку — на холодне літо.
- Трава в червні починає сохнути — на дощовите літо.
- Густо цвіте гречка — на спекотливе літо.
- Які метелики навесні вилетіли першими — білі або червоні? Якщо червоні, літо буде багате на мед і сухе, а білі — мокре і щедre на молоко.
- Опеньки з'явилися — літо скінчилось.
- Ластівки низько літають — на дощ.
- Рясна роса зранку — на ясний день.
- Мурахи ховаються серед білого дня — на негоду.
- Горобці купаються в пилуці — на дощ.
- Весело співає зяблик — дощу не буде.
- Риби вискакують з води — до дощу або негоди.

2 Гра «Що не так?»

1) Небилиця.

Що у зими на порозі
Цвітуть маки на морозі,
А у літа на печі
Замерзають калачі.
А у весни в кінці поля
Листя скинула тополя.
А в осені коло стежки

Вбрались верби у сережки.
А ми стали коло хати,
Та й не можемо розібрати, —
Кому іти рибу пасти,
Кому воду в копи класти,
Кому пічки молотити,
Кому сніги волочити.

- 2) Вишні ростуть на землі, суниця на дереві;
яблука вирощують на землі поряд з картоплею;
кавуни досягають у січні;
огірок — це ягода.

3 Робота над загадками

- Тільки дощик прошумів
Над лужком, над лісом —
Хтось у небі рушничок
Вишитий повісив. (*Веселка*)
- Ходить тур по горах, а турниця по долах.
Як турниця мигне, тур загуде. (*Блискавка і грім*)
- Стукотить, гуркотить,
Як сто коней біжить. (*Грім*)

- Вночі спить, а вранці тікає. (*Роса*)
- Кольорова дуга через річку пролягла. (*Веселка*)
- Довго нема мене — все в'яне, а як прийду — знов оживає. (*Доц*)

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Від чого залежить кількість тепла і світла, які отримує Земля?

- Чому літо — найтепліша пора року?
- Які дні й ночі влітку?
- Коли найдовший день? Чому?
- Як довжина тіні від предмета залежить від висоти Сонця?

Уроки 52–53

Тема. Які рослини можуть слугувати годинником? Міні-проект. Квіти в моєму житті

Мета: навчати учнів спостерігати за квітами найближчого оточення; пояснити принцип дії квіткового годинника, значення квітів у житті людини; розвивати вміння порівнювати, узагальнювати; виховувати любов до природи, бережливе ставлення до квітів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Відгадайте загадку.
 - Іде років двісті,
Стоїть на місці,
Лічить людський вік,
А не чоловік. (*Годинник*)

— Які ви знаєте годинники? (*Сонячні, водяні, піскові, механічні, електронні, атомні*)

— Усі годинники, які ви назвали, можна охарактеризувати як неживі.

- А чи буває «живий» годинник?

• У селі є годинник такий	Ходить без заводу.
Не мертвий він, а живий.	Сам пташиного роду. (Півень)

— Почувши вночі крізь сон протяжні крики півнів, люди, стомлені денною роботою, засинають із радісною думкою, що ніч ще попереду. Адже так кричать півні тільки вночі — протяжно і зрідка. Це, як говорили в давнину, тільки «перший крик» півня. Але ось півні починають кричати все частіше, все швидше. Це «другий крик». Він означає: незабаром світанок.

Півні — найкращі годинники, безвідмовні.

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ви дізнаєтесь про ще один «живий» годинник.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Розповідь учителя

— Час можна визначати не лише за будильником або настінним годинником. Якщо ти вийшов на прогулянку і хочеш дізнатися, котра година, то тобі можуть допомогти... квіти.

Річ у тому, що різні квіти відкриваються і закриваються в певний час доби. Звісно, з точністю до хвилини час вони не підкажуть, але приблизно визначити, котра година, все ж можливо.

- О 5 годині відкривається шипшина і мак.
- О 6 годині розквітає кульбаба.
- О 8 годині розкриває свій вінчик берізка.
- О 9 годині прокидається польова гвоздика.
- О 10 годині закривається цикорій.
- У 13 годині засинають польова гвоздика і кульбаба.
- О 14 годині закриваються маки.
- О 17 годині закриваються незабудки.
- О 17–18 годині знову розкривається цикорій.
- О 18 годині опускається під воду латаття.
- О 19–20 годині закривається шипшина.

Прокидаються квітки,
Розпускають пелюстки.
Вітерець подув тихенько,
Пелюстки гойднув легенько.

Сутеніє, і квітки
Закривають пелюстки.
Тихо засинають,
Голівками гойдають.

2 Розповідь підготовлених учнів

— Понад 200 років тому видатний учений Карл Лінней улаштував у своєму садку квітковий годинник. Він так дібрав рос-

лини, що міг користуватися ним з весни до пізньої осені (*в сонячну погоду*). Для квіткового годинника потрібні лугові, польові, городні й садові рослини.

За ними можна визначати час без годинника:

Прокидаються:

3–4 година ранку — квітки цикорію;

5 година ранку — кульбаби;

6 година — тюльпани;

7–8 година ранку — біле і жовте латаття;

8–9 година — чорнобривці;

9 година — польова гвоздика, нагідки.

Закриваються:

10 година — цикорій;

13 година — польова гвоздика;

14–15 година — кульбаби;

16–17 — тюльпан, півонія;

17 година — мак;

18 година — біле латаття.

— У шведському місті Упсала є велика клумба, за якою місцеві жителі і численні туристи визначають час. Кожен вид висаджених квітів розпускається у свій час. Ця клумба-годинник дбайливо зберігається на згадку про професора Упсальського університету Карла Ліннея, що винайшов живий годинник.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Читання оповідання В. Ветліної «Квітковий годинник»

КВІТКОВИЙ ГОДИННИК

Багато рослин розкривають і закривають свої квітки за певним розкладом.

Денні квіти пробуджуються, коли тільки починається світанок. Розкриває блакитні зірочки своїх квітів цикорій, розпрямляє широкі пелюстки шипшина, спалахують яскраві вогники маків. О шостій годині ранку починають тягнути до ранніх сонячних променів жовті голівки кульбаби, а за ними широко відкриває пелюстки гвоздика. Сонце вже заливає сліпучим світлом ліс, поле і річку. Тоді розкриває білосніжну квітку лілія, яка росте на воді. Денні квіти зазвичай першими і засинають.

До трьох годин дня багато квітів уже стоять із закритими пелюстками, немов і не рябіли тільки що яскравими пелюстками.

О п'ятій годині вечора складає пелюстки біла водяна лілія. До заходу сонця триває «робочий день» шипшини.

Закінчується літній день, сонце опускається все нижче. І тут починають оживати нічні квіти: табак запашний, пізніше — маті-ола.

Виявляється, «пробудження» і «сон» квітів у певний час дня і ночі — одне з пристосувань рослин до комах, які їх запилюють.

Спробуйте самі постежити, коли розкриваються і закриваються пелюстки різних польових і садових квітів навесні, літом і восени. А потім, коли ви гарненько перевірите свої спостереження, можна буде зробити «квітковий годинник».

Посадіть на клумбі дикі і садові квіти в тому порядку, в якому вони відкриваються і закриваються. За цим «годинником» можна буде досить точно визначати час.

За В. Ветліною

— Про які квіти йдеться в розповіді?

— Що цікавого ви дізналися про час розкриття і закриття квітів? (*Розкриваються і закриваються точно в один і той самий час.*)

— Які рослини першими розкривають пелюстки? Які — наступні?

Під час відповідей на дошці з'являється запис.

Розкриваються	Закриваються
3.00–6.00	15.00
цикорій	17.00
шипшина	
мак	
6.00	
водяна лілія	
кульбаба	
червона польова гвоздика	
7.00–8.00	
біла водяна лілія	
8.00–9.00	
чорнобривці	
нагідки (<i>календула</i>)	

— Від чого залежить час розкриття квітів?

— Які поради дає нам автор? (*Відповіді учнів.*)

2 Проект «Квітковий годинник»

— Дійсно, діти, щоб створити точний квітковий годинник, необхідно провести тривале ретельне спостереження за квітучими дикими і культурними рослинами. Ми почали складати таблицю

із зазначенням часу розкриття і закриття квітів за оповіданням «Квітковий годинник», і, як бачите, її потрібно доповнити. Для цього впродовж декількох днів ми засікатимемо точний час закриття квітів, що рано розкриваються, і час розкриття вечірніх і нічних квітів — таких, як запашний табак. А ще попрацюємо з довідковою літературою за темою, пошукаємо зображення рослин, що нас цікавлять. Коли зберемо достатньо матеріалу, спробуємо створити модель квіткового годинника на папері, а потім і живу клумбу. Адже це в наших силах?

Учням роздаються аркуші з надрукованим планом-рекомендацією щодо створення «квіткового годинника».

План-рекомендація

- 1) Доповнення таблиці.
- 2) Спостереження за вечірніми і нічними квітами.
- 3) Робота з довідковою літературою.
- 4) Створення моделі на папері.
- 5) Створення живої клумби.

3 Гра «Яка рослина зайва?»

Береза, каштан, дуб, мак, клен.
Троянда, кульбаба, айстра, лілія.
Калина, шипшина, бузок, береза.

4 Читання вірша Г. Черинь «Українські квіти»

УКРАЇНСЬКІ КВІТИ

Вийшли зрання на гуляння
Українські діти, їх стрічали
і вітали
Українські квіти.
Ось волошки, сонні трошки,
Синім шовком шиті,
Ясноокі, чисто вмиті,
Розбрелись по житі.
Ось рожева конюшина,
А на ній і коماشина,
Що, не дивлячись на ранок,
Їсть солодке на сніданок.
На горбочку мак,
В шапці, як козак.
Він яскравий, як вогонь!

А бундючний — Бог боронь!
Вміє, задаватись так
Тільки ще будяк!
Там росте холодна м'ята.
(Добре пахне, як пом'ята),
Там шовкова трава
Щось шепоче, як жива.
А з травички — ніжні личка:
То вже «Братик і Сестричка»
У тих самих кольорах,
Що на наших прапорах.
Розбрелись по полю діти —
Більші, менші і малі —
Молоді яскраві квіти
Української землі.

Г. Черинь

- Про які квіти говорить автор у вірші?
- Що цікавого про квіти ви дізналися?

5 Робота над загадками про квіти

- Сонечко в траві зійшло,
Усміхнулось, розцвіло.
Потім стало біле-біле
І за вітром полетіло. (*Кульбаба*)
- Я квітка ніжна, як весна,
Я різні сукні маю.
Все літо пишна й запашна,
Я й осінь зустрічаю.
Буваю кольору зорі,
Лимона колір маю,
І снігу зимної пори,
І вишнею палаю. (*Троянда*)
- Стоять красуні на воді,
Вінки в них білі й золоті.
(*Лілії водяні*)
- Я на сонце дуже схожа —
Золотиста, ніжна, гожа.
Я щоранку розквітаю,
Промінцями всіх вітаю.
Відгадати всім неважко.
Що за квітка я? (*Ромашка*)
- Стоїть півень на току
В червонім ковпаку. (*Мак*)

6 Міні-проект. Квіти в моєму житті

Зразки робіт учнів

ЯКА КВІТКА НАЙКРАЩА

(*Казка*)

У лісі на галявині росли квіти: дзвіночок, ромашка, фіалка, мальва. Вони були дуже красиві і пахучі.

Одного разу квіти заперечалися, яка з них найкраща.

Ромашка мовила:

— Я найгарніша. В мене красиві білі пелюсточки.

А дзвіночок продзеленчав:

— Ні, я найкрасивіший. У мене, крім вроди, є сріблястий голосок.

Тут мальва відповіла:

— Ні, найвродливіша — я. В мене гарні квіти. Я висока і гнучка.

А маленька фіалка посміхнулася і сказала:

— Не сваріться. Ми всі красиві, особливі, вродливі і неповторні.

І квіточки помирилися.

Н. Дубинка

МОЯ УЛЮБЛЕНА КВІТКА

Тюльпан — моя улюблена квітка. Якого б кольору він не був, здається, що тримаєш на долонях маленький глечик.

Тюльпан викликає добрі та щирі почуття. Він нагадує мені чарівну казку про алу квіточку, яка принесла дівчинці щастя.

На жіноче свято я завжди намагаюся подарувати мамі цю чарівну квітку — як символ свого серця.

С. Проценко

ТРОЯНДА

Моя улюблена квітка — троянда. Трояндовий кущ приваблює моє око.

Троянда — тендітна, пахуча і красива квітка. На стеблі в неї є маленькі, але гострі колючки. Квіти бувають різного кольору, мені ж до вподоби червоні троянди. Бо вони — квіти любові.

В. Бондар

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Що нового ви дізналися на уроці?
- Як можна визначати час без годинника?
- Що цікавого ви дізналися про час розкриття і закриття квітів?

Урок 54

Тема. Жива природа влітку

Мета: провести спостереження за літніми змінами в живій природі; систематизувати знання учнів про природні зв'язки; розвивати мовлення, мислення, розширювати світогляд; виховувати любов до природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

— Для підбиття підсумків спостереження за неживою природою влітку я пропоную заповнити пропуски в реченнях.

Найпомітніша зміна в неживій природі влітку — це _____.

Небо рідко закрите _____. Дощі бувають _____.

Часто гримлять літні _____, після яких у небі з'являється _____. Вода в річках, ставках і озерах _____. Вранці на траві випадає _____. Над полями і луками часто бувають уранішні _____.

Довідка: тумани, постійно тепла температура повітря, рідкісними і теплими, веселка, грози, прогрілася, хмарами, роса.

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми поспостерігаємо за літніми змінами в живій природі.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Рослини влітку

1) Робота за малюнками.

— Розгляньте малюнки, на яких зображені рослини влітку.

— За допомогою малюнків розкажіть, які рослини цвітуть улітку.

— Які ще квітучі рослини ви бачили на шкільному дворі, в полі, в лісі?

— Чому саме влітку цвітуть більшість рослин, дозрівають ягоди, горіхи й інші плоди?

— Чому не можна збирати букети з ранньоквітучих рослин на луку, в лісі?

— Що нового з'явилося на грядках, коли підросли картопля, кукурудза, кабачки?

— Які роботи проводяться на городі?

— Які рослини цвітуть у квітнику, чим вони відрізняються одна від одної? (*Різне забарвлення і форма пелюсток, форма і розташування листя*) Чим схожі? (*Є корінь, стебло, листя, квітки*)

— За рослинами в городі і на квітковій клумбі потрібно доглядати: розпушувати землю, поливати.

Квіти рвати не можна, вони швидко в'януть, а на клумбі довго тішать око своєю красою.

2) Цікаві спостереження.

- Спостереження за сосною.

Якщо потрясти гілку сосни, то з шишок полетить жовтий пил. У народі говорять: «Сосна порошить, значить, почалося літо».

- Спостереження за липою.

— Чи нюхали ви жовтуваті квітки липи?

— Чому навколо дерева крутяться багато бджіл?

— З соку липових дерев бджоли добувають запашний мед. Раніше з липової кори плели взуття — личаки.

ЛИПКА

Я, маленька липка,
Виросту велика, —
Не ламай мене.
Я медовим цвітом

Зацвіту над світом, —
Бережи мене.
Тінь тобі я кину
У гарячу днину, —
Ти шануй мене.
Від дощу сховаю
Вранці серед маю, —
Ти полий мене.

П. Воронько

- Спостереження за берізкою.

Насіння берези дуже маленьке, і кожне насіннячко оточене прозорими, круглими крильцями, нагадуючи метелика. Вітер їх легко піднімає і розносить далеко.

Знизу стовбур берези темний, а на білій корі розсипані темні плями. Листя трикутної форми з щербинами по кінцях. Береза дуже корисна. З її деревини виготовляють фанеру, меблі, лижі. Березові бруньки люблять лісові птахи. З бруньок виготовляють ліки, з листя — жовту і зелену фарбу, з кори роблять різні вироби: кошики, коробочки.

БЕРІЗКИ

Це ж чії цікаві очки
Поглядають, сонця ждуть?
— То не очки, то листочки,
То берізки так ростуть.

М. Пригара

— Улітку достатньо тепла, вологи, світла. Це сприяє пишному розвитку рослин.

На більшості дерев улітку досягає, а у деяких і розповсюджується насіння. Особливо багато ми бачимо завжди легких тополиних пушинок з маленьким насінням. Одне дерево тополі дає 20–30 млн насінинок. Проте майже все насіння гине. Ось чому ці дерева змушені давати мільйони насінин. Хай десятки мільйонів загинуть, але якась одна рослинка виживе, і рід тополиний буде продовжений.

Значна кількість дерев улітку цвіте. В середині червня починає цвісти липа.

Продовжують цвісти деякі лісові кущі і кущики — шипшина, малина, чорниці.

На куцах, що відцвіли, починає утворюватися насіння. Друга половина червня і липень — пора визрівання багатьох лісових ягід. Надзвичайно гарно виглядають улітку лісові галявини,

узлісся, на яких можна кожного разу знайти нові квітучі трав'янисті рослини.

У червні в лісах починається збір їстівних грибів — лисичок, сирожок. Поруч з ними можна знайти і отруйні — бліду поганку, несправжні опеньки, мухомор червоний.

Червень — період масового цвітіння лучних рослин. Саме в цей час луки перетворюються у багатокольорові килими.

У другій половині червня — в липні цвіте більшість рослин водойм. Особливо вражає цвітіння латаття білого. Вдень на блакитному дзеркалі води розкриваються чудові білосніжні квітки. З 17 год і до 10 год ранку квітки їхні закриті. Відкриваються вони лише в ясну, сонячну погоду. Це пристосування для збереження пилку, яким може зашкодити роса або дощ.

На болотах у червні закінчується цвітіння журавлини. Вистигають ягоди в кінці літа на початку осені.

Літо — пора масового цвітіння рослин у наших парках і скверах, їх краса не залишає нікого байдужим.

2 Тварини влітку

1) Робота за малюнками.

— Розгляньте малюнки.

— Яких комах можна побачити влітку?

— Яка шкода рослинам від гусениць?

— Улітку в місцях скупчення комах літає велика кількість птахів. Птахи приносять велику користь, зберігаючи рослинність від ненажерливих комах.

Горобці, синиці за літо виводять потомство 2–3 рази. Вигодовуючи пташенят комахами, вони їх знищують у величезній кількості.

— Яких птахів ви найчастіше зустрічали літом?

— Розкажіть про свої спостереження за дитинчатами тварин.

— Чому тварин називають «дбайливими батьками»?

— Що ще ви знаєте про те, як тварини піклуються про своїх дитинчат?

2) Цікаві спостереження.

- Спостереження за метеликами.

— Який зовнішній вигляд має метелик?

— Назвіть його частини тіла.

— Чим живляться метелики?

— У метеликів, як і у жуків, шість ніг, за допомогою яких вони добре тримаються на квітах і пересуваються по них. У них є вулики і хоботок, згорнутий спіраллю. Сидячи на квітці, метелик

розгортає хоботок, опускає його всередину квітки і п'є рідкий сік — нектар. Метелики, перелітаючи з однієї рослини на іншу, переносять квітковий пилок. На обпилених рослинах буде більше насіння.

МЕТЕЛИК

Я біжу, біжу по гаю,
Я метелика впіймаю.
А метелик не схотів —
Геть від мене полетів.

Сів метелик на листочок —
Може, там сховатись хоче?
Блиснуть крилечка рябі —
Не сховатися тобі!

Сів метелик на травичку,
Може, думав — не помічу?
Блиснуть крилечка ясні —
Зразу видно вдалині.

Полетів він на лужок,
Заховався між квіток.
Я іду, іду, іду —
Метелика не знайду.

Н. Забіла

- Спостереження за коником.

— Де живе коник?
— На що схожий коник?

— Коник живе в траві і сам схожий на траву за формою тіла і кольором, тому його важко помітити. Коники люблять сонце. Вранці, лежачи на сонці, вони приймають «сонячні ванни», перевертаючись з одного боку на інший.

КОНИК-СТРИБУНЕЦЬ

Скаче коник-стрибунець
З кукурудзи на чебрець,
З конюшини на бузок,
Подає свій голосок.

Скаче коник вже півдня,
А уся його рідня,
Зеленька і прудка,
Цвіркотить біля ставка.

Н. Бугай

- Спостереження за жабою.

— Який зовнішній вигляд жаби, колір її шкіри?
— Чи добре її видно серед трави?

— Чому жаба стрибає, а не бігає? (*Задні ноги довші за передні, тому вона стрибає.*)

— Вона стрибає по суші, плаває у воді.
— Чи легко її можна піймати?

— Жаби — корисні тварини, їх слід оберігати. Вони знищують комарів і мух.

- Спостереження за мурашками.

— Що ви знаєте про мурашок?

— Мурашки — одні з найкорисніших комах. Де багато мурашок, там не житимуть такі шкідники лісу, як пильщики, совки,

що обгризають листя і хвою дерев. Лісники обгороджують мурашники, щоб ніхто не завдав шкоди маленькому народові.

МУРАШКИ ДУМАЮТЬ ПРО ЗИМУ

Знайшов мурашка гарну бадилину.
 Везе-везе... везе-везе...
 І так, і саяк, і вгору, і долину! —
 така важка, ніяк не доповзе.
 Прийшла на поміч різна комашина,
 ще й коника гукнули стрибунця.
 Три дні, три ночі царство мурашине
 рубало бадилину на дровця.

Л. Костенко

— Улітку розвивається і збільшується потомство в усіх тварин. Це найбільш сприятливий період для життя: багато світла й тепла, багато їжі.

У спекотні дні мошки, сліпняки, комарі мучать не тільки домашню худобу, а й диких звірів, які ховаються від них у воді або на відкритій місцевості. Над квітучими луками літає багато комах, серед яких голосним дзижчанням виділяється джміль — кращий запилювач конюшини. У червні гомін голосистих пташок перебивається дружнім писком пташенят.

У мілководдях по норах ховаються раки. Вони скинули тісний панцир і тепер чекають, поки не утвориться новий.

На початку липня з'являються малята в кажанів і ящірок. На луках і в лісі багато різних жуків, не замовкає скрекит коників і цвіркунів, пурхають різноколірні метелики і бабки. Риба в цей час стає в'ялою і погано клює. У риби це час нагулу й підростання молоді.

У серпні птахи починають збиратися в зграї, кочують. У багатьох звірів підростає молодняк, який починає самостійне життя. Поступово все живе готується до зустрічі осені.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Поетична хвилинка

ПАХНЕ ЛІТО

На дзвінкій галяві теплим літом
 Заквітчалась липка першим цвітом,
 І сама страшенно здивувалась:
 «Та невже ж таке зі мною сталось?»

Зашуміли трави над землею,
Здивувались також разом з нею.
Забриніли дзвоники ласкаві:
«Ой же дух солодкий на галяві!
Пелюстки у нас лілові й білі,
Та чомусь ми пахнути не
в силі...»
Жовтим оком дивиться
ромашка:
«Від такого цвіту дихать
важко!»

І радіють бджоли-міхоноші:
«А для нас ці квітоньки —
хороші!»
Повна липка радості і суму:
«Через що, — зітхає, — скільки
шуму?»
І ховає гілочки розквітлі,
Миті в зливах, скупані у світлі.
В лісі меду теплого наліто.
Пахне цвіт на липці.
Пахне літо!

М. Пригара

— Які літні зміни відбуваються у живій природі?

ПТАШИНИЙ САД

Пташиний сад! Пташиний сад!
У балці, на полянці!
Сюди веселих пташенят
Приводять мами вранці.
Чижиха перша мчить в садок,
Сідає на ялинці.
Вона аж трьох своїх діток
Сама несе на спинці.
Такі ж пухнасті та малі
Синочок і дві дочки.
Бринять, мов дзвоники, в гіллі
Тоненькі голосочки.
Сорока з донькою летить
І каже їй на вухо:

— Ти ж, доню, тихо тут посидь,
Бо скажуть — цокотуха!
Із дятлом вдвох біжить синок,
Чубате дятленятко.
Він зразу виліз на сучок
І стукає, як татко!
А вже вільшаночка співа:
— Ставайте в пари, діти! —
Росу обтрушує трава,
Під сонцем пахнуть квіти!
І сто веселих пташенят
Підспівують вільшанці.
Пташиний сад! Пташиний сад
У балці, на полянці!

М. Пригара

— Які птахи згадуються у вірші?
— Що нового ви про них дізналися?

2 Гра в слова

— Плесніть у долоні, почувши слова, що стосуються мурашки (бджоли, метелика та ін.). Поясніть вибір кожного слова.

Мурашник, зелений, пурхає, мед, вертка, працелюбний, червона спинка, пасіка, докучлива, вулик, волохатий, дзвенить, річка, скрекоче, ліс, павутина, квартира, попелюхи, шкідник, «літаюча квітка», стільники, дзижчить, хвоїнки, «чемпіон по стрибках», рябокрила, великі очі, смугастий, рій, нектар, пилок, гусениця, захисне забарвлення, відлякуюче забарвлення.

3 Гра «Четвертий зайвий»

— У кожній групі підкресліть «зайве» слово, поясніть свій вибір.

- Заець, їжак, лисиця, джміль.
- Синиця, павук, шпак, сорока.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Які літні зміни відбуваються в житті дерев? кущів? трав'янистих рослин?

— Наведіть приклади літніх квітів.

— Які зміни відбуваються влітку в житті комах? птахів? риб? звірів?

— Чому влітку розвивається і збільшується потомство в усіх тварин?

Урок 55**Тема. Рослини лісу**

Мета: поглиблювати знання учнів про рослини лісу; ознайомити учнів з корисними і отруйними лісовими ягодами; розвивати вміння спостерігати, логічно і творчо мислити; виховувати пізнавальний інтерес; прищеплювати любов до природи.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****1 Вправа «Погода»**

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення**» Слухання вірша****ПРИКМЕТИ ЛІТА**

Ластівки літають
Над водою низько,
Хвилі розбивають —
Значить, дощик близько.
Мов червоні квіти,
Хмари в небі синім,

Значить, завтра, діти,
Буде вітер сильний.
А як льоном річка
В полі засиніла,
Знайте, що сунічка
У гаю дозріла.

М. Чепурна

- Які прикмети літа згадає автор у вірші?
- Які народні прикмети ви почули?
- Продовжте речення.
- Ластівки літають над водою низько —
- Червоні хмари —
- Льон зацвів у полі — дозріла... .
- Де ростуть суниці?

II. Повідомлення теми і мети уроку

- Тема сьогоднішнього уроку «Рослини лісу».

III. Вивчення нового матеріалу

1 Бесіда

- А чи бували ви в лісі?
- Як ви розумієте, що таке ліс?
- Які дерева ростуть у лісі?
- Розгляньте уважно дерева, які ви бачите на картинках. На які групи ви можете їх розподілити та за якими ознаками? (*Хвойні, листяні*)
- Які дерева належать до листяних? Чому? Наведіть приклади.
- Які дерева належать до хвойних? Чому? Наведіть приклади.
- Чим листяні дерева відрізняються від хвойних?
- Діти, а як називаються ліси, у яких ростуть тільки листяні дерева? (*Листяний ліс, гай, діброва*)
- Як називаються ліси, у яких ростуть тільки хвойні дерева? (*Хвойний ліс, бір*)
- А тепер «перемішаємо» листяні і хвойні дерева. Який ліс у нас вийшов? Як називається такий ліс? Чому? (*Мішаний*)
- Але в лісі ростуть не лише дерева.
- Які ще рослини є в лісі?

2 Читання оповідання Б. Вовка «Літо, любе літечко»

ЛІТО, ЛЮБЕ ЛІТЕЧКО

- Літо, любе літечко, дай мені сунички.
- Бери її скільки завгодно. Тільки роси не бійся — у траві шукай.
- Літо, любе літечко, дай мені смородини, чорної й червоної, і малини дай.
- Їх знайдеш у липні. Прокидайся з сонечком — з кущиків зривай.
- Літо, любе літечко, дай мені брусниці й ожини дай.

- Шукай їх у серпні — тільки не лінуйся.
 - Літо, любе літечко, барбарису й журавлини дай мені теж.
 - Ані барбарису, ані журавлини я не можу дати. Це ягоди осені. В неї і проси.
 - Коли достигають сунічки?
 - Коли — смородина, малина?
 - Які ягоди збирають у серпні?
 - Чому влітку немає журавлини?
 - Які ще ягоди можна збирати влітку? (*Порічка, чорниця, костяниця, ожина, агрус, барбарис, кизил, виноград*)
- Висновок.* Не кожную ягоду можна брати. Можна ласувати ягодами лише тих рослин, які тобі добре відомі.

3 Ознайомлення з отруйними ягодами

- На дошці — малюнки отруйних ягід, узяті в чорну рамочку.
- Чому ці ягоди вміщені у чорну рамочку? (*Вони отруйні, їх не можна навіть куштувати.*)
 - Запам'ятайте: вороняче око, вовчі ягоди, беладонна, пасльон чорний, пасльон солодко-гіркий — отруйні!

» Фізкультхвилинка

Імітація збирання ягід.

Сунічки — нахилиються, збирають у траві; малина — рвуть стоячи; агрус — рвуть навприсядки; вишні — дістають згори; виноград — дістають згори; чорниця — присідають; обліпіха — стоячи; вовчі ягоди — викидають геть.

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Гра «Знайди наш малюнок»

Учитель демонструє малюнки лісу в різні пори року.
Завдання: вибрати ті, на яких зображено літо, і пояснити, за якими ознаками обрали.

2 Гра «Де мій дім?»

Учитель показує або називає рослини, а діти — де вони ростуть.

- Жито — у полі;
- ромашка — у лузі;
- очерет — у болоті;
- пшениця — у полі;
- водяні лілії — у річці;
- троянда — у саду;
- волошки — у полі.

3 Гра «Закресли отруйні ягоди»

Журавлина, суниця, чорниця, смородина, беладонна, пасльон, агрус, вороняче око, вовчі ягоди, обліпіха, малина.

4 Гра «Підкресли назви ягід, які можна збирати»

Малина, чорниця, морошка, брусниця, агрус, пасльон, суниця, вовчі ягоди, беладонна, обліпіха.

5 Творчі запитання

- 1) Відомо, що в кущах гніздяться багато птахів. Що станеться, якщо в лісі вирубати всі кущі? *(Під деревами і кущами тварини ховаються від негоди, на гілках улаштовують свої житла. У лісі зникнуть птахи.)*
- 2) А що станеться, якщо в лісі вирубати сосни і ялини? *(Насінням ялини і сосни годуються багато птахів і звірів. Зникнуть птахи і звірі.)*

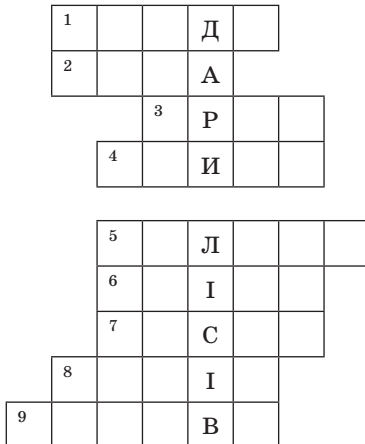
— Людина повинна дбайливо ставитися до всіх рослин. Оберігаючи дерева і кущі, ми оберігаємо тварин.

Дерева і кущі захищають також водою від висихання та очищають повітря. Особливо добре очищають повітря від пилу і кіптяви тополі. Вони виділяють кисню більше, ніж інші дерева. Одна тополя дає кисню стільки, скільки три липи, або чотири сосни, або сім ялин.

6 Робота в групах

Групи одержують картки з назвами різних рослин. Діти мають написати, що ці рослини відчують, коли про них піклуються люди.

7 Розгадування кросворда «Дари лісів»

- 1) І солодкі, і кисленькі,
І довгасті, і кругленькі
До вподоби ви мені,
Соковиті та смачні.
Знають добре малюки:
Мова йде про... (*ягоди*).
- 2) Що за дерево, чий цвіт
Пахне медом на весь світ? (*Липа*)
- 3) Стоїть при дорозі
На одній нозі.
І шапочку має,
Та нікого не вітає. (*Гриб*)
- 4) Ніхто її не лякає, а вона тремтить. (*Осика*)
- 5) Червоненька сукня, біленьке серденько. (*Малина*)
- 6) Яскраві пелюстки
І запах пречудовий,
І хочеться усім їх
Бачить знову й знову. (*Квіти*)
- 7) Я завжди, в усякі дні,
Все стою в однім вбранні.
І свитину цю, що маю,
Взимку й спеку не скидаю. (*Сосна*)
- 8) У зеленім козушку,
В косяній сорочці.
Я расту собі в ліску,
Всім зірвати хочеться. (*Горіх*)
- 9) На літо одягається,
А на зиму одежі цурається. (*Дерево*)

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Що нового дізналися на уроці?
- Що вас здивувало?
- Наведіть приклади дерев лісу.
- Наведіть приклади кущів лісу.
- Наведіть приклади трав'янистих рослин лісу.
- Наведіть приклади лісових ягід.
- Чому треба охороняти ліс?
- Назвіть причини, з яких може загинути ліс і його мешканці?
- Пам'ятайте: з одного дерева можна зробити мільйон сірників, а одним сірником — спалити мільйон дерев. Будьте обережні з вогнем!

Урок 56

Тема. Лікарські рослини лісів. Міні-проект. Лісова аптека

Мета: продовжувати ознайомлення учнів з лікарськими (цілющими) рослинами лісів, їхніми властивостями; вчити бути обережними з незнайомими рослинами та їх плодами; обговорити з учнями, плоди яких рослин можна куштувати; виховувати дбайливе ставлення до природи та власного здоров'я.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

» Слухання вірша

ЩЕДРЕ ЛІТО

Літня спека, грози, грім,
Літо, ти прекрасне всім!
Скільки в тебе є скарбів:
В лісі — ягід та грибів;
У садках — смачна малина,
Аґрус, яблука, ожина.

Фрукти й зелень соковита —
Це смачні дарунки літа.
Ген тече срібляста річка...
Ой і тепла ж в ній водичка!
Можна влітку засмагати,
Можна плавати й пірнати.

Т. Корольова

— Чим щедре літо?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— У літа безліч дарунків, рослин та плодів. Але їх можна куштувати, якщо точно знаєш, що вони їстівні. Для цього ми сьогодні вивчимо деякі з цілющих рослин.

Лікарських рослин багато,
Всі хвороби ними можна лікувати.
Я навчу вас їх розпізнавати.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Розповідь учителя

Аптека зелена,
Зелена аптека!

Від тебе й від мене
 Вона недалеко.
 Зелена аптека
 Лежить навкруги,
 Зелені горби
 І зелені луги,
 Зелені сади, і ліси, і поля, —
 Уся наша рідна, квітуча земля!
 Зелена аптека — це трави
 і квіти,
 Що в кошик збирають дорослі
 і діти.

Зелена аптека, що бачим
 навкруг, —
 Це наш помічник і хороший
 друг!
 Зелену аптеку слід кожному
 знати:
 Крушина, фіалка,
 Конвалія, м'ята,
 Вільха, деревій, бузина
 і чорниця,
 Черемха і пижмо,
 Шипшина й суніці.

— Хто може назвати рослини, які допомагали вам або вашим рідним? (*Подорожник, кропива, валеріана та ін.*)

— Є багато рослин, з яких виготовляють ліки, відвари і лікарські збори. Наприклад, шипшина допомагає при застудних захворюваннях, оскільки в ній багато вітаміну С. Валеріана діє як заспокійливий засіб, чорниця зміцнює зір, подорожник допомагає при ранах, а ромашка є антибактеріальним засобом.

А зараз ми прочитаємо оповідання Б. Вовка «Квіткова аптека» і дізнаємося про зелену аптеку.

2 Читання оповідання Б. Вовка «Квіткова аптека»

КВІТКОВА АПТЕКА

Мишко з дідусем мало не щодня бувають у лісі. Дідусь тут як удома. Усе знає. Де треба шукати ягоди. Де ховаються гриби. Добре знається на травах і квітах. Якось сказав дідусь, що ліс — то зелена аптека. І цим дуже здивував Мишка. Зелена аптека? Чому це ліс — аптека? А дідусь усміхнувся та й мовив:

— Почекай, онучку, побачиш чому.

Йдуть вони лісом навесні — квітнуть конвалії. Дід і каже:

— Приглянься-но, Михайлику, до цієї квітки. Гарненька. Духмяна. Та ще й цілюща. З неї ліки готують. Для тих, у кого серце хворе.

Ідуть лісовою стежкою дідусь з онуком улітку.

— Придивляйся до квіток, до трав, онучку, придивляйся. Бачиш, деревій цвіте, а отам, де метелик, лісові калачики. Великої цілющої сили й ці квіти.

Ось на краєчку стежки помітили листя подорожника. Дід зупиняє онука:

— Обережніше ступай, Мишко, та запам'ятай: ця рослина до стежок і доріг тулиться. Тому й зветься подорожником. Непоказ

ний він, а людині справжній друг. Знадобиться зупинити кров, загоїти рану — стане подорожник у пригоді. Бачиш, як багато цілющих трав, квітів у лісі? Тепер розумієш, чому називають ліс зеленою аптекою?

— Про які цілющі рослини ви дізналися?

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Міні-проект. Лісова аптека

— Щоб краще ознайомитися з лісовою аптекою, помандруємо у ліс, де ростуть різні лікарські рослини. (*На дошці — сюжетний малюнок «Ліс улітку».*)

Ліс, поле, діброва!
Уклін вам по праву.
Добрідень і квіти,
І ягоди, й трави!
У дім ваш зелений
Дозвольте зайти,
Ми хочемо стежиною
Здоров'я пройти!

Загадка

- Стоять на галявині сестрички
Золоті очі, білі косички. (*Ромашка*)

1-й учень. Ромашка лікарська лікує застуду. Відвар квіток використовують для полоскання горла, промивання ран, купання немовлят. Відвари і настоянки ромашки використовують при хворобах шлунку, кишечника. Коли болить живіт — п'ють чай з ромашки.

Загадка

- Як припустить теплий дощик,
Я згорнусь в зелений кошик.
А коли година гожа,
Я на сонце в небі схожа. (*Кульбаба*)

2-й учень. У давнину її вважали «еліксиром життя». У листках її багато вітамінів. Навесні, коли ще немає жодних свіжих овочів і фруктів, з листочків кульбаби роблять салати. З її квіток варять варення, корінці сушать і дають запарений з них чай тим, у кого немає апетиту.

Настій кульбаби — чудовий засіб від опіків.

Загадка

- Викупана в сонечку
Стоїть собі донечка.
Бджоли сонячний медок
Дістають з її квіток. (*Луна*)

3-й у ч е н ь. Настій липового цвіту дають при застудних захворюваннях. Цвіт сушать, заварюють і п'ють як чай.

Загадка

- Лікує хвороби шлунка, кашель, гоїть рани.
Листячко довгасте з жилками-нитками
Можеш ти прикласти до своєї рани.
Вздовж доріг, стежинок я люблю рости,
Скрізь мене побачиш, де крокуєш ти.
(*Подорожник*)

4-й у ч е н ь. Подорожник великий використовується як лікувальний засіб при ранах, ударах, наривах, опіках.

Загадка

- Що то за рослина,
Що вбиває звіра? (*Звіробій*)

5-й у ч е н ь. Звіробій використовують при хворобах шлунку, печінки, нирок. У народі звіробій називають травою від 99 хвороб.

Загадка

• Розкажу я вам до діла
Жовтий сік у цього зілля
І квітки — жовтогарячі. | Має він таку задачу:
Рани людям лікувать.
Всі про це повинні знать.
(<i>Чистотіл</i>) |
|--|--|

6-й у ч е н ь. Отруйна, але дуже популярна в народі лікувальна рослина. Соком чистотілу виводять бородавки, вузлики, лишай, мозолі, плями на шкірі. Настояєм чистотілу лікують хвороби ротової порожнини. Використовують чистотіл і для лікування ран, які довго не загоюються. Чистотіл і називається так тому, що загоє рани, у відварі його купують немовлят. Інколи п'ють у невеликій кількості, щоб очистити кров. Але робити це слід дуже обережно, бо хоча це й лікарська рослина, вона водночас є й отруйною.

Загадка

- Стоїть, коливається,
Головою величається,
А торкнеш — кусається. (*Кропива*)

7-й ученень. Крופива дуже багата на вітаміни. Тому навесні з молоді крופиви варять борщ, п'ють з неї сік. Вона ще й зупиняє кровотечу, лікує радикуліт, ревматизм. Дуже добре відваром крופиви мити волосся, щоб воно було здорове та блискуче.

— Як допомагає людям крופива, розповів Є. Шморгун в оповіданні «Некоронована королева».

— То тільки з першого знайомства крופива видається непривітною, — пояснював спориш. — Насправді ж від неї людям поміч велика. Ранньої весни, коли земля ще гола, а крופива вже зеленіє, з неї можна варити борщ, салати готувати.

— Із крופиви, — підхопив подорожник, — тканину можна ткати, сітки в'язати, вірьовки вити. У деяких країнах з неї папір виготовляють. А листя на фарбу годиться...

— Ліс багатий на всілякі чудодійні рослини. Але їх слід берегти. Коли будете збирати лікарські рослини, не виривайте їх з корінням, краще зрізайте ножицями, не ламайте гілок на липі. Дбайте про природу — і вона подбає про вас.

2 Вікторина «Лікарські рослини»

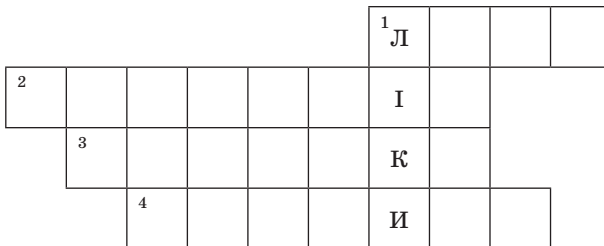
- Яка рослина лікує шлунок? (*Звіробій*)
- Відваром якої рослини миють голову? (*Крופива*)
- Із плодів якої рослини роблять чай при застуді? (*Шипшина*)
- Яка лікарська рослина росте вздовж шляхів, а її листочками лікують рани? (*Подорожник*)
- Сік якої рослини виводить бородавки? (*Чистотіл*)

3 Гра «Відгадай лікарську рослину за кольором»

— Я називатиму колір, а ви маєте назвати лікарську рослину такого кольору:

- жовтий;
- червоний;
- білий.

4 Розгадування кросворда «Ліки»

- 1) Дерево, що цвіте в липні. (*Липа*)
- 2) Рослина, про яку говорять, що вона лікує від 99 хвороб. (*Звіробій*)
- 3) Квітка білого кольору, з жовтим очком усередині. (*Ромашка*)
- 4) Рослина, з якою варять перший весняний зелений борщ. (*Кропива*)

5 Складання пам'ятки «Як збирати лікарські рослини»

- Не рвіть квітів без зайвої потреби.
- Не рвіть їх багато, а лише кілька.
- Не виривайте квіти з корінням.
- Не рвіть останньої квітки.
- Не витоптуйте і не ламайте квіти.
- Насаджуйте і доглядайте за ними.
- Зупиняйте тих, хто порушує ці правила.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Які рослини називають лікарськими?
- Які лікарські рослини ви запам'ятали?
- Чому подорожник має таку назву?
- Чому подорожник у народі ще називають «ранником» чи «порізником»?
- При яких хворобах використовують липу як лікувальний засіб?
- Поясніть, чому чистотіл отримав саме таку назву?
- Як треба збирати лікарські рослини?

Урок 57

Тема. Тварини лісу

Мета: поглиблювати знання учнів про тварин лісу; розвивати мислення, пам'ять; виховувати дбайливе ставлення до всього живого навколо нас.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

— Послухайте історію.

Один художник вирішив намалювати ліс. Він намалював дерева. Вони були гарними. Та через деякий час дерева засохли. Тоді художник намалював кущі. Картина стала мати кращий вигляд. Проте через деякий час дерева і кущі засохли. Тоді художник намалював дерева, кущі, різні трави, квіти, гриби, звірів, птахів, комах. Ліс став кращим. І більше він не засихав.

— Як ви вважаєте, чому?

Висновок. У природі існує взаємозв'язок. Деревя не можуть без кущів і трав, а кущі і трава — без дерев. Тварини не можуть жити без рослин, а рослини — без тварин.

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Тема сьогоднішнього уроку «Тварини лісу».

III. Вивчення нового матеріалу**1 Слухання вірша****А Я У ГАЙ ХОДИЛА...**

А я у гай ходила
По квітку ось яку!
А там дерева-люлі
І все отак зозулі:
— Ку-ку!

Я зайчика зустріла,
Дрімив він на горбку,
Була б його спіймала,
Зозуля ізлякала:
— Ку-ку!

П. Тичина

— Кого зустріла дівчинка у гаю?

— А кого ви бачили, коли бували в лісі?

2 Гра «Чи знаєш ти тварин лісу?»

— А тепер пограємо в гру. Ви маєте впізнати тварину за виглядом, назвати її.

Учитель показує малюнки, а учні називають тварину.

— Яких ще тварин можна зустріти в лісі?

— Чому ці тварини можуть жити в лісі?

— Як називають тварин, які живуть у лісі?

— А що ви знаєте про ведмедя? вовка? лисицю? зайця?

— Як ви розумієте вислів «голодний, як вовк»? (*Коли вовк зго- лодніє, то може з'їсти відразу до 10 кг м'яса, але, як правило, з'їдає до 2 кг.*)

— А ще у наших лісах можна побачити красеня-лося, сторожку- козулю, шляхетного оленя та полохливого дикого кабана.

— Спів яких пташок можна почути в лісі?

— Хто ще, окрім звірів і птахів, є мешканцем лісу?

— Назвіть комах лісу.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Гра «Хто живе в лісі?»

— Серед перелічених тварин визначте тих, що живуть у лісі.

Білка, горобець, собака, рись, їжак, ластівка, морська свинка, бурий ведмідь, гуска, лелека, лось, шишкар, дятел, мурашка, зо- зуля.

2 Гра «Хто де живе?»

— Правильно осели звірів у свої будиночки.

Хто живе?	Де живе?
Ведмідь	лігво
Лисиця	гайно
Білка	барліг
Вовк	нора

(Ведмідь — барліг, лисиця — нора, білка — гайно, вовк — лігво.)

3 Гра «Склади розповідь про тварину»

Учням пропонують набір речень, у яких описуються різні тварини, їх спосіб життя. Необхідно вибрати потрібні речення і скласти розповідь про вказану тварину. (*Їжака, жабу, мурашку*) Щоб учням не потрібно було записувати розповідь, учитель нумерує речення, які пропонує учням. Діти лише позначають номери потрібних, на їх думку, речень.

Картка з реченнями

- 1) Маленькі комахи, але дуже сильні.
- 2) Активно поїдає комах, ловить жаб, мишей і зрідка змій.
- 3) Шкіра волога і гладка.
- 4) Ремонтують і прибирають своє житло після зими.
- 5) Народжується голим, сліпим і слабким.
- 6) Шкіра горбиста, сухувата.
- 7) Невпинно полює всю ніч.
- 8) Змінює свою шкіру чотири рази на рік і потім з'їдає її.
- 9) Задні ноги довші за передні, між пальцями — перетинки.
- 10) Через шкіру виділяється сильно пахуча рідина. Так тварина рятується від ворогів. Узимку впадає в сплячку.
- 11) Полює в будь-який час доби.
- 12) Ці тварини приносять велику користь, допомагають городникам зберегти врожай.

- 13) Знищує значну кількість слимаків.
 14) Навесні вивозають з підземних притулків.
 15) Допмагають людині охороняти ліс.
 16) При небезпеці тварина згортається в клубок.
 17) Це санітари лісу. Вони поїдають велику кількість шкідливих комах.
 18) Не може жити в неволі.
 У дітей виходить запис, наприклад, *їжак*: 5; 2; 15; 11; 17.

4 Робота над загадками

- В темнім лісі серед ночі
Засвітились хижі очі.
Сірий звір чатує в хащах,
Не піду туди нізащо! (*Вовк*)
- Швидкий та стрункий,
Має роги розлогі.
У лісі пасеться,
Вгадай, як він зветься? (*Олень*)
- День у день працюю в гаї,
По деревах стукочу,
Та не цвяхи забиваю —
Шкідників я дістаю. (*Дятел*)
- Хто у лісі, під сосною
Дім собі будує з хвої?
Дім — не дім, великий дах,
Справжнє місто для... (*мурах*).
- Ця пухнаста непосида
На стежинку шишки кида,
З гілочки стриба на гілку
Рудохвоста, жвава... (*білка*).
- Люблю в листі причаїтись
І на сонечку погрітись.
Люди кажуть, я злюка —
Сіра лісова... (*гадюка*).
- Довгі вушка, куций хвіст,
Невеличкий сам на зріст,
На городі побував:
Там капусту пощипав.
Довгі лапки, скік та скік.
Ми гукнули — він утік. (*Заєць*)

5 Гра «Четвертий зайвий»

- У кожній групі підкресліть «зайве» слово, поясніть свій вибір.
- Метелик, бабка, заєць, бджола.
 - Ведмідь, коник, лисиця, їжак.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Які тварини живуть у лісі? (*Білки, лисиці, зайці, ведмеді, вовки, куниці, їжаки, вужі, гадюки, солов'ї, зозулі, іволги, дятли, синиці, мурашки*)

— Кого називають санітарами лісу? (*Рудих мурашок, бо вони знищують безліч шкідливих комах.*)

— Чим корисні птахи лісу? (*Знищують безліч комах, які пошкоджують дерева.*)

Уроки 58–59

Тема. Охорона лісу. Правила поведінки у лісі влітку

Мета: обговорити з учнями інформацію про збереження лісу; довести необхідність збереження лісу; розвивати естетичне сприйняття навколишнього, мислення, спостережливість; виховувати любов до природи.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

» Робота в парах

1) Прочитайте текст і скажіть, яка його головна думка.

Багато корисного приносить людині ліс. Він очищає повітря, дає їжу, деревину для будівництва. У лісах живе багато тварин. А скільки різних квітів можна побачити у лісі! Будь-якої пори року ліс чарує нас своєю красою.

2) До чого закликає матінка-природа?

Не ламай на дереві гілку,
Не вбивай стрибунця і бджілку,
Не брудни джерельцю водиці,

І не псуй чистої криниці.
Не зривай квітку, бо зів'яне,
І трави не топчи, бо її не стане.

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Тема сьогоднішнього уроку «Охорона лісу. Правила поведінки у лісі влітку».

III. Вивчення нового матеріалу

1 Для чого потрібний ліс?

— «Ліс — годувальник, ліс — мудрий вихователь». Чому так говорять?

— Ліс — наша радість, наша любов. Любов до природи кожен розуміє по-своєму. Деякі люблять полювати, збирати гриби, інші просто ходити без мети, з одним бажанням — відпочити.

— Чи зможуть люди жити без лісів? *(Не зможуть, бо у лісах ростуть різноманітні рослини, живуть звірі й птахи. У лісі пра-*

цюють люди: заготовляють деревину, вирощують дерева, доглядають і охороняють їх. У лісі чисте повітря і легко дихати. Ліс — місце відпочинку людей.)

— Немає на Землі людини, чиє б життя не було пов'язане з лісом. Проте з кожним днем ліси все більше потребують захисту.

2 Розповідь учителя з елементами бесіди

— Чому ліси потребують захисту?

— Одні люди вирубують дерева, щоб продавати цінну деревину або виготовляти меблі, чи будувати будинки. Інші таким чином звільняють землю для полів, щоб сіяти зерно. Коли ліси вирубують і спалюють, тварини і рослини залишаються без їжі і житла, гинуть від голоду.

— Як ви вважаєте, до чого може призвести втрата лісів?

Винищення лісів може змінити клімат у світі, спричиняє засухи, змінює напрямок вітрів, при випаданні великої кількості опадів виникають повені. Бездумна вирубка лісів привела в 1998 році до великої повені та руйнувань на Закарпатті, завдала великої матеріальної шкоди, яку важко оцінити.

На відновлення лісів потрібно багато років важкої праці і матеріальних затрат.

Отже, на місці вирубаних лісів потрібно насаджувати нові. Ліси треба охороняти.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Аналіз ситуації

— Послухайте, будь ласка, розповідь про те, як діти відпочивали в неділю у лісі.

Прийшли діти в ліс без дорослих. Дорогою до великої галявини вони слухали гучну музику. На привалі наламали гілок, ледве розпалили вогнище. Пограли, поїли. Покидали пакети і банки, ситі і задоволені пішли додому. Вогні вогнища підморгували їм на прощання. На галявині знайшли маленького їжачка, подумали, що його кинула мама, забрали з собою. З оберемком лісових квітів діти повернулися додому.

— Як ви вважаєте, чи правильно поводитися діти на природі?

— Щоб правильно поводитися, що необхідно знати?

— Як повинні були вчинити діти? (Відповіді учнів.)

— Якої шкоди завдають природі люди такою поведінкою?

2 Інсценізація «В гості до лісовичка»

Учитель тримає в руках ляльку-лісовичка і веде діалог.

Лісовичок. Здрастуйте, діти! Навіщо в ліс завітали?

Учитель. Ми, дідуся, в ліс прийшли погуляти, відпочити, грибів-ягід позбирати.

Лісовичок. Знаю, знаю, як ви гуляєте-відпочиваєте. Мурашники розоряєте, квіти топчете, комах, звірів кривдите. Не пуцу вас у ліс!

Учитель. Шановний лісовичку! Наші діти ліс люблять і шанують, прислів'я і приказки про нього знають. Послухай!

Діти згадують прислів'я про ліс.

Прислів'я, приказки, прикмети про ліс

- Де ліс, там і урожай.
- Невисокий лісок, а від вітру захист.
- Що в лісі народиться, у дворі годиться.
- Ліс та квіти — зелене царство, повітря — лісу краці ліки.
- Біля лісу жити — голодному не бути.
- Люби ліс, природу — будеш милий народу.
- Ворог природі той, хто ліс не береже.
- По лісу ходи — під ноги дивися.
- Зрубали кущі — прощай птахи.

Лісовичок. Ну, коли так, ласкаво прошу в мої лісові володіння. Але спочатку розкажіть, чого не можна робити в лісі.

3 Гра «Правила поведінки у лісі влітку»

Заборонні знаки розміщені на дошці, до них добираються відповідні правила.

- Не кривдитимемо жаб.
- Не ламатимемо гілки дерев і кущів.
- Не ловитимемо метеликів, джмелів, бабок і інших комах.
- Не ловитимемо диких тварин, і не відноситимемо їх додому.
- Не розорятимемо пташині гнізда.
- Не рватимемо квіти в природі.

— Які правила ви можете додати? *(Не галасувати в лісі, не лякати тварин і птахів. Вони можуть залишити своє потомство, яке без материнської турботи загине. Не смітити. Прибирати за собою сміття.)*

Учитель пропонує намалювати власні заборонні знаки.

4 Тестування

Ліс називають природним багатством. Чому?

- 1) У лісі живуть дикі звірі;
- 2) ліс стримує сильні вітри;
- 3) ліс очищає повітря.

5 Гра «Так чи ні?»

Я у ліс пішов. Що з собою взяти?

Якщо «так» — плескаємо у долоні, «ні» — тупаємо.

Рогатка, кепка, магнітофон, зошит, відеокамера, сірники, па-нама, фотоапарат.

6 Вікторина «Зелений друг»

З конверта зеленого кольору діти дістають запитання, читають уголос і відповідають на них.

— Скільки загинуло б рослин, якщо кожен з 28 учнів нашого класу зірвав би всього по 10 квітів?

— Чому багато рослин не дадуть плодів, якщо діти ловитимуть метеликів і інших комах?

— Якщо побачив в лісі маленького їжачка, чи можна його брати додому?

— Якщо побачив мухомор, чи потрібно його розтоптати?

— Якщо ви пішли в похід, що потрібно зробити після того, як відпочили в лісі і збираєтеся додому?

Висновок. У природі немає нічого зайвого. У ній усе взаємопов'язано.

7 Пам'ятка «Правила поведінки у лісі влітку»

- Не ламати кущів та дерев. Рослина — жива істота, кожен листочок виділяє в повітря кисень, необхідний для дихання тваринам і людям.
- Не пошкоджувати кору дерев. Із нанесеної рани витікає сік, через яку в дерево можуть проникнути мікроорганізми.

- Не ламати квітучих рослин. Кожна зірвана квітка — це комашка, яка залишилася без їжі, це насіння, з якого не виросла рослина. Від нашої звички зривати гарні рослини багато з них опинилися під загрозою зникнення.
- Не ловити комах. Не знищувати павуків, жаб. Комахи запилюють рослини.
- Не ловити диких тварин і забирати їх додому. Дикі тварини не можуть жити в неволі. Вони загинуть.
- Не руйнувати гнізда. Порушені гнізда птахи покидають. З яець, які там були, вже не вилупляться пташенята.
- Не розводити багаття. Пожежа, яка може виникнути від залишеного багаття, знищує рослини і тварини, спричиняючи іноді стихійні лиха.
- Не залишати сміття.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Що б ви порадили друзям, які йдуть відпочивати у ліс?

Можливі відповіді

- Не ловіть лісових мешканців. Вони приносять користь. Мурашки очищують ліс.
- Не збивайте ногами незнайомі або навіть знайомі отруйні гриби. Багато з них — ліки для лісових мешканців.
- Не галасуйте і не шуміть у лісі, не рвіть квіти, не лякайте, не ображайте лісових мешканців. І тоді ліс відчинить вам усі свої тайни — дива! Пригостить вас рум'яною суничкою, спілою малиною. Тільки не забудьте потім сказати доброму лісові за всі його подарунки: «Дякуємо!».

Урок 60

Тема. Коли ліс дякує, а коли ображається? Міні-проект. Книга скарг природи

Мета: вчити учнів оцінювати власний вклад у збереження природи; розвивати пізнавальну активність; виховувати любов до рідного краю, бережливе ставлення до лісів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?

- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

» Читання з дошки загадки та її розгадування

- Роз'єднайте слова і прочитайте загадку.
 - Щозакнижка: безбукв, безсторінок,
Абагачочогонавчить? (*Книга природи*)
- Чи любиш ти бувати на природі?
- Що найбільше любиш робити, перебуваючи на природі?
- Чи доводилося тобі надавати допомогу тваринам, рослинам?
- Яку саме?
- Які справи з охорони природи зробив ти, твої друзі, рідні?
- Які книги про природу ти читав?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні ми продовжимо мандрувати сторінками книги природи, помандруємо у ліс і поміркуємо, коли ліс нам дякує, а коли — ображається.

III. Вивчення нового матеріалу

» Розповідь учителя з елементами інсценізації

— Отже, підемо зараз усі разом у ліс...

Я змахнула чарівною паличкою — і ми в лісі.

— Карр! Карр! Добридень! — вітає нас ввічлива мудра ворона, яка була тут як тут.

— Прислухайтесь до моїх порад. Карр! Карр! Будь ласка. Не галасуйте в лісі. Не рвіть квітів, не ламайте гілок. Не лякайте — не ображайте лісових мешканців.

І тоді ліс відкриє вам всі свої таємниці — чудеса! Карр! Карр!

— Звісно, ми її послухаємось... І ліс розкривається-розчиняється перед нами, неначе намальований дощем і сонцем.

Ялинки машуть нам пухнастими лапами:

— Добридень!

І гуси-лебеді кричать:

— Га-га-га-га! Прощавайте! Ми летимо у вирій! До наступного року! До весни!

Будь ласка! Побережіть без нас наш ліс! Звірам і птахам, які лишилися у ньому зимувати, влаштуйте-зробіть годівнички!

Га-га-га! І коли йдете в ліс на прогулянку, не забудьте захопити із собою трішечки круп, моркви, сухарів, капустиного листя!

Не забувайте про своїх лісових друзів.

Відлетіли гуси-лебеді.

А ми сядемо на пеньок і поміркуємо.

...Як мало всі ми — дорослі й діти — дбаємо про нашого друга, про ліс.

Як рідко, саджаємо ми дерева і квіти!

Як часто топчемо, не замислюючись, траву.

Ловимо коників і метеликів, які потім помирають у коробках.

А коники ловлять мух і комарів. Отже, вони захищають нас, людей... А метелики, як джмелі та бджоли, запилюють квіти.

Дерева, трави, маленький лісовий струмок і вузьку стежечку між квітами — все це дарує нам з вами ліс. Він дуже добрий.

А якщо ліс, яким ви йдете, не затоптаний, не поламаний, не замучений недобрими людьми, він іще подарує вам й пригорщі ягід, і смачні гриби — раптом зустрінуться вам і тихо-тихо (*так, що його не кожний почує*) скажуть:

— Добрий день!

Треба вчитися слухати ліс, треба вчитися бачити його чудеса. Треба бути добрим до всього того, що в ньому живе-росте...

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Читання оповідання В. Сухомлинського «Соромно перед соловейком»

СОРОМНО ПЕРЕД СОЛОВЕЙКОМ

Оля й Ліда, маленькі першокласниці, пішли до лісу. Після втомливого шляху вони сіли на траві відпочити й пообідати. Витягли з сумки хліб, масло, яечка. Коли дівчатка вже пообідали, недалеко від них сів на дерево соловейко й заспівав. Зачаровані прекрасною піснею, Оля й Ліда боялись поворухнутись.

Соловейко перестав співати.

Оля збрала недоїдки й шматки газети, кинула під кущ.

Ліда забрала недоїдки, загорнула в газету й поклала в сумку.

— Навіщо ти забрала сміття? — запитала Оля. — Це ж у лісі...

Ніхто не бачить...

— Соромно перед соловейком... — тихо відповіла Ліда.

— Про кого оповідання?

— Що робили дівчатка? Яка з дівчаток вам більше подобається? Чому?

— Чому Ліді стало соромно перед соловейком?

2 Пояснення прислів'їв і приказок

- Багато лісу — не рубай, мало лісу — бережи, нема лісу — посади.
- Ліс навесні веселить, літом холодить, восени годує, взимку зігріває.
- Одна людина залишає в лісі слід, сотня — стежку, тисяча — пустелю.
- Зрубав одне дерево — посади трое.
- Немає ліпшої краси, ніж гаї та ліси.
- Від природи бери те, що вона дає, та й за те дякуй.

3 Поетична хвилинка**СПАСИБІ ЛЮДЯМ, ЩО ЗРОСТИЛИ ЛІС**

Спасибі людям, що зростили ліс:
 За всі дуби, ялини в пишнім гіллі
 І за красу отих зелених кіс,
 В яких стоять гнучкі берізки білі.
 Коли б не ліс, не знали б ми про те,
 Що є фіалка й пролісок на світі,
 Як у маю конвалія цвіте —
 Найкраща, найніжніша поміж квітів.
 Від суховіїв сохнула б земля,
 Була б вона подібна до пустелі.
 А ліс накличе хмари на поля —
 Дощі проллються весняні, веселі...
 Спасибі людям, що зростили ліс.

М. Познанська

— Чому ми дякуємо людям, що зростили ліс?

НЕ ХОЧУ

Метелика ловити я не хочу:
 Він — квітка неба, хай живе собі!
 Хай крильцями барвистими тріпоче,
 Щоб радісно було мені й тобі!
 І квітку лісову не стану рвати,
 Її додому я не понесу,
 Бо вдома їй джмеля не погойдати
 І не попити ранками росу!
 І ні стеблинку, гілку, чи травинку
 Я не ображу: це — страшений гріх!
 Бо в кожній з них живе тремка живинка,
 Що світиться довірою до всіх.

А. Костецький

— Що ви зрозуміли, слухаючи вірші?

4 Тестування

- 1) Які знаки часто можна побачити при вході в ліс?
 - а) Дозволяючі знаки;
 - б) заборонні знаки;
 - в) застережливі знаки.
- 2) Позначте висловлювання, яке належить до правил друзів природи.
 - а) Пташенят, що випали з гнізда, потрібно забирати додому.
 - б) У лісі потрібно дотримувати тишу.
 - в) Метеликів потрібно ловити сачком.
- 3) Продовжте висловлювання: «Йдучи з лісу, усе сміття після себе...»:
 - а) треба спалити;
 - б) треба акуратно скласти в одне місце;
 - в) треба забрати.

5 Робота в групах

- 1) Уявіть, що квіти, дерева і птахи вирішили написати побажання людям. Запишіть їх побажання. (*Потім з кращих побажань можна зробити красиві плакати і розвісити їх у парку або в лісі.*)
- 2) Міні-проект. Книга скарг природи.

Кожна група отримує запитання, яке необхідно обговорити вголос, висловити свої міркування, дійти спільної думки та зробити висновок.

 - а) Що запише нежива природа в книгу скарг?
 - б) Що запишуть рослини в книгу скарг?
 - в) Що запишуть птахи і тварини у книгу скарг?

Учні разом з учителем читають скарги і на кожную з них дають відповіді.

Зразок скарг від природи

1. «Не рвіть нас з коренем, а зрізуйте ножем». Чия це скарга? Чому потрібно зрізати ножем?
2. «Ми поспішали, прилетіли до своєї шпаківні, а вона розбита. Як нам жити? Де?». Чия це скарга? Як вчинити?
3. «Ми — солдатики і жучки-сонечка. Тільки сонечко пригріло, ми вилізли погрітись, а діти швидко нас зловили і стиснули у долоньках. Не беріть нас до рук! Благаємо!». Хто звертається по допомогу?
4. «Я — річка. Мені важко нести у воді каміння, сміття, непотрібні речі. Незабаром зникне вся риба». Що ми повинні зробити, щоб допомогти річці?

5. «Просять дерева: Не рвіть наші гілки, листя. Нам дуже боляче!». Як ми можемо відповісти на цю скаргу?

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Про що йшлося на уроці?
- Що вас зацікавило?
- Про що хотіли б дізнатися більше?
- Коли ж ліс нам дякує, а коли — ображається?

Урок 61

Тема. Рослини і тварини луків

Мета: ознайомити учнів з різноманітністю рослин і тварин луків; вчити пояснювати зв'язки у живій природі на прикладі луки; розвивати пізнавальну активність, уміння спостерігати, порівнювати, узагальнювати і робити висновки; виховувати почуття прекрасного.

ХІД УРОКУ

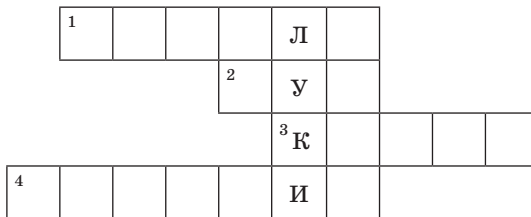
I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

» Розгадування кросворда «Луки»

- 1) Не мотор, а гуде, не пілот,
а летить, не гадюка, а жалить. (*Бджола*)
- 2) Сам чорний, та не ворон, є роги,
та не бик, шість ніг без копит. (*Жук*)
- 3) Летить — пищить, сяде — мовчить. (*Комар*)

<p>4) На капусті я вродився
І капустою живився,
На капусті я вмер,
Та ізнов ожив тепер.
Тільки вже й не той я став,</p> | <p>Що в капусті плазував:
Не плазую, а літаю,
Бо прегарні крильця маю.
(Метелик)</p> |
|---|--|

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Тема нашого уроку «Рослини і тварини луків».

III. Вивчення нового матеріалу

1 Розповідь учителя з елементами бесіди

Розглядання ілюстрацій про луки.

— Що зображено на ілюстраціях?

— Чому ви вважаєте, що на ілюстраціях зображено саме луки?
(*Ми бачимо траву, квіти, немає дерев, кущів...*)

— У кожному краї є немало місць, де ростуть тільки трав'янисті рослини. Невеликі ділянки з трав'янистою рослинністю зазвичай називають лужками, великі — луками.

Часто луки розташовані по берегах річок, озер, біля боліт, серед лісу на галявинах. Луки утворюються на місці вирубаних лісів. Їх можна зустріти і в горах.

— Послухайте оповідання.

Сонячним ранком вилетіла бджілка з вулика і стала роздивлятися, де цвітуть яскраві, красиві квіти, принохуватися, звідкіля пахне квітковим нектаром.

Побачила вдалині просторі луки, вкриті різнобарвними квітами, і полетіла туди... Ж-ж-ж... Ж-ж-ж...

Все ближче луки, все запашніше повітря... Ж-ж-ж... Ж-ж-ж... — летить бджілка... Вона вибрала жовту, кольору сонця, запашну квіточку, підлетіла до неї, жу — сіла. Вставила свій хоботок у квітку і, п'яніючи від задоволення, почала висмоктувати солоденький нектар.

Вибравши його, бджілка пересіла на іншу квітку — жу! Це була запашна біла квіточка. Висмоктавши нектар і з неї, перелетіла на синю квіточку — жу! І так перелітала на нові і нові квіточки. Коли набрала нектару вдосталь, піднялася у повітря і полетіла додому, до свого вулика.

— Чи здогадалися ви, на які квіти сідала бджілка?

— Які ж рослини ростуть на луках?

2 Робота над загадками про рослини луків

Діти відгадують загадки, вчитель показує відповідні ілюстрації.

- Луки вбралися в обнову:
Сукню одягли рожеву.
І над ними залюбки
Цілий день гудуть бджілки.
Пречудово в літню днину
Зацвітає... (*конюшина*).
- Рoste на наших луках
Квітонька дрібна,
Дала їй сині очі
Ненечка-весна.
От пройде біля неї
З усміхом хто-небудь,
Услід тихенько квітка
Промовить: «Не забудь». (*Незабудка*)
- Наче сонця серединка,
Пелюстків біла хустинка.
Знає бджілка і мурашка,
Що звуть квіточку... (*ромашка*).
- Що за диво-дивина
В житі квітка є одна?
Палає, мов ліхтарик,
Червоний кептарик. (*Мак*)

— З рослинами луків ми ознайомилися. Прийшла черга ознайомитися з тваринами.

3 Розповідь про тварин луків

— Поміркуйте, яке забарвлення можуть мати тварини луків? (*Трава і стебла квітів — зелені, отже, легко залишитися непоміченими зеленим тваринам; квіти — різноколірні, строкаті — отже, і тваринам строкатим і різноколірним можна сховатися; на тлі землі можуть ховатися тварини близьких відтінків...*)

— Як ви гадаєте, на луках мають бути хижаки? (*Повинні, щоб не розвелось надто багато тварин, що живляться рослинною їжею, щоб не була знищена вся рослинність...*)

— Який основний корм можуть знайти рослиноїдні тварини на луках? (*Пилок і нектар квітів, листя і корені рослин, насіння рослин...*)

— Як ви вважаєте, яких розмірів мають бути тварини луків? (*Не дуже великі, маленькі...*)

— Які пристосування повинні мати тварини, які живляться нектаром і пилом рослин? (*Вони повинні мати крила, щоб*

дістатися до квітки і спеціальний хоботок, за допомогою якого нектар добувається...)

— Давайте детальніше знайомитися з тваринами луків.

- Летить — висе,
Сяде — землю рие.
Чорне тіло, чорний вус,
Ніби справжній сажотрус. (Жук)

— На луках мешкають декілька видів жуків: жук-жужелиця, жук-гнойовик, жук-могильник.

- Летить дід — сів на цвіт,
Волосинки розгортає,
Солоденького шукає. (Джміль)

— На квітках рослин у гарну погоду годуються безліч бджіл і джмелів. Вони збирають нектар і квітковий пилок, попутно запилюють рослини, забезпечуючи врожай насіння. Особливо велика роль джмеля — обпилювача конюшини. Тільки він своїм довгим хоботком може дістатися до нектару і пилку.

І квітам добре — запилюються, і комахи голодними не залишаться.

Бджоли живуть сім'ями по декілька років. За нектаром і пилом їм іноді доводиться літати за декілька кілометрів. Джмелі живуть одне літо і прямо на луках, у землі, у нірці можуть улаштувати своє житло. Ось на такі нірки і набрело голодне мишеня Пік з казки В. Біанкі. Послухайте уривок про його пригоди!

МИШЕНЯ ПІК

З-під землі ударив йому в ніс солодкий запах. Пік копирснув носом землю, потім ще і ще, поки не вирив ямку. На дні ямки показалися великі стільники сірого воску. У одних лежали джмелині личинки, інші були повні запашного жовтого меду. Мишеня жадібно стало лизати смачні ласощі. Вилизало увесь мед, прийнялося за личинок і живо впоралося з ними. Мишеня знаходило все нові і нові стільники з личинками і медом. Пік так захопився, що не помітив, як повернулися джмелі. Довелося рятуватися втечею. Густа шерстка захищала його від страшних джмелиних жал...

— Одне маленьке мишеня заподіяло стільки клопоту джмелиному народу!

— А уявіть собі, що на цьому луці розвелось багато мишей, що може статися з джмелями? (Вони можуть зовсім загинути, оскільки миші знищать усіх личинок...)

— Хто може допомогти такому луку? (Різні хижаки...)

- Що то за гість:
Ніжок має шість.
Аж чотири крилець має,

По квітках собі літає.
Ні бджола, ні джмелик,
Зветься... (*метелик*).

М. Підгірянка.

— Звісно, кому як не метеликам жити на луку? Про них складено безліч казок і легенд. В одній з казок говориться, що метелики — це квіти, що ожили і зірвалися зі стеблинки. За їх красу люди дали їм красиві імена: махаон, адмірал, аполлон, лимонниця, павичеве око, голуб'янка та ін. Усі вони є прикрасою природи. Метелики живляться нектаром квітів і сприяють запиленню рослин.

— А це хто?

- У личочку народилась,
І личочком цим живилась.
А як стала виростать,
То листка годі й шукать! (*Гусинь*)

— Більшість з них доставляє багато клопоту, поїдаючи рослини. Гусениці відрізняються великою ненажерливістю, а деякі їдять усе підряд.

— Діти, мені здається, що від гусениць одна тільки шкода! А як вважаєте ви? (*Відповіді учнів.*)

— Як ви гадаєте, кого треба побоюватися метеликам? (*Птахів*)

— І не лише птахів! Я прочитаю «Страшне оповідання», а ви визначите, про кого воно.

Якщо сісти у високу траву, то почувеш, як вони перемовляються.

А ось на травичку опустився метелик, не помітно його серед трави. Раптом стрибок, і метелик схоплений передніми ногами, навіть поворухитися не може — ноги у нього сильні. Ось він уже працює щелепами. А захочеш упіймати його, схопиш за задню ногу, а вона у тебе в руці і залишиться. Це хитрість комахи, щоб утекти від ворога. Вуха у них знаходяться на ногах. Хто це?.. (*Коник*)

— Як ви вважаєте, навіщо коникові такі довгі, сильні ноги? (*Щоб стрибати*)

— Далі заселяємо луки!

- Сонечко вгору повзе по травиці,
Чорний горошок у нього на спинці,
Грає проміння довкола яскраве,
Сонечку Сонце всміхнулось ласкаве.

— Хто це? (*Сонечко*)

— А як же ця комаха може жити на луках, адже вона така помітна? Щоб відповісти на це питання, прочитаємо за ролями маленьку сценку.

НА ЛУКАХ

А в т о р. Одного разу зібралася на луках невелика компанія поговорити про всяку всячину: коник, метелик-кропив'янка та сонечко. Кожен розповідав, як від ворогів рятується.

М е т е л и к. Мені варто тільки скласти крила, і не відрізниш від сухого листка, а інші мої знайомі метелики, щоб стати непомітними, навпаки, розпрямляють крила. Сядуть на яскраву квітку, і не зрозумієш, де квітка, де метелик. Так і рятуємося — забарвлення допомагає.

К о н и к. Я теж так! Хто в захисний колір забарвлений, ворог тому не такий уже страшний. Притиснуся до зеленого стебла — і не роздивишся мене! Одному тобі природа нічого не дала. Нічим не захистила.

М е т е л и к. Помітне, червоне, та ще з крапочками. Та як же ти досі живе?

С о н е ч к о. Не боюся я птахів, нехай вони мене побоюються. Є у нас така їдка, пекуча рідина, яка виділяється на згинах ніжок при небезпеці. Це отруйне молочко відлякує моїх ворогів. Тому нас ніхто не чіпає. А щоб птахи нас не переплутали з іншими комахами, ми їх своїм забарвленням попереджаємо: «Дивіться, ми яскраво-червоні, для всіх небезпечні!».

А в т о р. Тут у повітрі якийсь птах промайнув.

Коник і метелик сховалися, а на сонечко ніхто й уваги не звернув.

— Як ви вважаєте, чому?

— Хто може погрожувати птахам луків і дрібним тваринам? *(Хижі птахи, які високо літають і спостерігають за тим, що відбувається; інші хижаки, що потрапили на луки...)*

— Нерідко на луках можна помітити невеликі купки рихлої землі.

- Під землею риє хід
Сліпий та спритний чорний... *(кріт)*.

— Усе життя кріт живе під землею. Трапляються лише сліди його роботи — купи ґрунту, які кріт виштовхує на поверхню, риючи підземні ходи в пошуках їжі. Живиться кріт дощовими черв'яками, комахами, їх личинками, слимаками. Хутро крота коротке, густе і гладке. Очі дуже маленькі і сховані під шкірою, щоб не засипалися землею. Бачить він погано, але зір йому під землею непотрібний. Розшукувати їжу крота допомагає добрий нюх.

- Маленький ріст, довгий хвіст
Сіра шубка, гострі зубки. (Миші)

— А це хто такі?

- Без сокири і без рук, а дім будують. (Птахи)

— Чи живуть на луках птахи?

— Де більшість лісових птахів улаштовують свої гнізда? (На деревах, кущах; вище від землі; далі від хижаків...).

— Де влаштовують гнізда птахи луків?

— Багато птахів літають над луками у пошуках їжі. Але є і такі, для яких лука, — дім рідний. Комахи луків є їжею для птахів. Яких же птахів ми зустрінемо на луці?

— Серед трави можна зустріти лугову курочку-перепелицю.

— Назва іншої пташки — деркач.

— Ще один мешканець луків — жайворонок.

— На луках можна зустріти жаб і ящірок.

— У луговому ґрунті багато черв'яків.

— Отже, луки багаті різноманітністю тварин, і всі вони пов'язані одне з одним. Бджоли збирають пилок і в той самий час запилюють рослини. Птахи стежать за тим, щоб комах і гусені не було надто багато, інакше вони згублять рослини. А старі, мертві залишки рослин і тварин переробляють дощові черв'яки, різні ґрунтові тварини, мікроорганізми, що живуть у ґрунті.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Складання правил поведінки на луках

— Чи може хто-небудь знищити луки? (Людина)

— Чим вона може зашкодити? (Рвати траву, знищувати квіти, комах, спалювати траву, пасти тварин бездумно.)

— Що ми можемо зробити, щоб зберегти рослини і тварин луків? (Дотримувати правила поведінки на луках.)

Правила поведінки на луках

- 1) Не рвіть оберемки квітів.
- 2) Не ловіть метеликів, не розорюйте гнізда джмелів. Без цих комах у багатьох рослин не відбудеться опилення — не буде плодів і насіння.
- 3) Не знищуйте гусінь. Більшість з них ніякої шкоди людині не завдає.
- 4) Не підпалюйте на луках суху торішню траву. У вогні гинуть підземні частини багатьох рослин, сонечка, джмелі, гнізда птахів.

5) Бережливо ставтеся до птахів, ящірок, жаб. Якщо їх не стане, комахи знищать рослини.

2 Робота в парах

— Цього літа група дітей ходила на екскурсію на луки біля річки. Вони написали розповідь про свої враження. Прочитайте її. Чи все вам сподобалося в їхній поведінці? Скільки помилок у поведінці дітей ви помітили? Усі помилки підкресліть простим олівцем.

Червневим днем ми вирушили на луки.

Погода була хороша. Як красиво навкруги! Луг схожий на строкатий килим. Дівчатка нарвали великі букети квітів. Хлопчики наловили метеликів і коників. Буде, що показати друзям у місті. У траві ми знайшли гніздо якогось птаха. У нім лежали маленькі блакитнуваті яйця. Ми потримали їх у руках і поклали назад. Розчавили декілька гусениць — все одно вони шкідливі. Потім ми пообідали. Пластикові пляшки залишили — мікроби їх зруйнують. Додому повернулися задоволені. Весело пройшов день!

— Скільки помилок у поведінці дітей ви знайшли? (5) Які?

3 Гра «Четвертий зайвий»

— У кожній групі підкресліть «зайве» слово, поясніть свій вибір.

- Бабка, коник, перепілка, сонечко.
- Жаба, метелик, джміль, жук.

4 Гра «Різнокольоровий килим»

— З'єднайте стрілками слова лівого і правого стовпчиків.

Рожевим цвіте —	ромашка.
Білим —	маки.
Синім —	конюшина.
Червоним —	волошки.

5 Гра «Переставлені склади»

— Переставте склади таким чином, щоб утворилися слова — назви тварин і рослини, що зустрічаються на луках.

БА ЖА, РА ВЕЛЬ ЖУ, ШИ НА НЮ КО, РЕ ПЕ ПІЛ КА,
КАЧ ДЕР, КА Я ЩІР, КА ЛЕ ЛЕ, ТИ КРО

(Жаба, журавель, конюшина, перепілка, деркач, ящірка, лека, кроти)

6 Поетична хвилинка

Гей, стрільці, хапайте луки
та й біжіть бігом на луки!
Комарня там дуже сита —
Настріляйте зо три сита.

С. Павленко

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Які рослини луків ви запам'ятали?
- Які живі істоти зустрічаються на луках?
- Як людина впливає на життя луків?
- Як треба охороняти луки?

Урок 62

Тема. Життя прісних водойм улітку

Мета: ознайомити учнів з різноманітністю рослин і тварин прісної водойми; вчити пояснювати зв'язки у живій природі на прикладі прісної водойми; розвивати спостережливість, мовлення дітей, учити міркувати, роздумувати над отриманою інформацією; виховувати інтерес до природи, любов до рідного краю.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Відгадайте загадки.

- Не кінь, а біжить,
Не ліс, а шумить. (*Річка*)
- Кругом вода, а з питвом біда. (*Море*)
- Серед поля лежить дзеркало —
Скло голубе, а рама зелена. (*Озеро*)
- Не море, не земля,
Човни не плавають,
І ходити не можна. (*Болото*)

— Як можна одним словом назвати моря, річки, озера, болота? (*Водойми*)

- Яким кольором на карті і глобусі позначають водойми?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Тема нашого уроку «Життя прісних водойм улітку». Ми сьогодні ознайомимося з рослинним і тваринним світом прісної водойми.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Рослинний світ прісної водойми

— Розгляньте ілюстрації.

— Яку водойму ви бачите на ілюстраціях? (*Озеро, оскільки водойма оточена лісом, у ньому багато рослин, немає течії.*)

— Давайте поспостерігаємо, як протікає життя в цьому озері. Спочатку поговоримо про рослини водойми.

Ряска — дуже маленька рослина, часто утворює на поверхні яскраво-зелений килим. Листочки схожі на плоскі коржички овальної форми, розміром менше нігтя. Від нижньої частини коржика відходить у воду тонкий маленький корінець.

Глечики жовті, латаття білі — рослини, які мають плаваюче листя, але при цьому їх кореневища прикріплені до дна.

— Чим цікаве латаття?

Квітка у латаття білого — годинник. Бутони латаття спливають і починають розкриватися о 7 годині ранку, а закриваються о 5 годині вечора.

Часто поряд з білим лататтям можна зустріти великі жовті квітки. Це — глечики жовті. Глечики жовті на ніч під воду не ховаються. Вони добре видні на воді у світлу коротку червну ніч. Глечики жовті — не просто краса водойм, але й лікарська рослина.

На березі прісної водойми ростуть осока, рогіз, очерет. Це великі, високі трав'янисті рослини з довгим жорстким листям, їх корені прикріплені до дна водойми. Очерет має стебла з коричневими бархатистими качанами.

Зі стебел рогозу плетуть кошики, молоді рослини згодують худобі.

— Яку роль відіграють у водоймі рослини? (*Виділяють кисень, очищають воду від забруднень, є притулком і їжею для тварин.*)

2 Тваринний світ прісної водойми

— Багатий і різноманітний тваринний світ водойми. Тварини є у водоймі скрізь: на поверхні і на водних рослинах.

— Назви яких тварин водойми говорять про їх життя у воді? (*Водомірка, жук-водолюб, жук-плавунець, ставковик*)

— Здогадайтеся за описом, про кого йдеться?

- По гладкій поверхні води, ніби ковзаняр по льоду, котить довгонога комаха. Зробить поштовх ногами і ковзає. Так цілий день і міряє воду в ставку. Ось і прозвали цю комаху... (*водомірка*).

— Водомірка — хижак, вона ловить комарів та іншу дрібну живність.

Що ж дозволяє водомірці утримуватися на поверхні води? (*Водомірки спіраються на поверхню води своїми довгими ногами, на яких є тонкі щетини. Щетини змащені жиром і тому не змочуються водою.*)

- Сам повзе,
На собі свій будинок везе. (*Равлик*)

— Чим захищено тіло равлика?

— Яку користь приносять равлики?

— Діти, у кого дома є акваріум?

— Навіщо в акваріумах заводять трудівника-равлика? (*Равлик очищає воду в акваріумі.*)

- Щоб не згинуть у біді,
Тримає ножиці в воді. (*Рак*)

— Раки і молюски відіграють свою роль у житті водойми. Вони захищають воду від помутніння.

- У воді сидить охоче,
Та не риба і не рак.
Вистропля булькаті очі
І співає: «Кум-квак!». (*Жаба*)

— Навесні жаби відкладають ікру, з ікринок виходять пугловки, які з часом перетворюються на жаб.

— Яку користь приносять жаби?

— Чи живуть на водоймі птахи? Які?

— Як пристосувалися птахи, що живуть у водоймах, до добування їжі?

- У живого гвинтокрила
На спині прозорі крила.
Кольорові шати,
Любить мандрувати. (*Бабка*)

— Чому говорять, що згубити бабку рівносильно тому, що випустити декілька тисяч комарів і мошок?

— Бабка і її личинки — дуже ненажерливі хижакі.

3 Сценка «Бабка і равлик»

— Гей, бабко, ти не бачила водяного чудиська, страшного та потворного?

— Це я і є.

— Та ні. Ти красива, легенька, пурхаєш, як вертольотик. А те чудисько ледве повзало.

— І все одно це я була. Два роки я в негарній шкірці сиділа, ваші кепкування терпіла. А сьогодні не витримала, узяла та і з себе вийшла.

— Що нового про бабку ви дізналися?

4 Сценка «Чим дихає плавунець»

— Біля водойм можна зустріти великих красивих жуків-плавунців, блискучих, коричневих. По краях крил у них світла смужка. Плавунець — хижак, живиться водними комахами, пуголовками.

Сценка

— Ой-ой-ой, жук-плавунець помер! Дивіться, дивіться, вниз головою на воді плаває. Один хвостик маленький назовні!

— Нічого я не помер.

— А навіщо ти вниз головою підвісився?

— Я подихати виліз.

— Подихати? Чим же ти дихаєш?

— А що виставив назовні, тим і дихаю. Ось так!

5 Екологічна сценка

— Відгадайте загадку.

- Пір'я є, та не літає,
Ніг немає, а не здоженеш. (Риба)

Сценка

А в т о р. Сидять на березі озера троє рибалок. (Ролі виконують троє хлопчиків і дівчинка.)

— Засмикався поплавець у одного, смикнув він вудку і вилловив старий черевик.

1-й р и б а л к а. От так-так!

А в т о р. Засмикався поплавець у другого — вилловив він пляшку з-під соку.

2-й р и б а л к а. Оце да-а!

А в т о р. Тут і у третього клювати стало — вилловив він маленьку рибку.

3-й р и б а л к а. Ух, ти!

А в т о р. Шкода стало йому рибку, вирішив відпустити її. Але тут рибка змолилася людським голосом.

Р и б к а. Не відпускаяй мене назад у річку! Краще кинь до акваріума з чистою водою. Терпіння мого більше немає жити в озері!

— Чому рибка не захотіла залишатися у воді? Адже вода — її рідний будинок!

►► Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота в парах

— Покажіть стрілками, що до чого призводить.

① У водойми спускають воду підприємства —	а) починають утворюватися болота.
② Усе озеро заросло очеретами і водоростями —	б) риbam легше дихати.
③ Узимку рибалки нарobili лунок у льоду —	в) гинуть рослини і тварини.

2 Гра «Четвертий зайвий»

— У кожній групі підкресліть «зайве» слово, поясніть свій вибір.

- Водомірка, ящірка, жук-плавунець, бабка.
- Рогіз, очерет, береза, водяна лілія.

3 Робота в групах

Кожна група отримує висловлювання на картках.

— Біля яких висловлювань ви б написали «Дозволено», а біля яких — «Заборонено»?

- 1) Смітити на берегах.
- 2) У водойми не кидати відходи.
- 3) Не мити машини у водоймах.
- 4) Не скидати промислові відходи.
- 5) Вирубувати ліси по берегах водойм.
- 6) Обмежити вилов риби.
- 7) Дозволити необмежену риболовлю.

— Які заходи щодо охорони водойм ви можете запропонувати?

4 Поетична хвилинка

У куці на корчі жабка-скрекотушка
Упіймала уночі комара за вушко:
Щоб над ставом не гасав,
Жабеняток не кусав.

П. Король

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Які рослини прісної водойми ви запам'ятали?
- Які живі істоти зустрічаються в прісній водоймі?
- Як людина впливає на водойми?
- Як треба охороняти водойми?

Урок 63

Тема. Діяльність людини в природі

Мета: поглиблювати і розширювати знання учнів про вплив людини на природу; підвести дітей до усвідомлення необхідності зберігати і примножувати природні багатства, раціонально їх використовувати; розвивати пізнавальний інтерес; виховувати дбайливе, господарське ставлення до природи як до рідного дому.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

» Слухання віршів

СТЕЖИНА У СВІТ ПРИРОДИ

Оця стежина веде, дитино,
 У світ природи, чудовий світ,
 Де є метелик і є калина,
 Сніжинка біла і маків цвіт.
 Де соловейко співає пісню,
 І жайвір сонечко кличе нам,
 Вухастий зайчик стрибає в лісі,
 Їжак гостинці несе діткам.
 Де бджоли пісню літа співають,
 Палає квітка в краплях роси,
 Цвіркун для друзів на скрипці грає...
 Зумій відчутти все це ти!
 І котик Мурчик поруч з тобою,
 В зеленім лузі телятко мале,
 Не скривдь нікого жорсткою рукою.
 Що є у світі — то все твоє.
 За всю турботу та щиру ласку
 Природа віддячить тобі не раз.
 Тож, не поруш цю чарівну казку,
 Нехай усіх вона радує нас.

Л. Смирнова

— Як ви розумієте такі слова:

«За всю турботу та щиру ласку
 Природа віддячить тобі не раз»?

ВМІЙТЕ ПРИРОДУ ЛЮБИТИ

Вмійте природу любити,
Вам у походи ходити
І мандрувать, любі діти,
Вмійте ж природу любити,
Кожній стеблині радіти.
В полі, у лісі, над яром —
Квіти, дерева, і трави...
Цвіту не вирви задаром,
Гілки не втни для забави.
Оберігайте ж повсюди
Шлях і стежиночку в гаї,
Все те окрасою буде
Нашого рідного краю.

П. Сиченко

- Що хотів сказати автор своїм віршем?
- До чого він нас закликає?
- Усе менше залишається на Землі місць, де не побувала б людина. І все більше природа потерпає від її діяльності.

II. Повідомлення теми і мети уроку

- Тема нашого уроку «Діяльність людини в природі».

III. Вивчення нового матеріалу

1 Розповідь учителя

— Людина — це частина живої природи, найвище творіння природи, бо від неї залежить доля життя на Землі.

— Як саме від людини залежить доля природи?

Колись життя людей залежало від «примх» навколишньої природи. Наші предки схилялися перед силою природи, гостро відчували свою залежність від неї. У них не було ні фабрик, ні заводів, ні сучасних жител. Але поступово дещо змінилося. У людей з'явилися поля, ферми, заводи, затишні домівки, різноманітна техніка. І тоді людям почало здаватися, що вони вже не залежать від природи, що вони є сильнішими за неї. Більше того, люди почали намагатися «полонити» природу, стати її господарями. Озброєна могутньою технікою, людина почала вважати себе велетнем, якому на планеті все дозволено.

Підкорення природи призвело до забруднення повітря і води, загибелі лісів, зникнення багатьох видів рослин і тварин.

Замисліться!

За останні 50 років на нашій планеті вимерло понад 80 видів тварин. За малим винятком, всі ці тварини вимерли з вини людини. Людина постійно наносить природі великі і малі рани.

— Поміркуємо разом: чи буде гірше природі, якщо, збираючи горіхи, зламаємо кілька гілочок, просто так зірвемо 2–3 гарненьких квіточки, упіймаємо одного-єдиного красивого метелика?

— Так, природі буде гірше! Кожна зламана гілка, кожна зірвана квітка, кожен пійманий метелик — це маленька рана, нанесена природі. І якщо одну рану нанесеш ти, другу — твій товариш, третю, четверту, п'яту — хтось іще, то що ж станеться з природою? Природі важко заліковувати навіть найменші рани.

— Поміркуйте, чому це так?

— Що ж можна сказати про великі рани, які наносяться природі?

З давніх пір люди займалися господарством. Будували міста і села, шосейні дороги й залізниці, обробляли поля. Все це необхідне для життя людини. Але часто, щоб побудувати місто, прокласти дорогу чи зробити нове поле, люди знищують ліси. Багато дерев вирубують для будівельних та промислових потреб. З кожним роком на нашій планеті стає дедалі менше лісів. А вирубування лісів спричиняє повені, затоплення будинків, утворення ярів, зсувів, обвалів.

Усі фабрики і заводи, якщо вони не забезпечені якісними очисними спорудами, забруднюють і повітря, і воду, і ґрунт. Коли люди скидають шкідливі відходи у річки, озера та моря, вони знищують рослини і тварин. Через масляну плівку нафти все живе задихається у воді, земля стає мертвою. Відпрацьовані гази промислових підприємств та автомобілів забруднюють повітря. Через це стає важко дихати, гинуть рослини і дерева.

Та найбільших збитків природі завдають аварії на атомних станціях. У 1986 році на Чорнобильській АЕС сталася жахлива катастрофа. Такого нищівного удару наша природа ще не зазнавала. Постраждали від радіації і дерева, і квіти, і тварини, і люди. Якби не героїчні зусилля пожежників, які загасили пожежу в ту страшну ніч, а також тисяч людей, які потім працювали над усуненням наслідків катастрофи, в Україні під загрозою опинилося б саме життя.

Отже, людина не завжди з розумінням ставиться до природи, вважаючи себе її господарем. Не завжди розуміє, що вона є частиною природи, а в природі все взаємопов'язане.

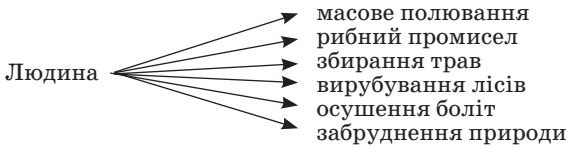
Основне завдання людини — не знищувати, а вивчати природу, розумно користуватися її благами.

► **Фізкультхвилинка**

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Робота в групах

У кожної групи — картка «Яку шкоду завдає людина природі».

Запитання

— Чи завжди людина з розумінням ставиться до природи? (*Ні, не завжди, дуже часто негативно, по-хижацьки.*)

— Наведіть приклади негативного ставлення людини до природи. (*Вона вирубує ліси, винищує звірів, осушує болота, забруднює повітря, воду, ґрунти.*)

— Наведіть приклади негативного впливу людини на природу у вашій місцевості, в Україні. (*Аварія на Чорнобильській АЕС, забруднення річок, сміттєзвалища*)

— Якими є наслідки негативного впливу людини на природу? (*Погіршується стан природи. Люди хворіють.*)

2 Читання порад «Природі не завдай шкоди»

- Кожна жива травинка, кожний листочок виділяє в повітря кисень. Ним ми дихаємо, без нього немає життя. Не топчи, не зривай рослини!
Найкраща квітка та, що квітує там, де зростає. Не губи її!
- Не галасуй у лісі, не включай надто голосно музику. Ти злякаєш пташку, вона злетить з гнізда. Яєчка, які вона насиджувала, захолонуть, і з них ніколи не виведуться пташенята, краще послухай голоси лісу.
- Найчистіша і найсмачніша вода — джерельна. Подивись, як схиляються над джерелом трави і квіти, куці і дерева. Вони оберігають його від посухи, захищають від пилових бур. Не скаламуть і ти джерело. Охороняй його чистоту!
- Викинута консервна банка, скло можуть поранити лісового звіра і привести до його загибелі. Нагріте сонцем скло може стати причиною пожежі. Не залишай після себе сміття в лісі.

3 Повідомлення учнів

Чи знаєш ти, що...

- 1) Щоб зацвіла конвалія, після того, як насіннячко потрапило в землю, потрібно 10 років.

- 2) За останні 100 років з лиця Землі зникли 150 видів птахів.
- 3) На одну людину в рік доводиться 300 кг сміттєвих відходів.
- 4) Найшвидше зникають великі тварини. Кожні 15 хв зникає 1 вид.
- 5) Апельсинова кірка проплаває у воді 6 місяців, папір — 3 місяці, а пластикова пляшка — не розкладеться ніколи. Це сміття погрожує життю тварин.

4 Розв'язування ситуаційних задач

- 1) Дідусь косив сіно і викосив гніздо жайворонка з яечками. Як вчинити?
- 2) У вас над вікном — гніздо ластівки. Малеча забруднює скло. Як вчинити?
- 3) Збираючи ягоди, ти побачив на пташенятко, що випало з гнізда.

5 Робота у парах

— Про що йдеться в цих приказках?

- Природа одному мати, а іншому — мачуха.
- Земля багата — народ багатий.
- Хто землі дає, тому земля утрое віддає.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Від чого забруднюється природа?

— Чим людина забруднює навколишнє середовище?

— Як має поводитися людина, щоб зберегти довкілля та примножити різноманітність живої природи?

— Що б ми не робили, де б не працювали, ми не повинні завдавати шкоди природі. Ми маємо бути природі друзями. Бо наше майбутнє багато в чому залежить від матінки-природи.

Урок 64

Тема. Збереження природи

Мета: обговорити з учнями необхідність і заходи збереження природи; розвивати спостережливість; вчити берегти і примножувати природні багатства, охороняти навколишнє середовище від забруднення і винищення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?

- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Як людина використовує воду, повітря, ґрунт, корисні копалини?
- Чому виникла необхідність охороняти природні багатства?
- Від чого забруднюється природа?
- Як люди забруднюють воду? повітря? ґрунти?

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми з'ясуємо, що роблять люди для охорони та збереження природи, як треба берегти і примножувати природні багатства, охороняти навколишнє середовище від забруднення і винищення.

III. Вивчення нового матеріалу

» Розповідь учителя з елементами бесіди

— Багато людей на нашій планеті розуміють, що природа Землі в небезпеці, що вони не «панують» над природою, а просто знищують її. А знищивши навколишню природу, вони й самі не виживуть, бо людина — дитя природи, а не її полонитель. Людина без природи — ніхто.

Природа така беззахисна перед бурхливим людським господарюванням. Бережімо її, рятуймо! Рятуймо чисте повітря. Рятуймо воду — у морях, океанах, у малих і великих річках. Рятуймо рідкісних птахів — тих, що зникають у полях, лісах, на морях. Рятуймо злаки. А потім рятуймо квіти. Рятуймо світанки від кіптяви, пари й димів. Рятуймо тишу, щоб у тиші мовчати й радіти. Рятуймо землю, а також рятуймо небо. Рятуймо мрії.

Охорона природи повинна займати важливе місце в житті кожної людини.

— Що ж таке охорона природи?

Охорона природи — раціональне використання природних ресурсів, бережливе ставлення до рослинного і тваринного світу, збереження рідкісних видів рослин і тварин.

— Що роблять люди для охорони та збереження природи?

Переобладнуються фабрики і заводи, щоб вони не забруднювали воду і повітря; на місці вирубаних лісів насаджуються нові; забороняється збирати рідкісні рослини, полювати на рідкісних тварин; створюються заповідники.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Поетична хвилинка

ПТИЦЯ

В руках моїх не чує доброти.
 — Я дам тобі водиці і пшениці,
 Моя пташино, тільки не тремти!
 — Хіба потоки загубили воду,
 Хіба в полях уже зерна нема?!
 Пусту мене, мій хлопчик, на сво-
 боду,
 І все, що треба, я знайду сама.
 — Я ж лагідно тебе тримаю,
 пташко,
 В своїх руках, легеньких, як
 вітрець.
 Хіба неволя це? Хіба це важко —

Від мене взяти кілька зеренечь?
 — Пусту мене! Мені, дитино
 мила,
 Дорожча воля, ніж зерно твоє!
 Страшна, хоч навіть лагідна та
 сила,
 Яка розкрити крилець не дає!
 — Лети! Співай у небі
 гомінкому;
 Хоч і маленький, зрозумів я все.
 Моя рука ніколи і нікому
 Ні кривди, ні біди не принесе!
 І. Франко

— Чого навчає цей вірш?

ГІМН ПРИРОДИ

Чистих рік прозорі води,
 Гарні луки і ліси —
 Нам джерела насолоди,
 І натхнення і краси.
 Скрізь рослини і тварини
 Зустрічають радо нас.
 Нам простори України,
 Як один зелений клас.
 Ми живого не образим,
 Ми живому, як брати,

Прокладаємо ми разом
 Шлях до світлої мети.
 Нашу рідну Україну
 Всю ми хочемо пройти,
 Прокладаючи стежину
 І краси, і доброти.
 Щоб усюди при нагоді
 Кожен з нас сказати міг:
 Ми даруємо природі
 Наш дитячий оберіг!

О. Родінка

— Які поради дає автор вірша?

ДВОКОЛІРНИЙ ВІРШ

Коли де-небудь квітку бачу,
 «Зірви!» — кричить мені, аж плаче.
 Повз деревце іду зелене,
 «Зламай!» — схиляється до мене.
 В гніздечку пташку стріну в гаї,
 «Зжени!» — мерщій мене благає.
 «Забий!» — з болота жаба просить.
 «Замуч!» — цвіркун сюркоче в просі...
 Е ні, негарний вірш таки.
 Хай ліпше буде — навпаки!

Коли де бачу квітки очі,
 «Люби!» — вона мені шепоче.
 Повз деревце іду зелене,
 «Привіт!» — схиляється до мене.
 В гніздечку пташку стріну в гаї,
 Питає пташка: «Як ся маєш?»
 «Спочинь!» — з болота жаба просить.
 «Всміхнись!» — цвіркун сюркоче в просі...
 Який же світ кругом чудовий!
 Додому йду в добрі й любові.

С. Павленко

- Чи однаковий був у вас настрій під час слухання вірша?
- Чому автор назвав його двоколірним?
- Якими кольорами ви б зобразили вчинки людини в першій частині? А в другій? Чому?

2 Виконання тестових завдань

— Зараз ми за допомогою тестування перевіримо, як ви навчилися розуміти, охороняти і берегти природу. До кожного завдання тесту ви маєте вибрати один або два варіанти відповідей.

- 1) На Землі багато води, але її треба економити. Чому?
 - а) У природі мало прісної води;
 - б) вода випаровується;
 - в) озера і річки замулюються.
- 2) Як потрібно охороняти ґрунт?
 - а) Зрошувати поля;
 - б) боротися з ярами;
 - в) насаджувати захисні лісові смуги.
- 3) Існує вислів, що вода дорожча за золото. Поясніть, як ви його розумієте.
 - а) Води в природі більше, ніж золота;
 - б) воду можна купити за золото;
 - в) без води немає життя.
- 4) Під час прогулянки ти натрапив на замулене джерело. Що ти зробиш?
 - а) Нап'юся води і піду;
 - б) розчищу від мулу й обкладу камінням;
 - в) засиплю джерело землею.
- 5) Яких правил треба дотримувати, щоб вода у водоймах була чистою?
 - а) Не скидати у водойми сміття і відходи;
 - б) не купатися у водоймах;
 - в) висаджувати дерева на берегах водойм.

6) Що заборонено робити у заповідниках?

- а) Підгодовувати диких звірів;
- б) фотографувати звірів і птахів;
- в) полювати на звірів і птахів.

3 Правила бережливого ставлення до природи

- Ніколи не завдавай шкоди природі.
- Не вбивай звірів і птахів, зберігай життя всім, хто трапляється в природі.
- Не чіпай домівок тварин, їх дитинчат.
- Не чіпай пташині яйця.
- Не губи дерева (не ламай, не роби написів, не ріж кору).
- Не розпалюй вогнищ у лісі, не роби нових вогнищ. Бережи ґрунт.
- Надай допомогу тваринам і рослинам, що потрапили в біду.
- Підгодовуй звірів і птахів узимку.
- Не сміти на місці свого відпочинку.
- В міру бери дари природи.
- Не прокладай нових стежин у лісі.
- Знаходячись на природі, вчися спостерігати за нею.
- Вчися слухати голоси природи.
- Не засмічуй річок, джерел, при необхідності розчищай засмічені місця біля них.
- Не галасуй на прогулянках, не лякай тварин — наших менших братів.

4 Робота у парах

— Про що йдеться в цих приказках?

- Не брудни криниці, бо схочеш водиці.
- Краще птиці на сухій гілці, ніж у золотій клітці.
- Пролиту воду назад не збереш.
- Ліс та вода — рідні брат та сестра.

5 Творча вправа «Як я охороняю природу»

Заповни таблицю і дізнайся, чи добре ти охороняєш природу.

Допиши корисні справи, яких бракує у таблиці, але які ти виконуєш.

Корисні справи	Кількість балів
Я вимикаю світло, коли виходжу з кімнати	1 бал
Я зачиняю кран, коли виходжу з ванни	1 бал
Я намагаюся не рвати квіти в лісі і парку	1 бал
Я всю зиму сипав у годівницю корм для птахів	2 бали

Корисні справи	Кількість балів
Я не ламаю дерева для вогнища, а беру сухі гілки, що впали	1 бал
Я не турбую птахів у гніздах	1 бал
Я зробив житловий будиночок для гніздування птахів	3 бали
Я доглядаю за домашніми рослинами і тваринами	1 бал
Я посадив дерево	5 балів

Якщо ти набрав *13–16 балів*, то ти — справжній захисник природи. Діти можуть брати з тебе приклад.

Якщо ти набрав *9–12 балів*, то ти вмієш жити у згоді з природою.

Якщо набрав менше балів, зміни свою поведінку так, щоб не було соромно перед природою.

6 Підбиття підсумків конкурсу на кращий плакат про охорону природи.

— На наш урок ви підготували плакати, присвячені охороні та захисту природи, а також малюнки зі знаками правильної поведінки в природі. Зараз ми підіб'ємо підсумки цього конкурсу, а автори кращих робіт будуть нагороджені.

7 Читання оповідання П. Молчанова «Як Толя допомагав мурашкам»

ЯК ТОЛЯ ДОПОМАГАВ МУРАШКАМ

У вихідний день Толя з батьком пішли до лісу. Невдовзі вони зупинилися біля мурашника, розворушеного якоюсь недоброю людиною. Мурашки ремонтували своє місто, метушливо таскаючи будівельний матеріал. Толя довго спостерігав за роботою лісних трудівників, а потім став збирати хвоїнки, сухе листя та травинки. Батько зацікавлено спитав:

— Що це ти робиш, Толю?

Толя відповів:

— Ти подивися, як важко мурашкам матеріал до мурашника носити. У них же немає ані машин, ані залізниці, все самі тягнуть. Треба їм допомогти, — взявши зібрані травинки, коріння, листя, він підійшов до мурашника та обережно поклав коло нього в деяких місцях. Мурашки зразу почали перетягувати в мурашник все, що приніс Толя.

— Чи доводилося вам допомагати тваринам чи рослинам? Розкажіть.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Що ж таке охорона природи?
- Що роблять люди для охорони та збереження природи?
- Які правила бережливого ставлення до природи ви запам'ятали?
- Що ви робите для охорони та збереження природи?

Урок 65

Тема. Червона книга України. Червонокнижні рослини свого краю

Мета: ознайомити учнів з рослинами свого краю, що охороняються і занесені до Червоної книги України; розвивати спостережливість; виховувати любов до природи, бережливе ставлення до рослин.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Чому виникла потреба охорони рослинного та тваринного світу?
- Яку природоохоронну роботу ви проводите у своєму місті (селі)?
- Розкажіть про правила поведінки в природі.
- Яку користь приносять рослини?
- Чи завжди люди ставляться добре до рослин?
- Як ви вважаєте, що сказали б нам рослини, якби могли говорити?
- Наведіть приклади рослин, які, на вашу думку, не можна зривати.
- Що трапилося б, якби на Землі зникли рослини?

II. Повідомлення теми і мети уроку

- Сьогодні на уроці ми ознайомимося з рослинами нашого краю, що охороняються і занесені до Червоної книги України.

III. Вивчення нового матеріалу

1 Розповідь учителя

— Рослини прикрашають природу, очищають повітря. Вони дають їжу тваринам і вкривають їх від негоди і ворогів. Із-за господарської діяльності людини, витоптування, збирання букетів зникає багато рослин. Їх з кожним днем стає менше. Щоб вони не зникли, держава взяла їх під свою охорону. Зривати ці рослини строго заборонено. Щоб про це було відомо всім, їх заносять до Червоної книги. За останні роки багато рослин потрапило до Червоної книги. Це книга тривоги. Вона попереджає людей, що ці рослини не можна чіпати, бо їх залишилося дуже мало.

В Червону книгу ми занесли
Світ неповторний та чудесний,
Що поступово вимирає,
Давно рятунку в нас благає.

— Чому ця книга названа Червоною?

— Червоний колір означає заборону, пересторогу, як у світлофора. Тому так названо книгу, яка забороняє знищувати рослини, що до неї занесені.

До Червоної книги України занесені... (*Учитель демонструє ілюстрації із зображенням рослин із Червоної книги.*)

- Водяний горіх плаваючий — зростає у мілководних водоймах, це дуже давня рослина. Колись його плоди вживали в їжу.
- Зозулині черевички — перша рослина України, яка потрапила до Міжнародної Червоної книги. Належать до орхідей. Це отруйна рослина.
- Лілія лісова — цінний для науки вид. Якщо вона розвивається з насінини, то вперше зацвітає аж на сімнадцятому році життя!
- Любка дволиста — має ніжний медвяний аромат, її ще називають нічна фіалка або нічниця. Лікарська рослина.
- Шафран (крокус) — квітує ранньою весною, назва походить від арабського слова «жовтий». Одна з найперших культурних рослин на Землі. 1 грам шафранової фарби забарвлює у жовтий колір 100 літрів води!

2 Червонокнижні рослини свого краю

- Підсніжник білий.

Ще навкруги в лісах лежать сніги,
Та на горбочку, там, де сонечко пригріло,
Розцвів раніше від усіх і глянув навкруги
Малесенький підсніжник білий.

— Ранньої весни на залитих сонцем галявинах і під деревами, коли ще лежить сніг, з'являються ці милі оку паростки. Весна милує своїми білосніжними посмішками. У повітрі стоїть неперевершений аромат.

Одна з легенд розповідає: коли Бог вигнав з раю Адама і Єву, йшов сніг, і Єва дуже змерзла. На втіху їй кілька сніжинок перетворилися на ніжно-білі квітки підсніжника. Змерзлій Єві вони ніби дали надію, що незабаром буде потепління. З того часу підсніжники вважаються вісниками тепла.

А інша легенда розповідає, що плакала Снігуронька, проводжала зиму. Йшла сумна, за нею стали всі тужити. Там, де йшла і плакала, торкаючи лози, вирости підсніжники — снігуроньчині сльози.

Під назвою «підсніжники» об'єднують декілька рослин первоцвітів.

- Сон.

Серед весняних квітів, що прикрашають наші ліси, сон — одна з найкрасивіших. На вкритому шовковистими волосками стебельці розкривається чарівна квітка фіолетового кольору, схожа на невеличкий тюльпан. Цвіте сон у квітні — травні. Розцвітає так рано тому, що ще з минулого літа і восени запасає в своєму товстому кореневищі поживні речовини. Важко буває весняним квітам, коли повертаються морози. Та сону вони не страшні. Сріблясті волоски, наче шубка, прикривають його від холодів, а квітка на морозі закривається і поникає. Сон прикрашає весняний ліс, а тому його не можна рвати. Хай цю красу побачать й інші люди!

- Глечики жовті.

Красиво виглядають на спокійній голубій воді яскраво-золотисті квіти глечиків жовтих. І квіти, і листя їх схожі на латаття біле, але вони менші і скромніші: їхні квітки мають лише один ряд пелюсток. Широке листя, що плаває на воді, довгими черешками прикріплюється до товстого кореневища що росте на дні водойми. Коли квітка відцвітає, утворюється плід, схожий на маленький глечик, у якому визріває насіння. Тому, мабуть, квітка одержала таку назву. Кореневищами і листками жовтих глечиків живляться бобри, видри, а насінням — водоплавні птахи. Глечики жовті — окраса нашої природи, їх треба оберігати.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Поетична хвилинка

— Є люди, які виривають лікарські рослини з корінням, на весні безжально обламують черемху і бузок, повертаючись із про-

гулянок, несуть цілі оберемки квітів. Ці люди нівечать природу. Особливо страждають первоцвіти.

Послухайте, що нам говорять перші весняні квіти. (*Вірші декламують учні.*)

П і д с н і ж н и к

З-під снігу я пробився,
Бо силу добру маю.
Своїм біленьким цвітом
Я землю прикрашаю.

Мені морози не страшні,
Повірте, друзі милі!
Ви тільки нас охороняйте,
Й весною в лісі не зривайте.

П р о л і с о к

Я — перша квіточка весни,
Я пролісковий цвіт.
Я пережив зимові сні,
І знов родивсь на світ.
Зелені рученьки мої
Листочками зовуть.

Я полюбив ліси й гаї,
Живу я здавна тут.
У мене очі голубі,
Такі, як неба синь.
Росту між кленів, між дубів,
Люблю і сонце, й тінь.

К о н в а л і я

В мене квіточки ніжні,
Такі білосніжні.
Тоненькі, тендітні,
Ласкаві, привітні.
Послухай — як срібно
Дзвенить голосок.
«Не треба, не треба
Зривати квіток!»
В полі, у лісі, над яром —
Квіти, дерева і трави...
Цвіту не вирви задаром,
Гілки не втни для забави.

Оберігайте ж повсюди
Шлях і стежиночку в гаї.
Все те окрасою буде
Нашого рідного краю.
Йтиму садом, полем, а чи лугом,
Буду я природі вірним другом.
Не столочу навіть і трави,
Я скажу їй: «Зеленій, живи!»
Коли лісом буду я іти,
Теж посію зерна доброти.
Побажаю дереву і пташці,
Щоб вони жили у мирі й щасті.

— Шануйте й оберігайте рослини! Не ламайте даремно гілок, підв'яжіть до кілочка похилене деревце. Вдома, біля школи посадіть дерева, кущі, квіти. Доглядайте їх.

2 Слухання пісні «Дерево роду» (сл. Н. Кир'ян, муз. М. Ведмедері)

Щоб квітла Україна
Із сонцем, з вітерцем,
Кожнісінька родина
Плекає деревце.
Той вишеньку, той яблуньку,
Той дуб, а той горіх,
Для того, щоб прикрасити
Свій батьківський поріг.

У донечки, у сина
Калинонька росте,
Матуся Україна
Всім дякує за те.
За вишеньку, за яблуньку,
За сосну, за дубок,
І за такий пахучий
Віночок із гілок.

3 Тестування

— Позначте правильну відповідь.

- 1) Червона книга України — це:
 - а) перелік рослин і тварин;
 - б) Закон України;
 - в) перелік рослин і тварин, що зникають.
- 2) Назви рослин і тварин, яких залишилося мало, заносяться до:
 - а) Червоної книги;
 - б) енциклопедії.
- 3) Доповни визначення: «Червона книга — книга, яка містить відомості про...»:
 - а) рідкісні рослини;
 - б) зниклі рослини і тварин;
 - в) рідкісні і зниклі рослини і тварин.
- 4) Чому для цієї книги вибраний червоний колір?
 - а) Це красивий колір;
 - б) це яскравий сигнал;
 - в) це сигнал небезпеки.
- 5) Познач рослину, яку занесено до Червоної книги.
 - а) Глечики жовті;
 - б) очерет;
 - в) осока.
- 6) Познач тварину, яку занесено до Червоної книги.
 - а) Слон;
 - б) зубр;
 - в) олень.
- 7) Познач птаха, якого занесено до Червоної книги.
 - а) Качка;
 - б) пелікан;
 - в) білий журавель.
- 8) Познач комаху, яку занесено до Червоної книги.
 - а) Бабка;
 - б) сонечко;
 - в) метелик махаон.

4 Гра «Чи правильно, що...»

(Учні використовують сигнальні картки: якщо висловлювання правильне — зелену, якщо неправильне — червону.)

- Рослини очищають повітря.
- З вини людини на Землі зникло багато рослин.
- Усі рослини можна зривати і робити з них букети.
- Наша держава взяла під охорону рідкісні рослини.
- Кульбабу відносять до рослин, що охороняються.
- Учні повинні знати рослини, які охороняються державою.
- Ти можеш допомогти рослинам, щоб їх не ставало менше.

— Сподіваюся, що тепер серед вас не буде байдужих до рослин рідного краю, а особливо — представників Червоної книги. Я звертаюся до вас із проханням: не рвіть даремно квіти, охороняйте ніжні й одночасно тендітні й беззахисні рослини.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Пригадайте, що таке Червона книга?
- З якою метою створена ця книга?

- Які рослини заносять до Червоної книги?
- Чому певні види рослин занесено до Червоної книги України?
- Що сталося б, якщо б природу не охороняли?
- Яку участь ви берете в охороні природи своєї місцевості?
- Чому необхідно охороняти природу?
- Потрібно добре знати рослинний та тваринний світ своєї місцевості, щоб зберегти всю красу та різноманітність рідної природи. Знати, любити і берегти природу — це обов'язок кожного громадянина нашої країни. І ви, маленькі громадяни, теж повинні оберігати все живе, що вас оточує, не завдавати шкоди рідній природі.

Урок 66

Тема. Які рослини є символами України?

Мета: продовжити ознайомлення учнів з рослинами — символами України; розвивати мовлення, розширювати світогляд; виховувати дбайливе ставлення до рослин.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

- Що таке Червона книга?
- Чому певні види рослин занесено до Червоної книги України?
- Чому необхідно охороняти природу?

II. Повідомлення теми і мети уроку

- Тема нашого уроку «Які рослини є символами України?».

III. Вивчення нового матеріалу

» Розповідь учителя з елементами бесіди

— У кожного народу є рослини-обереги. В Україні здавна шанують калину, вербу, липу, вишню, мальви, чорнобривці, барвінок.

1) Калина.

У вінку зеленолистім,
У червоному намисті

Видивляється у воду
На свою хорошу вроду. (*Калина*)

— Калина — це улюблена рослина наших предків, залишилася вона такою улюбленою і в наші дні. Калина росте по всій Україні. В Україні колись не було двору, щоб не росла або не висіли під хатою пучки калини. Калина — символ дівочої краси, родинного благополуччя, достатку. Калину вишивають на рушниках і сорочках, бо ці вишивки вважаються оберегами людини.

Калина — чудова лікарська рослина. Її плоди — надійні ліки від застуди.

Український народ шанував калину і оспівував у віршах.

Підготовлені учні декламують вірші про калину.

Ось калина над рікою
Віти стелить по воді,
Хто це щедрою рукою
їй намистечко надів?
Розцвітає, як вогні...

Калинонька й мені.
У калини китиці червоні,
У калини білі-білі квіти,
Я тримаю гілочку червону,
А здається — усміх України.

Дай хоч трішечки намиста

— Які прислів'я та приказки про калину ви знаєте?

- Любуйся калиною, поки цвіте, а дитиною, поки росте.
- Який кущ така й калина, яка мати така й дитина.
- Запишалася калина, наче красная дівчина.
- Дівчина пишна та красива, мов червона калина.
- Весною калина білим цвітом квітує, а восени червоні ягоди дарує.

► Слухання пісні «Ой є в лісі калина»

2) Верба.

Заблукала в верболозі,
Дні і ночі ронить сльози. (*Верба*)

— Верба — одне з найулюбленіших у народі дерев. Здавна вона супроводжує людські поселення й оселі. В народі говорять «Без верби і калини нема України».

Люди давно помітили: де ростуть верби, там чисті джерела. Вербі над ставом — традиційна прикмета українського села.

І криниці копали під вербою. «Де верба, там і вода» — кажуть у народі. Де копали колодязі, на дно клали вербову дощечку.

Верба зацвітає першою. Ледь пригріє сонечко, а вона вже вітає своїми пухнастими «котиками». Пухнасті вербові котики — символ краси. Навесні вони тішать надією і звеселяють наші серця.

Тиждень перед Великоднем називають вербним. У Вербну неділю вербу освячують у церкві, а потім несуть її додому і б'ють нею хатніх.

Із верби плетуть кошики.

— Згадайте прислів'я про вербу.

- Без верби і калини нема України.
- Де срібліє вербиця, там здорова водиця.

3) Чорнобривці.

► **Слухання пісні «Чорнобривці»**

— Про яку квітку ця пісня?

ЛЕГЕНДА ПРО ЧОРНОБРИВЦІ

Назва чорнобривців пов'язана зі старовинною легендою про майстрів-чоботарів, які виготовляли особливо гарні, святкові жіночі чобітки, що мали яскраво-червоні халяви та чорні голівки — чорнобривці.

У народі чорнобривці ще називають оксамитками, або бархатками, бо яскраві їх суцвіття виграють у променях сонця.

— Палахкотять біля вікон українських осель вогнем мальви і жоржини, чорнобривці й маки, буяють різнобарв'ям нагідки, рожі, ромашки, калина, любисток, м'ята — обереги нашого народу. Усім, хто вирушав у далеку дорогу, хто волею долі опинявся далеко від батьківського порогу, вони нагадували: «Там земля мила, де мати народила».

► **Фізкультхвилинка**

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 Квітова вікторина «Віночок»

Сплетімо вінок український,
сьогодні
Із мальв, чорнобривців, калини,
З барвінку та жита, із м'яти,
нагідок,

З жоржин, чебрецю та вербини.
І ромашок, і волошок,
Повні поли нарвемо.
На межі з квіток пахучих
Ми віночки сплетемо.

— Український віночок. Оспіваний у піснях, оповитий легендами та переказами, він був і є одвічним символом добра і надії. Віночок — це плетене коло із квітів, листя, гілок. Вони бувають різних видів. Є вінок лавровий. Його одягали на переможців. Терновий вінок завжди був символом страждання. А є ще віночок український, він символізує молодість і кохання, може визначити долю. Дівочий віночок носять дівчата кожної весни і літа. Весільний віночок одягають тільки раз — на весілля.

А чи знаєте ви квіти, з яких плетуть віночок?

- На городі тичка, а на тичці — капличка.
Без вікон, без верха, а в ній людей без числа. (Мак)

- Синьоока чарівниця,
Де вінки вона спліта, —
Часто в полі в нас вертиться;
Пшениці рідкі й жита.
(Волошка)
 - Без рук, без ніг, а на повітку збіг. (Хміль)
 - А що за квітка є, що і сліпий визнає? (Будяк)
 - Стоять красуні на воді,
Вінки на них білі й золоті. (Лілії)
- Цвіте синьо, лист зелений
Квітник прикрашає,
Хоч мороз усе побив —
Його не займає.
(Барвінок)
 - Гарні квіти біля хати
Навесні садила мати.
Чорнобриві-чорноброві
Квітнуть в тиші вечоровій.
(Чорнобривці)

2 Гра «Четвертий зайвий»

— У кожній групі підкресліть «зайве» слово, поясніть свій вибір.

- Верба, липа, вишня, мальви.
- Чорнобривці, барвінок, калина, мак.

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

- Що запам'яталось?
- Що найбільше сподобалося?
- Які рослини є символами України?

Урок 67

Тема. Узагальнення систематичних спостережень за Сонцем

Мета: узагальнити знання про зміну висоти Сонця над горизонтом упродовж дня і в різний час року; розширювати і уточнювати уявлення учнів про добу, пори року; причини зміни доби, пір року; залежність світла і тепла на Землі від висоти Сонця; пояснити принцип дії сонячного годинника; сприяти розвитку мовлення, пам'яті, уваги; продовжити формування інтересу до уроків природознавства.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

1 Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

2 Запитання для повторення

— Відгадайте загадку.

- Хто без дров і без вогня,
Світить, гріє нас щодня? (*Сонце*)

— Доберіть до відгадки слова, що означають її ознаки. (*Сонце (яке?) — кругле, жовте...*)

— Доберіть слова, що означають дії. (*Сонце (що робить?) — світить, гріє...*)

— Складіть речення: від чого на Землі залежить життя, світло і тепло? (*Усе життя на Землі пов'язане із Сонцем.*)

— Запам'ятайте! На Землі світло і тепло залежать від Сонця.

II. Повідомлення теми і мети уроку

— Сьогодні на уроці ми відповімо на запитання: чому світло і тепло на Землі залежать від Сонця?

Тема сьогоднішнього уроку: «Узагальнення систематичних спостережень за Сонцем».

III. Вивчення нового матеріалу

» Узагальнення систематичних спостережень за Сонцем

— Які частини доби ви знаєте? Скільки в добі годин? Що таке доба? (*Доба — період обертання Землі навколо своєї осі — 24 години.*)

— Чому день змінюється ніччю? (*Земля обертається навколо уявної осі, повертаючись до Сонця то однією, то іншою стороною. Так відбувається зміна дня і ночі.*)

— Поясніть висловлювання: Сонце вдень працює, а вночі бере відпочинок.

— Це висловлювання народилося у наших предків дуже давно. Тоді люди уявляли собі, що Сонце піднімається вранці на небо, щоб освітлювати й обігрівати Землю, а на ніч, зійшовши з неба, гасне до ранку, тобто відпочиває, як люди і звірі.

На дошці — малюнки із зображенням різних частин доби.

— Постежемо, як змінюється висота Сонця над горизонтом у різний час доби.

— Розгляньте малюнок і поясніть, як Сонце змінює свою висоту протягом доби.

— Чому люди із радістю зустрічають схід сонця, а після трудового дня радіють заходу сонця і приходу ночі?

Висновок. Сонце змінює висоту протягом доби.

— Діти, поміркуйте, а ще від чого залежить наше життя, наша діяльність, наш одяг, життя рослин, тварин, птахів? (*Від пір року*)

— Які пори року ви знаєте?

(На дощці — ілюстрації, над кожною ілюстрацією позначений колір: весна — зелений колір; літо — червоний колір; зима — блакитний колір; осінь — жовтий колір).

— Діти, як ви вважаєте, чому я використала ці кольори?

— Так, на зміну зими приходить весна — природа пробуджується, зеленіє. На зміну весні приходить літо — все живе росте, розмножується, плодоносить. На зміну літа приходить осінь — усе жовтіє, починається збирання овочів, плодів, пора готуватися до зими, а потім настає зима. Усе завмирає, впадає у довгий сон.

— А яка пора року зараз?

— Як гадаєте, чи завжди буде весна? Поясніть свою думку.

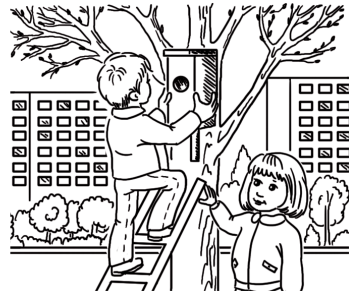
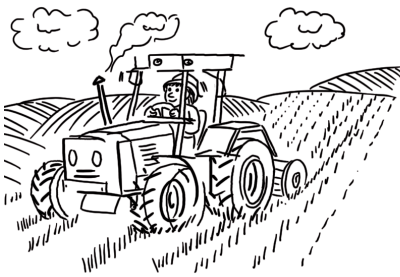
— Діти, а чому відбувається зміна пір року? (Крім того, що наша Земля обертається навколо своєї осі, роблячи оборот за добу, одночасно вона рухається і навколо Сонця. Той час, за який планета здійснює повний оберт навколо Сонця, називається роком.)

Висновок. Від висоти Сонця над горизонтом в різні пори року залежать температура повітря і тривалість дня.

» Фізкультхвилинка

IV. Узагальнення, систематизація й контроль знань та вмінь учнів

1 З'єднайте лініями пори року і відповідні заняття людей

ЗИМА

ВЕСНА

ЛІТО

ОСІНЬ

2 З'єднайте пори року з їх місяцями

Квітень

Березень

Червень

Лютий

ЗИМА

Вересень

ВЕСНА

Липень

Травень

ЛІТО

Листопад

ОСІНЬ

Серпень

Січень

Грудень

Жовтень

3 Гра «Чи правильно, що...»

Учні використовують сигнальні картки: якщо висловлювання правильне — зелену, якщо неправильне — червону.

- У добі 24 години.
- Висота Сонця над Землею завжди однакова.
- Висота Сонця міняється тільки впродовж дня.
- Висота Сонця змінюється не лише впродовж дня, але й упродовж усього року.
- День і ніч не завжди бувають однакової тривалості.

- Улітку дні коротші, а ночі довші.
- Улітку дні стають довгими, а ночі — короткими.
- Від висоти Сонця залежать світло і тепло на Землі.
- Сонце — джерело життя на Землі.
- Без сонячного світла і тепла можуть жити люди, рослини, тварини.
- Сонце нагріває земну поверхню.
- Без сонячного тепла на землі все замерзло б.

4 Дослідницький практикум. Сонячний годинник

— Люди, спостерігаючи за природою, навчилися дізнаватися час доби за Сонцем. Той час, коли Сонце піднімалося найвище, називали полудень. Опівдні тіні від предметів найкоротші. Ось тоді люди і винайшли перший годинник. Це був сонячний годинник. Розкреслили люди круглий майданчик просто неба і поставили посередині кілочок. Йде по небу сонечко — йде по майданчику тінь від кілочка. Вона і показує час (*години*). Але такими годинниками можна було користуватися тільки вдень і тільки в гарну сонячну погоду.

— Як називається висока вертикальна жердина в сонячному годиннику? (*Кілочок*)

— Що є стрілкою в сонячному годиннику? (*Тінь від кілочка*)

— Який час показує годинник опівдні? (*12 годин*)

— Яке з двох тверджень правильне: «Шведський ботанік Карл Лінней зробив квітковий годинник»; «У сонячному годиннику стрілкою є маятник». (*Шведський ботанік Карл Лінней зробив квітковий годинник.*)

V. Підбиття підсумків. Рефлексія

— Яке значення в житті рослин має Сонце?

— Чому дитинчата у більшості тварин народжуються навесні або на початку літа?

— Що сталося б, якби Сонце перестало світити?

— Від чого залежить тривалість дня?

— Від чого залежить зміна пір року?

— Що можна спорудити у шкільному дворі, щоб спостерігати зміну положення Сонця на небі в різні пори року? (*Сонячний годинник*)

Урок 68

Тема. Експедиція до будинку природи (*відділу природи краєзнавчого музею*)*

* Проводиться відповідно до місцевих умов певного регіону (міста, села)

